

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE

Pedagogická fakulta

Katedra primární pedagogiky

PROMĚNY POJETÍ DÍTĚTE A DĚTSTVÍ

Diplomová práce

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Helena Hejlová, Ph.D.

Autor diplomové práce: Adéla Dluhošová

Studijní obor: Předškolní pedagogika

Forma studia: kombinovaná

Diplomová práce dokončena: duben 2012

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci na téma "Proměny pojetí dítěte a dětství" vypracovala pod vedením vedoucí diplomové práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále prohlašuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 12.4.2012

Podpis:

Děkuji celé mé rodině za velkou podporu a pomoc dětmi, bez které bych se těžko obešla, především Markovi. Také mé vedoucí práce PhDr. Heleně Hejlové, Ph.D. za cenné rady a podnětné vedení.

ABSTRAKT:

Práce sleduje proměny pojetí dítěte a dětství od raného novověku po současnost se zvláštním důrazem na sledování kvality života kojenců a výchovných rad týkajících se prvního roku. V historické části se práce zabývá proměnami zvyklostí zacházení s kojenci v závislosti na společenském zařazení matky. Hledá jejich inspiraci v lidové tradici, sleduje vliv dobových autorit prostřednictvím výchovných rádců, poukazuje na vliv vědy a racionality na zacházení s kojenci. Pro období 20. století vzhledem k absenci literatury vytyčuje prostřednictvím průzkumu výchovných rádců různé dobové přístupy ke kojeneckým potřebám. Prostřednictvím dotazníkového šetření, které zjišťuje především názory dnešních matek na výchovu kojenců a jejich inspiraci, zjišťují nejpoblábnější rádce mezi zkoumanými matkami, které blíže analyzuji. Následně přibližuje možné problematické momenty současného mateřství. Na základě porozumění historických souvislostí se zamýšlí nad hlubšími souvislostmi našich dnešních výchovných přístupů. Narušení generační kontinuity, které se projevuje rozličnými a často protichůdnými výchovnými přístupy v současnosti a následnou nejistotou ve vztahu ke kojencům, potřebují dnešní rodiče řešit prostřednictvím inspirativního, ale i kritického nahlížení odborných rad a především důrazem na empatii, kterou mohou v rámci vztahu ke svému dítěti stále rozvíjet.

KLÍČOVÁ SLOVA:

historie dětství, kojenci, výchovné rady, mateřství, věda, tradice

ABSTRACT:

This thesis examines the changes in perception of the child and the childhood from the Early Modern Age until today. Primarily, the thesis investigates the quality of life of infants and education advice concerning the first year of age. The historic part of the thesis addresses the changes in infant treatment depending on the social status of the mother. Further, the thesis discusses the possible origin of these changes in folk traditions and examines the role of authorities by reference to historical education guide books. Moreover, the thesis points out the influence of science and rationality on the infant treatment. Given the fact that there is no summarizing research available about the infant treatment in the 20th century, the thesis analyses different infant approaches using education guide books from this time period. Using data from a survey among contemporary mothers, which investigates their beliefs about infant education including the origin of these beliefs, the thesis aims to analyse the most popular guide books among the mothers. The findings from the research are used to outline problematic aspects of the present-day motherhood. Based on the comprehension of the historical connections, the thesis discusses the profound context of different contemporary education approaches. Nowadays, there is a disruption of generation continuity which is expressed by various and often antagonistic educational approaches and the consequent uncertainty in the relationship towards infants. That is why contemporary parents often feel the need to seek advice in educational guide books, whereby they both inspire themselves by such an advice, as well as analyse it critically. Needless to say, they primarily put the emphasis on their own empathy towards the child, and its constant development.

KEYWORDS:

history of childhood, infants, education advice, maternity, science, tradition

Úvod.....	5
I. Teoretická část.....	
1. Prameny pro studium dětství v historických souvislostech.....	6
1.1. Kritéria výběru výchovných rádců a jejich výzkum.....	7
2. Raný novověk (16.–18. stol.).....	9
2.1. Středověké vnímání dítěte jako výchozí bod.....	10
2.2. Význam narození dítěte v raně novověké společnosti.....	11
2.3. Vysoká dětská úmrtnost jako „nutné zlo“ a její příčiny.....	12
2.4. Péče o kojence.....	14
2.5. Dítě ve výtvarném umění raného novověku	17
2.6. Proměny pojetí dítěte a rané péče o ně v průběhu raného novověku.....	17
2.7. Výchovné rady rodičům v raném novověku.....	19
2.7.1. Konzervativní proud.....	20
2.7.1.1. Havel Žalenský.....	21
2.7.2. Pokrokový proud.....	22
2.7.2.1. Jan Amos Komenský	23
2.7.2.2. Osvícenství jako nový zdroj náhledu na dítě.....	25
2.7.2.2.1. John Locke	26
2.7.2.2.2. Jean Jacques Rousseau	27
2.7.2.2.3. Johann Heinrich Pestalozzi	29
2.8. Shrnutí raného novověku.....	30
3. Vrcholný novověk, „dlouhé“ 19. století.....	31
3.1. Proměny rodiny a socioekonomického zázemí matek.....	31
3.2. Rozvoj porodnické medicíny a péče o novorozence.....	32
3.3. Péče o kojence.....	33
3.4. Hodnota dítěte v rodinném životě 19. stol.	34
3.5. Výchovní rádcí 19. století.....	36
3.5.1. Friedrich August von Ammon.....	37
3.5.2. Christian Gotthilf Salzmann.....	39
3.5.3. Antonín Konstantin Víták.....	41
3.6. Shrnutí „dlouhého“ 19. století.....	43
.....	44
4. Moderní doba aneb „Století dítěte“.....	45
4.1. Rané dětství jako předmět psychologického bádání.....	46
4.1.1. Psychoanalýza a neopsychoanalytické školy.....	46
4.1.2. Eriksonovo pojetí prvního roku života.....	47
4.1.3. Behaviorismus a jeho důsledky.....	49
4.1.4. Výzkumy psychické deprivace v české psychologii.....	50
4.2. Porodnictví a otázka jeho humanizace.....	50
4.3. Proměny rodiny a socioekonomického zázemí matek do roku 1989.....	52
4.4. Péče o kojence do roku 1989.....	54
4.5. Výchovné přístupy ke kojencům do roku 1989.....	55
4.5.1. Výchovní rádcí spíše regulující kojenecké potřeby.....	56
4.5.1.1. Adalbert Czerny.....	56
4.5.1.2. Mirka Klímová-Fügnerová.....	58
.....	59
4.5.1.3. Dana Kutálková.....	59
4.5.2. „Regulující“ přístup ke kojeneckým potřebám a jeho důsledky.....	60
4.6. Výchovní rádcí spíše respektující kojenecké potřeby.....	62
4.6.1. Marie Vítková.....	62

4.6.2. Jiří Brdlík.....	63
4.6.3. Jaroslav Koch.....	64
4.6.4. Zdeněk Matějček.....	66
4.6.5. „Respektující“ přístup ke kojeneckým potřebám a jeho argumentace	68
5. Současnost.....	68
5.1. Charakteristika současné rodiny.....	69
5.2. Dětství dnes a jeho specifika.....	69
II. Praktická část.....	71
5.3. Východiska dotazníkové šetření a metoda sběru dat.....	71
5.4. Data získaná dotazníkovým šetřením.....	73
5.5. Analýza nejpopulárnějších výchovných rádců.....	76
5.5.1. Eva Kiedroňová.....	77
5.5.2. Jean Liedloffová.....	78
5.5.3. Harvey Karp.....	80
.....	81
5.5.4. Jiřina Prekopová.....	81
5.5.5. Zdeněk Matějček.....	83
5.6. Shodné obsahové prvky nejpopulárnějších výchovných rádců	83
5.7.1. Interpretace dotazníkového šetření.....	85
5.6. Problematické momenty současného mateřství.....	88
5.6.2. Narušení generační kontinuity.....	89
5.6.2. Zahlcení informacemi a radami.....	90
5.6.3. Mateřský cit a jeho jistota.....	93
5.7. Hlubší souvislosti našich dnešních přístupů k výchově kojenců	93
5.7. Co dnešní rodiče a jejich děti v kojeneckém věku potřebují.....	95
Závěr.....	97
Literatura:.....	98

Úvod

Na rozdíl od kultur, které vnímají čas především cyklicky a v zásadě své vzorce chování, tradic a tedy i výchovy, nemění, je především od počátku novověku pro evropskou kulturu stále více typické převažující lineární vnímání času. Od období renesance se postupně stává naše kultura velmi dynamickou a racionální, stále se měnící a procházející vývojem, což je kulturní rys, který se projevuje i v pojmání výchovy, nahlížení dítěte a dětství, které se v průběhu dějin proměňuje. Dítě zřejmě nabývá v různých dějinných obdobích různé hodnoty a významu, zvyklosti v zacházení s dětmi se také odlišují.

Ve svém okolí se setkávám s matkami, které přistupují odlišným způsobem ke svým dětem kojeneckého věku. To, co je pro jednu nepřijatelné, jiná považuje za prospěšné. Některé mohou být o správnosti svého přístupu pevně přesvědčené, jiné naopak nejisté, váhavé či bezradné. Stává se také, že se ve svých přístupech střetávají se svými rodiči či prarodiči nebo u nich mohou hledat oporu a poučení. Některé matky dávají při výchově svého dítěte především na svůj cit a dále o svých postojích a přístupech nepřemýšlejí. Jiné matky se snaží se přistupovat ke svému dítěti odpovědně, často racionálně, hledají inspiraci či poučení ve svém okolí. Obrací se na své známé, rodinné příslušníky, odbornou literaturu, různé specialisty, aby jim poradili, jak přistupovat k tomu kterému problému výchovy či péče, či si podobným způsobem kladou otázku, jak svému dítěti nejlépe prospět, jak ho rozvíjet, jak nejlépe přispět k pozitivnímu vstupu svého dítěte do života. Znejistňuje je, pokud se jim z různých zdrojů dostávají rady či přístupy k výchově kojenců, které si navzájem odporují. Sama jsem právě na mateřské dovolené s dvěma malými dětmi, a tak mám dobrou výchozí pozici pro tato pozorování, která ve mně podnítila zvědavost, a rozhodla jsem se zajít hlouběji do historie. Jednak z toho důvodu, že mě historické a kulturní souvislosti zajímají, dále především proto, že jedině skrze porozumění minulosti se k podstatě našich dnešních přístupů k ranému dětství můžeme lépe dobrat.

Tématem mé diplomové práce jsou proměny pojetí dítěte a dětství, které vzhledem k mé oborové specializaci na rané dětství a šíři daného tématu dále vymezuji na sledování kvality života kojenců (tj. dětí do jednoho roku) a proměn výchovných rad týkajících se kojeneckého věku od raného novověku po současnost. Období raného novověku pojmu vzhledem k nedostatku pramenů z oblasti českých zemí v obecnějším evropském rámci, od 19. století do současnosti se dále zaměřím na vývoj v českém regionu.

Kromě historické rekonstrukce mateřského chování a kvality života dětí do jednoho roku se tedy budu konkrétněji zabývat i vývojem a proměnami výchovných rad pro rodiče, které přístupy k dětem ovlivňovaly. Domnívám se, že některé zvyklosti zacházení s kojenci jsou tradičního či lidového původu, jiné jsou inspirované názory různých autorit, které podle dobového kontextu

mohou být různého původu. Výchovné rady mohou pocházet například od kněží, lékařů, filosofů, pedagogů či psychologů. Některé výchovné přístupy mohou být v jisté době autoritami propagované, v dalším období již autoritami překonané, ale mohou doznívat i v následujících generacích prostřednictvím generačního přenosu.

Kvalita života dětí (zvláště těch nejmenších) úzce souvisí s osobou jejich matky, jejím společenským, kulturním a sociálním zázemím, v neposlední řadě s jejími osobnostními charakteristikami, například povahou, jejími životními zkušenostmi a také tím, jakým způsobem ona sama prožila své dětství, včetně toho raného. Ve své diplomové práci se budu zabývat vlivem socioekonomického a kulturního zázemí na mateřské chování. Toto východisko dále rozvinu: Myslím, že každá matka je ve svém vztahu k dítěti ovlivněna či limitována svým socioekonomickým zázemím (tedy svým společenským zařazením a materiálním zabezpečením), dále se podle svého osobnostního založení do jisté míry nechává ovlivnit určitými výchovnými trendy či zvyklostmi a do jisté míry se řídí svými instinkty či svou „přirozeností“. Rozličná je také míra společenského tlaku (ve smyslu mainstreamově propagovaných přístupů, tlaku rodinných zvyklostí, či názorů různých autorit), aby se různými postoji k výchově řídila. Pokud se matka se společensky propagovanými trendy identifikuje, nemusí se s nimi konfrontovat, pokud se vůči nim vymezuje, záleží také na jejím osobnostním založení, do jaké míry těmto tlakům odolává. Při pojednání o proměnách dětství a kvality života kojenců je třeba tyto mechanismy mateřského chování vzít v úvahu. Navzdory nutnému zobecnování je třeba mít na zřeteli individuální možnosti toho kterého vztahu matky a dítěte a s ohledem na jejich jedinečnost nebrat závěry z této diplomové práce absolutně, spíše je vnímat jako nutné zobecnění, které se pokouší vytyčit převažující či většinové tendence, ačkoliv i tyto závěry jsou problematické.

Jsem si vědoma toho, že společenské procesy jako takové jsou velmi komplexní a proto těžko objektivně zachytitelné, zvláště, budu-li se zabývat proměnami dětství a kvality života kojenců a mateřského chování, je jisté, že musím pracovat s určitým zjednodušením a pouze s odhadovanými zobecněními. V rámci možností odborné literatury však určitá rekonstrukce dětství a mateřského chování možná je, ale na základě diskuze různých historiků, kterou jsem sledovala, si uvědomuji nejistotu těchto závěrů. Jedním z významných problémů při historické interpretaci mateřského chování je, že je sice možné konstatovat na základě některých pramenů jisté způsoby přístupu k dítěti, hůře se však již dobereme k tomu, jak významným způsobem byl tento přístup v populaci skutečně praktikován. Přesto si myslím, že pokusy o prozkoumání historie dětství jsou velmi potřebné, bytostně se nás týkají, protože z našich historických kořenů (byť většinou nevědomě) odvozujeme naše dnešní postoje.

Výchově v prvním roce života rozumím ve smyslu buď záměrného nebo intuitivního

chování k dítěti, které více či méně úspěšně saturuje jeho potřeby a významným způsobem tak přispívá k formování jeho osobnosti. Samozřejmě, že k rozvoji lidské osobnosti přispívá řada dalších velmi podstatných vlivů. Podle Eriksona ale v období prvního roku lidé získávají bazální důvěru či naopak nedůvěru k životu, a v tomto smyslu jsou naše rané zkušenosti pro rozvoj naší osobnosti velmi významné. Erikson se také zabýval vztahem společnosti a dětství, zkoumal, jakým způsobem se společnost svým přístupem k dětem sama dále formuje. Považuji proto za zajímavé ohlédnout se i zpětně do minulosti a položit si otázku, jakým způsobem se naše společnost stavěla k nejmenším dětem zcela odkázaným na péči dospělých a jak s nimi zacházela.

Cílem mé práce je porozumět díky vhledu do dějinných souvislostí a dobových výchovných rádců hlubšímu kontextu našich dnešních výchovných přístupů ke kojencům, prostřednictvím dotazníkového šetření v praktické části pak prozkoumat různé aspekty vztahu matek k jejich dětem do jednoho roku v současnosti, především sledovat jejich výchovné přístupy a jejich inspiraci a porozumět tak lépe postojům dnešních matek. Jedním z možných praktických uplatnění předškolního pedagoga specializovaného na rané dětství vidím mimo jiné v poradenství v rámci mateřských center, kde jsou rozličné výchovné přístupy k nejmenším dětem matkami diskutované. Angažovanost předškolní pedagogů kolem mateřských center je poměrně častá a pro práci s jakoukoliv cílovou skupinou je pro kvalitnější spolupráci dobré rozumět jejím specifikům. Z toho důvodu se na základě výzkumu v praktické části pokusím vytyčit tendence dnešních výchovných přístupů ke kojencům a jejich inspiraci. V závěru práce se pak pokusím shrnout možné dějinné souvislosti našich dnešních přístupů a zamyslet se nad jejich příčinami, dále vlastní úvahou sledovat problematiku našeho vztahu k nejmenším dětem a zamyslet se nad podněty, které by naše přístupy mohly obohatit.

I. Teoretická část

Proměny pojetí dítěte a dětství pojmu v rámci teoretické části nejprve v obecném rámci, přiblížím, jakým způsobem se od raného novověku po současnost proměňoval vztah společnosti k dětství. Dále se konkrétněji zaměřím na rané dětství ve smyslu kojeneckého věku. Sledovat budu proměny okolností, za kterých děti přicházely na svět a zvyklosti v zacházení s novorozenci a kojenci. Z hlediska kvality života kojence je socioekonomické zázemí jeho matky včetně jejího společenského zařazení významným činitelem, pozornost tedy zaměřím mimo jiné na proměny rodiny, postavení ženy a rozdíly v zacházení s dětmi podle společenského zařazení. Důležitým pramenem pro studium dětství jsou výchovní rádcí z dané doby, těm budu věnovat zvláštní pozornost. Proměny dětství budu pojednávat v čtyřech oddělených tematických celcích, raný novověk, „dlouhé“ 19. století (1789–1912), moderní doba (1912–1989) a současnost (od roku 1989), jejichž vytyčená periodizace má své opodstatnění a které se budou lišit metodou zpracování. Vzhledem ke komplexnosti tématu, které svým rozsahem spadá mezi více vědních oborů, přiblížím nejprve prameny, ze kterých budu především vycházet a zdůvodním jejich výběr.

1. Prameny pro studium dětství v historických souvislostech

Nejvýznamnějším pramenem pro zpracování historické části práce bude přirozeně literatura historická. Přiblížím zde úskalí poměrně nově se rozvíjejícího bádání v oblasti dějin, a sice dějiny každodennosti. Podle Lenderové a Rýdla (2002, s. 15-17) se v druhé polovině 20. stol. se historiografie začala zajímat o prameny zachycující proměny reálného života obyčejných lidí, jejíž součástí je historie dětství. Na rozdíl od dějin politických jsou dějiny každodennosti hůře zachytitelné, závěry více diskutabilní. Prameny k rekonstrukci historie dětství jsou velmi rozmanité. K demografické rekonstrukci slouží prameny úřední povahy – především matriky. Ikonografické prameny (obrazy, rytiny, reliéfy, plastiky) a prameny osobní povahy (vzpomínky, deníky, zápisníky, korespondence) jsou velmi cenným zdrojem informací, je ale třeba brát v úvahu, že tyto prameny předpokládají vyšší ekonomickou a kulturní úroveň včetně gramotnosti, což bylo dlouhou dobu výsadou vyšších vrstev. *„Prameny, které se historikovi k rekonstrukci dětství nabízejí, jsou různorodé, rozptýlené, z větší části „neseriální“, sociálně asymetrické a do důsledků nevytěžitelné: naše znalosti o dějinách dítěte jsou nesouvislé, poznamenané černými dírami a – možná navěky – nezodpovězenými otázkami. ... Většina našich závěrů je nutně hypotetická“.* (Lenderová, Rýdl 2006, s. 16) Právě proto jsou četné závěry historiků dětství rozdílné. Tezi historika Philippa Áriése, že středověká společnost neměla žádný vztah k dětství, odmítla řada mediavelistů, podobně byl

napadány i Áriésovy závěry o postavení dítěte v raném novověku. Vedle této „černé legendy“ se objevila také „bílá legenda“, která se naopak snaží prokázat láskyplnou mateřskou péči a pozornost například již z prostředí středověké Anglie či z Nizozemí 17. století. K žádným jednoznačným závěrům zatím na poli historie dětství tedy nedošlo.

V teoretické části diplomové práce budu vycházet především z dostupné literatury k tomuto tématu různého oborového zaměření – historické (Áriés, Lenderová, van Dülmen) včetně historické demografie, (Horská) filozofické, (Rousseau, Locke, Komenský) pedagogické, (Hejlová, Opravilová) psychologické, (Helus, Langmeier) případně lékařské (Czerny, Fügnerová-Milerová, von Ammon) – pokud bude výchovného zaměření. Pokusím se shrnout a vytyčit ty momenty, na kterých se prameny více shodují. Tam, kde se odborná literatura bude významněji rozcházet, rozliším více názorových proudů. Pokud to dostupné prameny umožní, pokusím se rozlišit postavení dítěte i v rámci různých společenských vrstev. Jak jsem ale již zmínila, nejsnáze dostupné jsou prameny rekonstruuující dětství ve vyšších vrstvách, u nižších vrstev jsou již závěry více spekulativní.

1.1. Kritéria výběru výchovných rádců a jejich výzkum

Zvláštní důraz v diplomové práci věnuji studiu výchovných rádců, kterých přibývá pod vlivem osvícenství především v průběhu 18. stol. a dále. Tito rádcí nám jednak dávají nepřímé svědectví o stavu výchovy dané doby, dále přispívají prostřednictvím svého vlivu k určité proměně výchovy. Nebudu sledovat výhradně rady rodičům od pedagogů, ale také od lékařů, filozofů či psychologů, pokud budou výchovného charakteru. Jde totiž o ty rádce pro rodiče, které rodičovský přístup k dětem ovlivnily a ty mohou být různého oborového původu. Kritéria pro výběr z širokého množství výchovných rádců, které přiblížím, se liší podle období, rozdílnou metodu přístupů zde blíže proberu a zdůvodním:

- 1) Období raného novověku (16.–18. stol.) pojednám vzhledem k nedostatku pramenů k situaci v českých zemích v širším evropském kontextu. Využiji shrnující odborné literatury k tomuto tématu, (Helus, Opravilová, im Hof, Horská) abych rozlišila obecné tendence výchovných rádců, které budu prezentovat pro potřeby mé práce v rámci dvou základních uskupení (konzervativní a pokrokový proud). Konzervativní proud přiblížím v obecných rysech a pro ilustraci doplním ukázkou z českého výchovného rádce z 16. Století. (Žalenský) Podrobněji přiblížím pokrokový proud a v rámci něho ty rádce, na jejichž významnost

shrnující odborná literatura poukazuje. (Komenský, Rousseau, Locke, Pestalozzi)

2) Vrcholný novověk, ve smyslu „dlouhého“ 19. století (1789–1912), jehož periodizaci jsem převzala od historičky Lenderové a pedagoga a historika Rýdla, kteří jsou hlavním pramenem pro toto období, které zpracovávají z hlediska dějin každodennosti. Vycházejí z komplexního studia primárních pramenů odkazujících mimo jiné na celou řadu výchovných rádců. Obecné tendence rodinné výchovy pojednám na základě studia těchto autorů. Z množství výchovných rádců, ze kterých tito autoři vycházejí, vyberu k podrobnějšímu pojednání tři výchovné rádce, (von Ammon, Salzman, Víták) kteří se významněji zabývají kojeneckým věkem a na které tito historici poukazují. Hlavním účelem tohoto výběru je pouze ilustrativní přiblížení či poskytnutí vhledu do stylu výchovných rádců dané doby, nikoliv analýza obecných tendencí výchovných rádců 19. století.

3) Moderní doba, kterou vzhledem k proměně společenských poměrů po roce 1989 pro potřeby práce vymezuji rozmezím let 1912–1989, není dostatečně z hlediska shrnující odborné literatury prozkoumána. Někteří autoři (Langmeier, Říčan, Prekopová) vyslovují některé tendence výchovných rádců týkajících se kojeneckého věku, ale kompletní studie mapující různé výchovné přístupy není. Pro vytyčení některých obecných tendencí výchovných rad ke kojeneckému věku provedu pro potřeby své práce vlastní analýzu vybraných českých výchovných rádců, které jsem vypátrala, jak prostřednictvím odkazů v rámci odborné literatury, tak na základě průzkumu katalogu Národní knihovny pomocí vyhledávání předmětových hesel (výchova, rady, kojeneček, dítě, rodiče), a kteří se významněji kojeneckým věkem zabývají.

4) Současnost (od roku 1989) je charakteristická vysokým nárůstem výchovných rádců, zároveň není studie, která by obecné tendence výchovných přístupů ke kojencům mapovala. Prostřednictvím dotazníkového šetření v praktické části se pokusím o průzkum různých aspektů vztahu matek s dětmi do jednoho roku, se zvláštním důrazem na výchovné přístupy matek ke kojencům a jejich inspiraci. Nejpopulárnější výchovné rádce z tohoto šetření blíže představím, dále zobecním některé tendence těchto přístupů.

Jsem si vědoma toho, že téma mé diplomové práce je velmi široké a obsáhlé. Podat zcela uspokojující pojednání o takto široce vymezeném tématu, které navíc není dostatečně zmapované shrnující odbornou literaturou, je obtížné. Jde mi především o poskytnutí vhledu do daných historických období, spíše ve smyslu náhledu do dílčích kousků mozaiky, ze které se snažíme usuzovat kvalitu života dětí, ačkoliv u společenských trendů jsou tyto závěry vždy spíše odhadovanými zobecněními. S tímto vědomím se tedy pokusím o přiblížení historických souvislostí

vztahu naší společnosti k dětem, se zvláštním zřetelem ke kojeneckému věku. Toto bádání započnu v období raného novověku, ve kterém začíná povolna vystupovat onen významný prvek evropské kultury, která nahlíží svůj „příběh“ v proměnném a lineárním čase, jehož dynamika nabývá od raného novověku postupně na intenzitě, a proto v tomto období vhlad do historických souvislostí započnu.

2. Raný novověk (16.–18. stol.)

Raný novověk je obdobím, při kterém se nám vybaví pojmy jako protestantismus, náboženské války, osvícenství, zámožské objevy, absolutismus, merkantelismus, počátky demokracie na americké půdě a mohou nás napadat další volné asociace, které by vyjadřovaly významné momenty z oblasti politických, náboženských či kulturních dějin. Z hlediska tématu práce jsou významné především dějiny každodennosti, pod které spadají dějiny dětství. Raně novověká společnost v tradici nahlížení dítěte a zvyklosti spojené s výchovou dítěte navazuje na období středověku. Pro lepší uchopení proměn pojetí dítěte v průběhu raného novověku se tedy musím na úvod krátce vrátit zpět do minulosti a přiblížit středověké pojetí dětství, které mi umožní hlouběji navázat.

2.1. Středověké vnímání dítěte jako výchozí bod

Ačkoliv tvrzení historika Philippa Áriése, že středověká společnost neměla žádný vztah k dětství, bylo značně napadáno a sám autor pak kritiku částečně přijal, není pochyby o tom, že život dětí ve středověku byl velmi tvrdý a pozorná rodičovská výchova vzhledem k těžkým životním podmínkám nedostižným komfortem. Vždyť již jen přivést na svět zdravé dítě a přečkání porodu pro rodičku bez úhony bylo považováno za velké štěstí: *„Nikdy se nedozvíme, kolik zemřelo u porodu dětí anebo dokonce rodiček. Můžeme si udělat obrázek z kusých informací ze středověku, kdy v šlechtických rodinách umírala při porodu každá druhá žena, přičemž bohatí měli ještě určitý druh zdravotnické péče“*. (Pařízek, et al. 2009, s. 463)

V těžkých podmínkách středověku byly děti pojímány jako *„majetek dospělých a měly menší hodnotu. Dětství zůstává etapou, kterou bylo třeba rychle překonat, protože byla nedůstojná člověka jako obrazu božího.“* ... *„Ve středověkém dualismu dobra a zla, světla a temna byly děti vnímány spíše v temnější poloze. Dokladem je představa „homunkula“, dospělého člověka, zmenšeného a uvězněného v dětském těle, ještě blízkého zvířecí říši, kterého je třeba co nejrychleji osvobodit. To mělo také vliv na praktické jednání s dětmi a na jejich výchovu.“* ... *„V pojetí dětství je dlouhé období středověku ve znamení rozporu mezi vysokou hodnotou dětství jako životního postoje k Bohu a dětství jako životním obdobím, které je nebezpečným polem, plným nástrah pro duši.“* (Hejlová, 2010, s. 33–34) Dětství bylo jakousi přípravou na dospělost, buď dítě přežilo, nebo nepřežilo. Idea dětství – tedy povědomí o zvláštní povaze dětství, která je odlišná od podstaty dospělého, ve středověku chyběla. Jakmile dítě přestalo být závislé na trvalé péči matky či kojné,

patřilo do světa dospělých. To, co si myslíme dnes, že každé dítě v sobě již zahrnuje lidskou osobnost, nebylo ve středověku myslitelné nebo přinejmenším takové tvrzení nebylo oficiálně společensky přijímané.

Zvláštní vypovídající hodnotu o vztahu středověké společnosti k dítěti má výtvarné vyobrazení dítěte. S nárůstem vyobrazování dítěte se zvyšuje i společenská hodnota dítěte jako takového. Právě absence dětství ve středověkém umění do 12. stol. vedla historiky k domněnce, že v tvrdém prostředí středověkého světa dítě zůstávalo poněkud stranou. Pokud bylo nutné dítě vyobrazit, proporcčně odpovídalo dospělému člověku. Od 13. stol. již vyobrazení dítěte nalezneme, většinou ale se jednalo o vyobrazení malého Ježíše nebo dalších motivů souvisejících s náboženskými vyobrazeními (např. vyobrazení Šalamounova rozsuzování sporu matek o jejich děti apod.). Portrét skutečného, reálného dítěte, z období středověku neznáme. Dětství člověka nebylo natolik zajímavé, aby bylo vyobrazeno (Áriés, 1969, s. 14-15). Čekalo se, zda dítě vůbec přežije, společenskou hodnotu – hodnou vyobrazení – získával člověk, až když dospěl.

2.2. Význam narození dítěte v raně novověké společnosti

Reálné životní podmínky lidí se v raném novověku oproti středověku příliš neměnily. V tvrdých podmínkách každodenního života citově intenzivní, láskyplná péče o děti byla zřejmě nedosažitelným přepychem. Samozřejmě existovaly matky, které o děti pečovaly se zájmem, a matky zanedbávající. I milující péče však byla limitována těžkými životními podmínkami. Nedostatek zájmu o děti pro raně novověkou společnost nebyl typický, jak se mnohdy soudí, spíše naopak – potomstvo bylo pro rodinu velmi významné. Starší děti představovaly nejen pracovní výpomoc, byly také zabezpečením rodičů ve stáří. Plodnost manželství byla jeho nejdůležitějším vyústěním. Neplodnost byla považována za Boží trest a manželství zůstalo nenaplněno (Van Dülmen, 1999, s. 83-84).

Samotný porod byl stále velmi rizikový. V Anglii v 17. stol. umíralo při porodu až 7% žen, toto číslo ale nezahrnuje úmrtí na následky porodu (snížená imunita, poporodní infekce apod.), z čehož lze usuzovat, že konečné číslo by bylo mnohem vyšší (Marková 2010, s. 15). Hlavní příčinou této rizikovosti byla nedostatečná a pověrečná zdravotní péče porodních bab. Narození dítěte bylo potom velkou událostí jak pro rodinu, tak i pro sousedy a známé. Porod sice byl výhradně ženskou záležitostí v naprosté většině případů bez účasti mužů, ale zároveň nebyl soukromou záležitostí ženy, pomáhaly při něm i sousedky a ženy z okolí. Pokud vše zdárně

proběhlo, následovaly velké oslavy nejprve v okruhu žen, pak družné a veselé návštěvy ze sousedství, které obvykle trvaly až do slavnostního křtu. Bezprostředně po narození bylo dítě přiloženo k srdci matky, aby byly z dítěte vyhnány „zárodky“ nemoci a aby bylo vymaněno z vlivu zlých duchů. Také křest měl dítě uchránit od zlých duchů, předně ale znamenal zažehnání prvotního hříchu, kterým bylo dítě ohroženo při narození a mělo mu zajistit věčnou blaženost. „*Lidé dělali vše pro to, aby se dítě udrželo naživu, avšak ještě více se snažili zajistit mu věčnou blaženost.*“ (Van Dülmen, 1999, s. 89) Křest zpravidla prováděl duchovní nebo v případě nouze porodní asistentka – umět pokřtít dítě bylo snad ještě důležitější z hlediska spásy duše než samotné přežití, věřilo se totiž, že nepokřtěným dětem bude odepřen věčný život.

Na těchto zvycích provázející narození dítěte jsem chtěla demonstrovat, jak významnou a oslavovanou událostí narození dítěte bylo. Tato skutečnost může být jedním z argumentů proti tvrzení, že děti byly v dřívějších dobách rodičům značně lhostejné.

2.3. Vysoká dětská úmrtnost jako „nutné zlo“ a její příčiny

Obvykle se prvně sezdaným manželům rodilo okolo šesti až sedmi dětí. Z toho počtu se zpravidla polovina nedožila patnácti let. Obvyklým meziporodním intervalem mezi dětmi do 18. stol. bylo 28 měsíců. Zajímavé je, že matky, které svěřovaly novorozence kojným, měly vyšší manželskou plodnost (Horská, et al. 2010, s. 296-298). To byl jev velmi rozšířený, ale týkal se spíše bohatších rodin, které si kojnou mohly dovolit.

Ze 17. století se dochovaly „*Tlachy šestinedělky*“, ve kterých matka pěti dětí utěšuje svou sousedku, která právě porodila, těmito slovy: „*Než dorostou natolik, aby tě trápily, ztratíš jich polovinu a možná že i všechny.*“ (Áriés, 1969, s.15) Z dnešního pohledu jsou podobně zarážející vzpomínky jednoho z významných humanistů své doby *Michela de Montaigne (1533 – 1592)*, který konstatuje, že „*ztratil dvě nebo tři děti v jejich časném věku sice nikoli bez lítosti, ale bez velkého zármutku*“. (Opravilová, 2002, s. 15) Nepamatoval si tedy ani přesně, kolik dětí vlastně zemřelo. Tato lhostejnost byla přirozeně způsobená vysokou úmrtností dětí a zřejmě byla jistou obranou rodičů proti tak častým a významným citovým ztrátám. Zvláštní jsou pohřební zvyklosti Basků, „*kterí si uchovali po dlouhou dobu zvyk pochovávat své děti, které zemřely bez křtu, v domě na prahu nebo v zahradě. Můžeme v tom vidět snad přežívání starý ritu, posvátných obětí, anebo spíše skutečnost, že dítě, které zemřelo příliš záhy, bylo pochováno kdekoliv, téměř tak jako my dnes zahrabáváme domácí zvířátko, kočku nebo psa*“. (Áriés, 1969, s. 16)

Příčinami dětské úmrtnosti byly různé epidemie, nákazy, infekční nemoci, na které

neexistoval lék. První očkování se prováděla až ke konci 18. stol. Větší roli však zřejmě sehrála špatná výživa a hygienické poměry, nehledě na velké pracovní vytížení matky nebo kojné, kvůli které se dětem nedostávalo dostatečné péče. Tato četná dětská úmrtnost vedla rodiče k jistému fatalismu, jak vyplývá i z předchozího textu, a někdy bývá tato vyšší dětská úmrtnost dávána do souvislosti s údajným nedostatkem mateřské lásky, touto otázkou se budu zabývat trochu podrobněji.

Při popisu zvyklostí a oslav spojených s narozením dítěte jsem již zmínila polemiku s názorovým proudem, který předpokládá citovou lhostejnost rodičů k dětem v tomto období. Ačkoliv je pro nás řada dřívějších praktik a přístupů k dětem zarážející, bylo by příliš přímočaré dřívější matky, které žily v mnohem těžších podmínkách, jednoduše odsoudit. Hledat hlavní příčinu vysoké kojenecké a dětské úmrtnosti v nedostatku mateřské lásky je příliš zjednodušující. Jednak je třeba si uvědomit, že ačkoliv péče o kojence nebyla optimální, matky a kojné byly natolik pracovně vytížené, že více času svým dětem ani věnovat nemohly. Výjimku v tomto mohly tvořit snad jen vyšší společenské aristokratické vrstvy, které sice najímaly také kojné, ale pečlivě je vybíraly a lépe platily, takže se dítěti mohlo dostat komfortnější péče. Matky se také musely vždy podvědomě chystat na to, že jejich dítě nemusí přežít, musely si proto vytvářet obranné mechanismy, jak se s tím vyrovnat. Jedním z těchto mechanismů mohlo být i odkládání dětí na první roky života k venkovským kojným, což nevytváří zrovna podmínky pro vytvoření pevné, citlivé a emocionální vazby. *„Čím méně mám své dítě rád, čím méně je vidím, čím méně se jím zabývám, čím méně na ně myslím, tím jeho smrt lépe unesu... Pokud tomu vskutku bylo takto, pak řešení odložením dítěte na venkov vytvářelo začarovaný bludný kruh dalšího zhoršování situace – šance na přežití se dále podstatně snižovala. Svou roli jistě hrálo citové strádání, ale i úroveň celkové péče. Záleželo na majetnosti rodičů, jaké podmínky pro své dítě si mohli koupit.“* (Helus, 2004, s. 24)

Dětská úmrtnost také do jisté míry vycházela vstříc možností rodičům děti zabezpečit a uživit, v tomto smyslu bylo pro děti i co se rodičovské pozornosti a péče týká důležité pořadí narození. Narození prvního dítěte obvykle provázela velká sláva, s dalšími dětmi pak již rodičům přibývalo mnoho starostí s péčí o ně, a tak řada mladších dětí v rodině již mohla být zanedbávána a poněkud stranou pozornosti rodičů. Kolem roku 1800 se v Bavorsku dokonce říkalo: *„Sedlák se raduje, když mu žena daruje první plod jejich lásky, radost má i při druhém a třetím dítěti, při čtvrtém však už není tak velká. Tehdy na místo radosti nastupuje starost. Začíná litovat, že je otcem tolika dětí, nemůže jim totiž zajistit žádné dobré vyhlídky, protože jeho majetek je příliš malý. Ve všech dalších dětech vidí nepřátele, kteří jemu a jeho rodině ujídají chléb. I to nejnežnější mateřské srdce začíná být u pátého dítěte prostoupeno lhostejností a u šestého si už nepokrytě přeje, aby šlo nejkratší cestou do nebe.“* (Van Dülmen, 1999, s. 93)

Vědomé zanedbávání dětí se však na druhou stranu nikdy netolerovalo, ačkoliv k němu také docházelo. Taková matka však byla společností odsouzena a tresty existovaly nejen v případě zjevné vraždy dítěte, ale i jeho zanedbávání. V raném novověku dosáhlo veřejné rozhořčení nad zabíjením dětí vrcholu, což se projevilo právě nárůstem úředních opatření i trestů. Od 16. století tak narůstají procesy s vrahy dětí, trestem byla nejčastěji poprava. Z potřeby kontroly rodičovského chování se uzákoňuje povinnost hlásit úřadům každé těhotenství, deliktem pak bylo i zamlčené těhotenství (Meier, 2006, s. 76–78).

Řada dobových kritiků a kazatelů navíc ženám vytýká přehnanou lásku k dětem a rozmazlování, což na mateřské city zřejmě také poukazuje. Také máme doklady o tom, že se rodiče pro záchranu svého nemocného dítěte snažili obvykle dělat všechno možné; nešetřili penězi na lékaře ani na pouti, jen aby byl život dítěte zachován (tamtéž, s. 91–93).

Je jisté, že jakákoliv snaha o historickou rekonstrukci mateřských citů nemůže být příliš objektivní či přesná, proto se také odborná literatura v tomto smyslu rozchází. Ať už byly příčiny špatných životních podmínek dětí jakékoliv, je jisté, že se jim přinejmenším v prostředí městských a venkovských rodin nedostávalo dostatečné péče a pozornosti, jak podrobněji předestřu v další kapitole.

2.4. Péče o kojence

Péče o kojence se lišila podle společenského rozvrstvení. Matky z nižších, především venkovských vrstev, kojily dítě samy. Většinou po dobu dvou či více let. Kojení bylo bráno jako jediná dostupná forma antikoncepce a dále jiná výživa pro děti neexistovala. Naopak od žen ze šlechtických rodů se očekávalo, že kojení přenechají kojným. Považovalo se to za nevhodné kvůli společenským povinnostem. Dětem ze šlechtických rodin se zřejmě i v raném věku dostávalo obecně lepší péče. Z období raného novověku se z aristokratického prostředí dochoval zajímavý dokument „*Naučení rodičům*“ podle představ Viléma z Pernštejna (zřejmě směřováno jeho potomkům) z počátku 16. století, který se okrajově ranou péčí také zabývá. Píše se zde mimo jiné, že nejmenšímu dítěti hrozí dvě nebezpečí: jednak se s ním musí zacházet velmi opatrně, zvláště při zdvihání a ukládání, neboť při těchto úkonech se může lehko zranit, a pak po kojení nesmí zůstat bez dohledu, proto je nutné, aby na kojnou, která by mohla náhodou usnout, dozírala ještě jedna osoba. Z toho je dobře patrné, že v aristokratických vrstvách se malému dítěti skutečně dostalo více pozornosti (Vorel 2002, s. 13-21). Postupně byly kojné stále častěji využívány i v měšťanském prostředí, kde se vytvořil přímo trh s kojnými. Kojné buď docházely do domu, nebo jim byly děti

nošeny, dále potom byly některé děti přenechány do péče kojných na venkově, rodiče tyto děti jezdili jen zřídka navštěvovat a kojné tak byly vlastně mimo dozor rodičů, navíc se staraly o více dětí najednou, a tak se sotva mohly (nebo chtěly) o ně dobře postarat. Zřejmě matky k najímání těchto „venkovských“ kojných vedla i snaha ochránit dítě před špatným městským vzduchem, ale stejně se tato forma najímání kojných jeví jako nejvíce problematická. *„Často tomu bylo tak, že kojná, vedená snahou vydělat si co nejvíc brala do péče děti dvě, nadto měla třeba i dítě vlastní. Nedostatek mléka nahrazovala ve vodě vařenou řídkou kaší nebo mlékem koz a krav. Hygienické podmínky často byly otřesné. Držení dětí dlouhé hodiny zabalené v povijanu bez pravidelnějšího přebalování, nečistota, hmyz, infekce, lhostejnost, někdy hrubost byly na denním pořádku. Kontrola v podstatě neexistovala a za daných podmínek ani existovat nemohla.“* (Helus, 2004, s. 24)

V otázce, nakolik byl tento druh nájemných kojných rozšířen, se odborná literatura rozchází, snad se míra najímání lišila podle oblastí. Van Dülmen (1999, s. 95) uvádí, že tato podoba péče kojných nebyla v oblasti Německa příliš rozšířená, naopak Helus (2004, s. 25) uvádí statistiku z roku 1780 z Paříže, které hromadné najímání těchto kojných prokazuje: Zpráva šéfa tamní policie uvádí, že se ročně rodilo 21 tisíc dětí. Z tohoto počtu bylo: 700 bylo kojeno svou matkou (nejchudší vrstva společnosti), podobný počet byl kojeno doma ale nájemnou kojnou, 17 tisíc jich bylo dáno ke kojné na venkov a rodiče s nimi takřka několik let nebyli v kontaktu, skoro 3 tisíce dětí bylo odkládáno do ještě horších podmínek sirotčinců, odkud dále směřovaly ke špatně placeným kojným a tudíž velmi neutěšených podmínek. Právě zvyklost najímat kojné byla velmi napadána učenci z různých oborů, především v době osvícenství (Horská, et al., 2010, s. 228–229). Matky z chudších vrstev si kojnou nemohly dovolit a tak musely péči o dítě a každodenní práci nějak skloubit. Děti musely doprovázet matky kromě činností v hospodářství také k práci na poli, kde je *„ukládaly v koších nebo jen plachetkách na meze, do stínu křoví apod. Aby dítě vydrželo v klidu a nezdržovalo matku od práce, ať už v domácnosti, nebo na poli, dostávalo ‚cumle‘ - kousky hadříků namočené v různých, převážně rostlinných extraktech.“* (Petráň, 1995, s. 156) Dítě bylo kojeno zpravidla do doby prořezávání prvních zoubků, pak následovalo postupné odvykání. Způsoby odvykání byly poněkud tvrdé: matkám se například doporučovalo, aby dítěti mléko znechutily různými odporně chutnajícími prostředky, které si měly nanášet na prsní bradavky. (Van Dülmen, 1999, s. 98)

Dalším jevem typickým pro ranou péči bylo zavínování dětí do povijanů, to vypadalo v praxi asi takto: *„Kojná položí kojencovo tělíčko na prkénko nebo slamníček. Navlékne mu dlouho noční košilku nebo je pevným obepnutím zabalí do nastříhaných kusů látky. Poté je ovíjí dlouhým povijanem (pruhem pevné tkaniny) tak, aby ruce dítěte byly znehybněny křížem přes prsa nebo podél těla. Pak ovíjení postupuje podél tělíčka níž a níž, stále pevněji, až po dolní části nohou. Když je takové sešněrování hotovo, dostane dítě čepičku a hlava se mu ještě překryje šátkem, připnutým*

na prsíčkách k horní části povijanu. Dítě je sevřeno tak, že nemůže ani v nejmenším pohnout nohama nebo rukama ani otáčet hlavou. Navíc mu šátek přehozený přes hlavu brání, aby se rozhlíželo.“ (Helus, 2004, s. 17) Ačkoliv máme doklady o využívání této praxe již z období antiky – kde se ale uplatňovala jen po období prvních šesti týdnů, v pozdějších obdobích se takto děti zavinovaly výjimečně až do roku a půl. Přitom spontánní pohyb přináší dětem již brzy velké uspokojení a s věkem kojenců je stále potřebnější. Další nevýhodou povijanů bylo omezení blízkosti s matkou. Dítě, které je takto omezeno, může jen těžko dávat matce najevo svou radost z její blízkosti a matka se hůře k dítěti připoutá. Oboustranně to tedy omezuje vytvoření hlubšího intimního vztahu. Samozřejmě se také v povijanu zhoršují hygienické podmínky kojence, hůře se přebaluje, což může vést k závažným kožním nemocem a infekcím. Však také tam, kde díky společenskému pokroku byla povijanová praxe omezena, došlo k úbytku kojenecké úmrtnosti (Helus, 2004, s. 17–18). O praxi povijanů se zmiňuje také Jean Jacques Rousseau - zřejmě ve snaze postrašit matky a dovést je k přirozené péči o děti snad trochu přehání, když líčí péči nájemných kojných a osud „ubohých nemluvnátek, pevně utažených do plenek a pověšených jako balíček někde na hřebíku, aby se k němu nedostalo nic, co by mu mohlo ublížit, která už nemají sílu ani křičet, jak mají prsíčka sešněrována povijanem a všechnu krev v hlavě.“ (Horská, et al., 2010, s. 309) Zmínky o tom, že se dítě v povijanu zřejmě necítilo nejlépe, najdeme například i v *Naučení rodičům*: „Aj ted' ležím v plénkách tiše, utažen jsa ledva dýše, pro nezbednost mého dětství, jináč mě nedají, na rukojemství, ten žalář snášeti musím, leč když povyrostu, tuť se vyprosím.“ Podle Řičana (2004, s. 98) je zde zajímavá zmínka o „nezbednosti“ dětství, ze které bychom snad mohli usuzovat, že povijan měl souvislost s nedůvěrou k dětské přirozenosti, přičemž později se mohlo hledat nějaké další pseudoracionální zdůvodnění. Van Dülmen (1999, s. 99) soudí, že jedním z důvodů zavnutí dítěte byla asi praktičnost, matky či kojné mohly dítě kdekoliv v domácnosti nebo i na poli bezpečně odložit, dalším a zřejmě hlavním důvodem bylo zřejmě přesvědčení matek na základě rozšířených pověrečných poučení, že pro své dítě dělají to nejlepší. Ve srovnání se zvířecími mláďaty se totiž lidská nemluvnátka jevila chatrná, nepevná a velmi poddajná, což vzbuzovalo obavy. Povijan měl potom dítěti umožnit pevnou oporu, bez které by se mohlo špatně vyvinout a mohlo se stát nepevné již napořád. Dalším ze zvláštních praktik, které setrvaly i do pozdější doby, bylo tišení „omamováním“ stále plačícího dítěte medem, mákem či alkoholem.

2.5. Dítě ve výtvarném umění raného novověku

Výtvarné umění – konkrétně vyobrazení na náhrobních kamenech – z období 16. stol. nám poukazuje na skutečnost, že význam dítěte a zájem o ně pomalu rostl. Známe z toho období motiv dítěte nejprve na náhrobku svých učitelů – tedy spíše jako vyjádření povolání zemřelé dospělé

osoby. Dále postavičky zemřelých dětí doprovází vyobrazení na hrobech jejich rodičů a v neposlední řadě se konečně koncem 16. století setkáváme s prvními portréty dětí, které se v průběhu 17. století stávají stále častějšími. V tomto století se dítě stává středobodem rodinných obrazů, například v Rubensově rodinné skupině, v níž matka drží dítě v náručí, zatímco otec je drží za ruku. V barokním malířství jsou děti využívány často k tomu, aby obrazu dodávaly dynamiku (Áriés, 1969, s. 15-18). Z 18. století již známe mnoho rodinných obrazů, které budí dojem úplné idylly, „*kteřá však při bližším pohledu nemůže obstát: jen zřídka existovala rodinná intimita. Kromě toho mohlo být rodinné štěstí kdykoliv zničeno náhlým úmrtím. Radost z narození dítěte byla často příliš rychle vystřídána smutkem nad jeho smrt*“. (Van Dülmen, 1999, s. 94-95)

2.6. Proměny pojetí dítěte a rané péče o ně v průběhu raného novověku

Jak je patrné i z proměn motivu dítěte ve výtvarném umění, dětství se v raně novověké společnosti pomalu dostávalo více pozornosti. Významné je z tohoto pohledu hlavně 17. století, jak dokládá významné rozšíření portrétovaných dětí. Doklady této nové senzitivity nalezneme třeba v dobové korespondenci. Například madame de Sévigne píše: „*Naše dcerka je malá tmavovlasá kráska. Je skutečně velmi hezká. Právě přichází. Líbá mě vášnivě, ale nikdy neječí. ... Zkrátka ji zbožňuji. ... Dělá tisíc různých věcí: mazlí se, plácá, křižuje se, prosí za prominutí, dělá pukrlátka, posílá polibky, krčí rameny, tančí, hladí a drží se za bradičku: jedním slovem je prostě nádherná v každém směru. Dívám se na ni celé hodiny.*“ (Áriés, 1969, s. 18) Samozřejmě je nanejvýše pravděpodobné, že takové city vyvolávaly děti ve svých matkách a pečovatelkách již dříve, jen to nestálo za to – či se „neslušelo“, aby takové city byly tak obšírně zaznamenávány.

Je zajímavé, že tento zájem předcházel o více jak jedno století proměnu demografických poměrů (to znamená především dětskou úmrtnost). Zlomový se jeví v tomto smyslu rok 1740, od kterého náhle dochází k nárůstu evropské populace, což poukazuje na určitý posun v životní úrovni. Ačkoliv dříve byla určitá míra špíny jak u dětí, tak u dospělých považována za normální či dokonce potřebnou, v měšťanských „puritánských“ domácnostech 18. stol. se postupně pod vlivem kritických autorit prosazuje větší čistotnost a udržování náročnější hygieny. V 18. století se postupně prosazuje „*větrání obydlí, pálení síry proti hmyzu, časté mytí, praní oděvu, uklízení.*“. Skutečně se toto projevilo na omezení početnosti hmyzu (blech, vší, roztočů, komárů apod.) v prostředí, kde žili lidé. Za zmínky také stojí, že ve Francii se v této době zdokonaluje příprava porodních babiček – tisknouce pro ně učebnice, zpřísňují zkoušky. Rizika pro rodičku tak výrazně klesají na 1-2%. Díky šíření nových poznatků tak dochází k celkovému zlepšení životních

podmínek, díky kterým klesá i novorozenecká a kojenecká úmrtnost. (Horská, et al., 2010, s. 283)

Otázkou tedy zůstává, kde hledat příčiny vzestupu zájmu o dítě již v průběhu 17. století. Historik Philippe Ariés k tomuto podotýká: „*Ačkoliv demografické podmínky se mezi 13. – 17. stoletím ve větší míře nezměnily, a ačkoliv úmrtnost dětí zůstala na velmi vysoké úrovni, nová senzitivita obdařila tyto křehké, ohrožené bytosti charakteristikou, kterou až do té doby svět v nich nerozeznával: jakoby teprve od té doby obecné povědomí odhalilo skutečnost, že i duše dítěte je nesmrtelná. Nelze pochybovat o tom, že význam připisovaný osobnosti dítěte, souvisel se vzrůstajícím vlivem křesťanství na život a mravy.*“ (Ariés, 1969, s. 17) Nárůst vlivu křesťanství byl zřejmě důsledkem snah o reformaci církve, náboženských válek a protireformních snah katolické církve. „*Nikdy nebylo veškeré obyvatelstvo různých teritorií zasaženo křesťanským poselstvím tak důrazně jako v pozdním 16. a v 17. století.*“ (Van Dülmen, 1999, s. 107)

Významný posun přinesla také kritika osvícenství a humanismu v 18. století. Nutno ovšem podotknout, že jakkoliv se osvícenci snažili oslovit svými idejemi každého občana, i přes veškerou popularizaci zůstávalo osvícenství „*hnutím orientujícím se na písmo a rozumná pravidla – osloveno se jím mohlo cítit pouze měšťanstvo a část šlechty*“. (Van Dülmen, 1999, s. 211) Co se týká rané péče, osvícenci bylo hojně kritizováno najímání kojných. Kdy se ovšem od toho trendu počalo ustupovat je otázkou, protože se v tomto odborná literatura také rozchází: Podle van Dülmena tento trend ustupuje v 18. stol pod vlivem právě osvícenské kritiky především v měšťanské společnosti, ten také uvádí jako zajímavý příklad z dobové korespondence stížnosti literáta Bürgera na svou ženu, která zanedbává kojení jejich společného dítěte.¹ Podle Heluse naopak v průběhu 18. stol. se najímání venkovských kojných stalo součástí té nejrozšířenější praxe. Ačkoliv najímání kojných setrvává mnohdy až do 19. století, kritika osvícenství (v průběhu 19. století i dalších autorit) pozvolna ideál kojení vlastní matkou přeci jen prosadila, otázkou je jen kdy. Toto dobře dokládá zpráva pařížského lékaře: „*Bystré Lockovo učení o dětství se díky výmluvnému Rousseauovu péru značně rozšířilo a začalo přinášet i v tomto městě své plody. Ve vyšších společenských vrstvách zjišťuje dnes stále více matek, že nepříjemnosti kojení dokáže bohatě vynahradit mnoho radostí a předností, které přináší. Lidé dnes poskytují dětem mnohem více svobody.*“... Ve statistických záznamech departmentu de la Meurthe z roku 1805 čteme (Helus 2004, s. 26): „*Filozofické argumenty proti vžitě zvyklosti dávat děti do péče kojné našly v městech tohoto departmentu pozitivní ohlas. Dnes už sotva najdeme matku, která by nekojila, zatímco ještě*

¹ „Dobří a spravedliví lidé ti sotva mohou odpustit, že jsi byla schopna svoje první a jediné dítě obětovat jak své neslychané ješitnosti, tak nemírnému sklonu oddávat se bláznivým a hlučným zábavám. Kdyby naše bylo živeno pouze mlékem zdravé a silné matky, mohlo by dodnes báječně prospívat. Ono si však muselo už několik týdnů po narození zvykat na ubohé náhražky, jen aby u sebe už nevážalo svou bujnou matku, jíž už nic nebránilo oddat se nejdívočejším požitkům. Není divu, že jsi pak kvůli tomu předčasně neměla dostatek mléka.“ (Van Dülmen 1999, s. 98)

před pouhými dvaceti lety tomu bylo naopak. Údaje roku 1796 potvrzují, že 98% kojenců je živeno doma vlastními matkami. Nepochybně toto podřízení se zákonům přírody je jednou z příčin znatelného poklesu dětské úmrtnosti.“ (Helus 2004, s. 27) Bohužel autoritami napadané zavinování dětí do povijanů stále zůstává součástí běžné praxe.

2.7. Výchovné rady rodičům v raném novověku

Při předběžnému studiu „rádců“ pro rodiče tohoto období jsem pro potřeby mé práce došla k možnému rozdělení výchovných rad do dvou základních uskupení - sice na proud konzervativní a proud pokrokový, protože tento přinesl pozitivní podněty pro výchovu a vnímání dětí. Tomuto proudu se budu věnovat podrobněji. Postupně zde rozeberu názory na ranou péči čtyř nejvýznamnějších osobností pokrokového proudu Jana Amose Komenského, Johna Locka, Jeana Jacquese Rousseaua a Heinricha Pestalozziho, jakožto reprezentativní zástupce tohoto směru.

2.7.1. Konzervativní proud

Konzervativní výchovný proud kladl důraz na přísnou výchovu ctnostných lidí střežících se hříchu, z hlediska náboženského vnímání své doby bylo hlavním úkolem rodičů uchránit děti před osidly zla a pomoci dětem vhodnou výchovou k dosažení spásy. Samozřejmě veškerá výchova raného novověku byla nějakým způsobem náboženská, ovšem příznakem tohoto proudu je odmítání dětské přirozenosti jako něčeho špatného a zkaženého, souviselo to s dualistickým vnímáním dobra a zla.

Od 16. století se rozšiřuje množství rádců pro rodiče především lékařského původu, které zahrnují rady týkající se péče o dítě, výchovných zásad, toho jak vybírat kojnou, rady týkající se porodu. Helus uvádí, že v tomto výchovném proudu ještě přetrvává dřívější středověké nahlížení dítěte, které je třeba vymanit z jeho nedokonalosti a dovést jeho duši přísným vedením k překonání přirozených špatných pudů. Bylo doporučováno projevy dětské přirozenosti vymycovat a bojovat proti nim. „Kdo dítě miluje, metlu nešetří“ či „trest je třeba vykonávat jako bohoslužbu“ jsou dobová pořekadla, která mohou sloužit jako motta tohoto přístupu. Výchova křesťana měla směřovat k potlačení hříchu a dosažení ctnostného křesťanského života, přičemž celoživotní zápas vrcholí za hranicí života buď ve spásném vykoupení či ve věčném zatracení, potažmo v očistci.

Účelem výchovy bylo tedy co nejpřísnějšími prostředky vypudit dítě z hříšných osidel dětství, pak teprve nabude dítě hodnoty jakožto lidská bytost. Toto dobře ilustruje například citace z jedné výchovné příručky rozšířené v Anglii v 17. století: „*Když pozorujeme malé dítě v jeho kolébce, budme si dobře vědomi, že stejně jako je jeho křehkost činí náchylným k nejrůznějším onemocněním, pokouší je i jeho svéhlavost ke hříchu. Ač je jeho tělo ještě maličké, obývá je hříšné srdce a má sklon ke zlu. Dopustíme-li, aby se tyto jiskřičky rozhořely, rychle se rozšíří požár a zničí celý dům. Pamatujme, že dítě je třeba proměnit, že dobrými nejsme narozením, ale teprve výchovou. Rodiče proto musí být bdělí a myslet dopředu. Musí své děti polepšovat a přísně ukáznit. ... Něžnost a důvěrnosti mohou u dětí vést jen k pohrdání a ztrátě respektu k rodičům.*“ (Helus, 2004, s. 22)

Tyto postoje se odrážely i v péči o kojence a nejmenší děti, jejichž přirozenost byla vnímána jako špatná a úkolem vychovatele pak bylo i ty nejpřirozenější projevy potlačovat, jak dále Helus uvádí: „*Celá řada přirozených dětských projevů byla reprezentanty puritanismu a jejich následovníky považována za projevy zvířecí, nedůstojné a trestuhodné, takže vychovatel musí považovat za svou svatou povinnost je všemi prostředky vymýtit. Mohlo se to týkat dumlání palce a dotýkání pohlaví (zde jsou počátky sklonů ke zvrácenostem a nestydatosti), lezení po zemi (tak přece činí psi), nesrozumitelných zvuků (to připomíná posedlé),...*“ (Helus, 2004, s. 22) Bohužel tyto tendence nahlížení přirozenosti dítěte jako něčeho zkaženého a hříšného se občasně vyskytují i dále. Podobné rady menšinovým způsobem doznívají i v 19. století, postupně jsou ale překonávány a do praxe jsou zavedeny postoje pozitivněji respektující dětskou přirozenost.

Výchovní rádci k tomuto období z evropského prostředí nejsou v českých knihovnách k dispozici, proto jsem tento směr přiblížila zprostředkovaně. Z českého prostředí jsem vypátrala rádce, který v některých důzdech tomuto proudu odpovídá. Je to spis od kněze Havla Žalenského *O ctnostných manželkách těhotných a rodičkách křesťanských* z roku 1615, který se výchovou také zabývá.

2.7.1.1. Havel Žalenský

O knězi Havlu Žalenském, autorovi tohoto spisu, jsem blíže nic nenalezla. Spis v celém názvu *O ctných manželkách těhotných a rodičkách křesťanských, o jejich před Bohem vzáctnosti a nebezpečném kříži, kdo jej na ně a proč vkládá a jak se ony v něm chovají a čím těšiti mají se* zabývá především úlohou křesťanské ženy, obsahuje kázání o mravném a nemravném chování, vyzdvihuje ctnostné a nectnostné vlastnosti žen. Zabývá se „křížem“ matek, které musí nést jeho potěchu mateřství, odpovídá na otázku, proč musí i ctnostné ženy trpět při nešťastných porodech a umírat při nich, nalezneme zde také modlitbu za šťastný porod. Výchovou dítěte se zabývá v

poslední kapitole, především otázkou, jak se má křesťanská žena starat o své nemluvně.

Důrazně zde vyzdvihuje přirozenou úlohu matky, která má své dítě sama kojit. Varuje před najímáním kojných pramenicí také z obavy, že se skrze mléko přenáší povaha: „*Hůřeji ty matky činí a dětem svým slouží, které netoliko samy nekojí, nechovají, ale chůvám nečistým, neřádným na poctivosti zmařeným, chlípným, hněvivým, ožralým děti své poroučejí. Nebo toť jest jisté, že dítě spolu s pokrmem zase přijímá i nestydatost a zlé mravy své chovačky.*“ (Žalenský 1615) Dále se autor pokouší poskytnout útěchy rodičům, kterým umírají děti: „*Jakož pak dítě našich, když spí, nepláčeme, ale tomu raději sme, nežli by po ulicích běhaly, tak také jich i mrtvých nemírně nemáme plakati, poněvadž spí a po těžkých prácech a půtkách smrti odpočívají. Nemohou sic rodičové býti jako špalek, pařez neb kámen, aby se pohnouti a dítě poželeti neměli, nebo jsou veliký dar Boží dítky šlechetné, poslušné dobře zvedené, protož když je Bůh usmrcuje a dosud bere, kdo by neplakal?*“ ... „*Protož nehřeší, když dítě pláče, když jen tolik mírnosti zachovávají. Ti hřeší, kteří jsou v pláči neukojitedlní, nemírní, příliš naříkají, za čas dlouho se spokojiti nechtějí, ješto tím nic neprospívají, nebo kdo co může proti Bohu?*“ (tamtéž) Z uvedeného textu je patrné, že se autor setkával s rodiči, kteří smrt svých dětí těžce nesli, truchlili pro ně a jejich smrt jim nebyla lhostejná. Uvedený text může být další z malých kousků mozaiky, ze kterých se snažíme usuzovat na hodnotu dítěte v raně novověké společnosti.

Vyzdvihuje hodnotu dobře vychovaných křesťanských dětí. „*Ach, veliký jest to dar boží, když se rodičům dítky daří, toho daru od Boha hledati a za to jeho milosti prositi mají, aby je od hříchu, mrzkosti, ohyzdnosti a neřádu, od zlého tovaryšstva zachoval, aby tak straceny a zmařeny nebyly. Nadto věděti mají, že dítky ne d'áblu, ale Panu Bohu plodí. Zhrozil by se toho každý, kdyby to slyšel, že děti své chová lotrům. Víceji hroziti se má, aby nechoval děti svých k otroctví d'áblu.*“ (tamtéž) Právě jisté vyzdvihování ctnosti proti hříšnosti, zdůraznění, že dítky plodí d'áblu a ne Bohu, podobě obavy z přenášení chlípných vlastností kojných na dítě, mě vedla k zařazení k tomuto proudu. Ačkoliv se zjevným zavrhováním dětské přirozenosti se zde nesetkáme, je zde silně vyzdvihována výzva výchovy ctnostného křesťana právě v onom dualistickém duchu dobra a zla, hříchu a zatracení proti ctnosti a cestě k Bohu.

2.7.2. Pokrokový proud

Pokrokový proud 18. století více či méně souvisel s osvícenstvím – to se týká pozdějších představitelů Locka, Rousseaua a Pestalozziho. Ačkoliv myšlenky Jana Amose Komenského byly

ve svém smyslu také „osvícené“ – přichází s nimi v době, které období osvícenství značně předchází. Jeho odkazu se budu věnovat nejdříve, dalším třem osobnostem a jejich výchovným rádcům (Locke: Několik myšlenek o vychování, Rousseau: Emil: čili o vychování, Pestalozzi: Kterak Gertruda své děti vychovala), se budu věnovat v rámci kapitoly věnované osvícenství, které jako zvláštní myšlenkové hnutí proberu zvlášť, protože více či méně zasáhlo celou intelektuální vrstvu především 18. stol.

V souvislosti s pokrokovým proudem je důležité objasnit pojem, který se všemi těmito osobnostmi také souvisí a tím je humanismus. Humanismus je myšlenkové pokrokové hnutí, které prosazuje hledání lepšího pozemského života (v opozici k pasivnímu čekání na spásu přicházející od Boha) a zdůrazňuje hodnotu lidského života. Tento směr se rozvíjí od období pozdního středověku a raného novověku dále do moderní doby, přičemž v každém daném období se hledají odpovědi na otázky v té době aktuální, ale základní rysy zůstávají zachovány. V tomto smyslu tedy o všech zmiňovaných osobnostech pokrokového proudu můžeme mluvit jako o humanistech.

2.7.2.1. Jan Amos Komenský

Jan Amos Komenský (1592-1670) ve svém spise *Informatorium školy mateřské* vyjadřuje řadu pokrokových a dodnes aktuálních názorů na péči o děti. Zajímavé je, že *„Informatorium školy mateřské je patrně prvním dílem ve světové literatuře, které pojednává o výchově nejmenším dětí před jejich vstupem do školy“*. (Langmeier, 1992, s. 18) Nejprve přiblížím základní Komenského teze o výchově a péči o nejmenší děti do jednoho roku:

Komenský zde nabádá matky již v době těhotenství, aby o sebe dbaly, žily zdravě a udržovaly se i v dobrém duševním rozpoložení: *„...potřebí matce těhotné hnutí mysli své na pozoru míti, aby se prudce něčeho nelekala, prudce hněvem nerozpalovala, těžce nestarala a nekormoutila etc. Sic bude-li to, dítě také lekavé, hněvivé, kormutlivé a melancholické bude: jakž to jistým zkušéním stvrzeno jest.“* (Komenský, 1992, s. 69) Ostře kritizuje najímání kojných. *„Proti přirození jak býti nemá vlastní svou krev, vlastní tělo od sebe strkati, vlastnímu svému plodu, kterýž pod srdcem svým tolik měsíců nosila a vlastní krví krmila, potom mléka svého nepříti, a to mléka toho, kteréž ne jim, ale dítkám ku potřebě Bůh dává?“* (Komenský, 1992, s. 71)

Komenský zdůrazňuje, že především raný vývoj dětí je dán ponejvíc přirozeně. *„Po stupních pak let jda, v prvním roku řemeslní jejich jest, když se naučí ustečka odvírati ku pokrmu, hlavičku na sobě držeti, oči obracet, do rukou něco bráti, sedati, stát etc. čehož všeho více přirozením nežli cvičením dosahují.“* (tamtéž, s. 88) Důležité je, aby rodiče respektovali dětskou

přirozenost a potřeby dítěte, zároveň ale nabádá rodiče k tomu, aby děti vedli postupně k dobrým návykům a přehnaně je nerozmazlovali. „*Protož dítkám tehdáž tolik jísti, pítí, spávati dávati se má, když přirození pobízí, tj. když na nich lačnost, žízeň, dřímotu znamenat: dříve než se to znamená, míti je k jídlu k pití, snu, nerozum jest veliký: ovšem pak mimo a přes vůli a chut jejich do nich cpáti a líti a k spání je nutiti. Dosti jest dávati jim, jak a pokud přirození žádá. Ale potřebí zase šetřiti, aby přirození oklamáváno nebylo; jakž se děje, když se ústům mlsu a lahůdek dodává, ... Ač tedy neškodí někdy něco lahůdky dětem podati, potravu však z lahůdek dělati náramně škodí.*“ (tamtéž, s. 102)

Zdůrazňuje, že děti potřebují lásku. Rodiče je mají činit šťastnými a starat se o jejich veselost. „*Naposledy, poněvadž (dle obecného přísloví) dobrá mysl půl zdraví jest, nýbrž dlé Sirachova vysvědčení veselé srdce sám život člověka jest, mají také rodičové obmyšleti, aby dítky jejich v veselosti a potěšení nedostatku nesháely. Ku příkladu, v prvním roku slouží se jim k veselosti kolibáním neb konoušením, zpíváním aneb halekáním; hrkáním nebo pleskáním; pěstováním nebo procházením: sumou milkováním se s nimi jakýmkoli, jen mírným a rozšafným způsobem.*“ (tamtéž, s. 77-78) Zároveň ale dbá i na druhý extrém přílišného rozmazlování: „*Milovati dítky přirozené jest: ale nezjevovati jim celé lásky opatrnost jest. ... Protož lépe jest v bázni a ostýchání dítě zdržeti, nežli všecka střeva svá jemu vyjevovati a k zhýralosti, otrlosti, zoufalosti příčinu dávati.*“ (tamtéž, s. 103)

Za zmínku stojí, že vývojová psychologie podle Langmeiera (1992, s. 18) Komenského postojům dnes dává v jeho základních tezích více či méně za pravdu. Je obdivuhodné, že k těmto závěrům dospěl jen na základě svého intuitivního pozorování, ve kterém dobře vystihl podstatu těch nejzákladnějších a nejdůležitějších potřeb dítěte, které moderní psychologie pozvolna objevuje až po řadě empirických výzkumů a dlouhých diskuzích ve vědeckých kuloárech. Čtenář zde „*najde ideje, které přes staletí nic neztratily na své aktuálnosti a v mnohém nejsou naplněny dodnes*“ (Langmeier, 1992, s. 19)² Hlavní Komenského motivací pro vytvoření komplexní vševýchovy člověka byla touha po zlepšení společenských poměrů, pro vybřednutí z tehdejší krize mravů a neutěšených poměrů. Snažil se vytyčit cestu k *panharmonii* (všeobecnému klidu a harmonii) právě prostřednictvím vzdělání a výchovy, která počíná již v kolébce a trvá po celý život až po školu stáří a umírání. Zvláště trefně a intuitivně Komenský vycítil, že „*nejpřednější stráž lidského pokolení v kolíbce jest. Protože na začátku záleží všecko, k dobrému i zlému: Kam jak co jíti začne, tam tak*

² Řada autorů dnes poukazuje na krizi a nestabilitu současné rodiny, na materiální hodnoty řady rodin (na děti obklopené luxusními hračkami namísto pozornosti a citové účasti příliš zaměstnaných rodičů apod.). Také profesor Matějček zmiňuje: „*Jsou případy, kdy rodiče zahrnují dítě dárky a všemi možnými krásami světa, aby mu tak vynahradili nedostatek zájmu, který by mu měli věnovat, nebo aby si tím vykoupili nedostatek zájmu, které by o ně měli mít.*“ (Dytrych, Matějček, 2002, s. 12) Také Langmeier v předmluvě *Informatoria* zmiňuje, že Komenského zdůraznění víry a pobožnosti, ctností a mravů, jakožto hlavních pilířů výchovy snad může působit dnešnímu člověku zastarale, ale vstříc „materiální“ krizi dnešní rodiny má svou aktuálnost.

jde: za hlavou tělo, za ojem vůz. A nejsnáze jest začítí na počátku, jinde těžko“. (Komenský, 1992, s. 41) Dnes je již dostatečně prokázané, že právě přibližně první tři roky života a první rok obzvláště je pro lidskou psychiku zásadním způsobem determinující. Podle Eriksona se v tomto období buduje základní důvěra ke světu, k lidem, ale i k sobě samému. Pokud Jan Amos Komenský svým výchovným konceptem chtěl přispět k všeobecné nápravě lidství, správně intuitivně vycítil důležitost prvních podnětů, čímž značně předstihl svou dobu. Díky své modernosti je pedagogický odkaz Jana Amose Komenského inspirativní pro každou dobu a lety neztrácí na aktuálnosti.

2.7.2.2. Osvícenství jako nový zdroj náhledu na dítě

Pokrokový proud je charakteristický svým kritickým hodnocením současného stavu výchovy: *„Historik rodiny může vyvodit jen jediný závěr, a to ten, že myslitelé 18. století považovali situaci měšťanských rodin za všestranně neuspokojivou a její hlavní funkci při výchově dětí za ohroženou.“* (Horská, et al. 2010, s. 309)

Nový obrat náhledu na dítě, který se projevil i v proměně výchovných rad, byl součástí celoevropského „objevení rozumu“ – jakožto jediné možné cesty k lidské svobodě a zlepšení pozemského života. Osvícenství *„usilovalo o podporu věd, všeobecné rozšíření vědění a o to, aby byly všechny oblasti lidského myšlení podřízeny rozumu,“* ... *„nezůstávalo jen u intelektuálního a učeneckého poznání, osvícenství šlo nadto o celkovou reformu společenských poměrů a tradic, od podřízenosti a bezpráví ve prospěch sociálního řádu, řízeného rozumem, který zajišťoval lidská práva a garantoval lidské štěstí, aniž by však vědomě zpochybňoval, nebo dokonce měnil sociální fundamenty absolutistického státu a stavovské společnosti“.* (Van Dülmen, 2006, s. 207) *„Nový směr byl reakcí na baroko, ortodoxii a protireformaci. Na povrch znovu vystoupily latentně přežívající humanistické proudy erasmovského ražení, zdůrazňování svobodného projevu v mluvené i psané podobě a kritika opírající se o antické vzory.“* (Im Hof, 2002, s. 12) Všichni tři představitelé pokrokového proudu nějakým způsobem s osvícenstvím souviseli.

2.7.2.2.1. John Locke

John Locke (1632-1704) se zabýval nejen výchovou v širším kontextu, ale věnoval se i oblasti rané péče. Poukazuje na *„neutrální výchozí pozici dítěte v okamžiku narození, které nazval nepopsanou, čistou deskou (tabula rasa). Ta pak v průběhu dalšího života může být popsána*

libovolně (Opravilová 2002, s. 16).“ Ve svém spisu „*Několik myšlenek o výchování*“ se věnuje výchově do nejmenších podrobností: od spánku, jídla, stolice, mytí nohou po výchovu k mravnosti, výchovu k rozumu a svobodě. Rané péče se Locke dotýká několika svými názory.

V kojení radí matkám a kojným nezvykat dítě na příliš časté pití. „*Poněvadž bývá to ukolébavkou kojných u dětí stále křičících, myslím, že matky mívají obyčejně potíže, aby dětem odvykly pít v noci, když je opět vezmou k sobě. Věřte tomu, že návyk ovládne jak ve dne tak v noci; a chcete-li, můžete každého přimět k tomu, aby žíznil v každou chvíli.*“ Dále pak říká na adresu dětí, které si uvyknou mít stále sklenici s pitím u nosu, že to je „*nebezpečný počátek a průprava k pitkám*“. (Locke, 1906, s. 19) Zásadně odsuzuje zavinování dětí do povijanů. „*Příroda měj volnost vytvořiti tělo tak, jak za nejlepší uzná. Ona sama o sobě pracuje mnohem lépe a přesněji, než my ji řídit můžeme.*“ ... „*Tato úvaha měla by, myslím, odvrátiti příliš horlivé lidi (nemluvím o nevědomých chůvách a zhotovitelích šněrovaček), aby nepletli se do věci, kterým nerozumí; měli by se zhroziti toho, že vyšínují přírodu z dráhy v době, kdy tvoří údy, kdyžto nevědí, jak sebe menší a nepatrnější z údů jest zroben. A přece jsem viděl tolik příkladů, jak děti těžce trpěly těšným sešněrováním, že nemohu než souditi, že jsou tu ještě jiné tvorové než opice, kteří o málo moudřejší než tyto, hubí svá mláďata nesmyslnou něžností a přílišným objímáním* (tamtéž, s. 15).“ Dále děti nemají být rozmazlovány. „*Ježto však matky budou to považovati za příliš tvrdé a otcové za příliš stručné, chci se vysloviti poněkud podrobněji, dávaje zatím jen to všeobecné a jisté pozorování na uváženu ženám, že dětská přirozenost nejvíce kažena neb aspoň poškozována bývá mazlením a hýčkáním.*“ (tamtéž, s. 9) Zdravým a prospívajícím dětem doporučuje otužování. Děti nemají ráno zahálet v posteli, mají být brzo buzeny, ale zároveň pozvolna a laskavě.

Již jsem uváděla citaci z výchovného rádce pro rodiče z Anglie 17. století, který dobře dokládá rozšíření nepřátelství vůči dětské přirozenosti, která má být výchovou potlačena. Tyto tendence nahlížení dítěte byly ovlivněny především puritanismem a s ním související přísnou askezí a morálkou. „*V tomto prostředí muselo jako bezbožnost a bláznovství vyznívat Lockovo stanovisko, že dětem je třeba učinit život tak zábavný a příjemný, jak to jen jde a ,veškeré učení má být pro děti hrou a sportem.*“ (Helus, 2004, s. 26) Jakkoliv převratné se mohou jevit Lockovy pedagogické názory v porovnání s puritánským přístupem k dítěti, musím stran jeho postřehů k rané péči podotknout, že kromě řady cenných podnětů (například radikální odsouzení zavinování dětí) se podle mého názoru pouští i do oblastí, do kterých zřejmě pod vlivem svého „*staromládenectví*“ neměl příležitost náležitě proniknout, je zde myslím patrná určité „*teoretičnost*“ jeho pedagogických názorů. Tím myslím odsuzování matek, které příliš často děti kojí, či jeho obavy, že příliš časté pití v průběhu dne buduje u dětí nepěkné „*pijácké*“ návyky apod. Každopádně John Locke hluboce ovlivnil britské osvícenství a další liberální smýšlení. Jeho největším přínosem podle mého názoru bylo, že se spolu s Rousseauem stali určitým módním trendem, který upoutal pozornost širšího

okruhu čtenářů a iniciovali tak širší diskuzi o výchově: „*Když psal Locke své dílo O výchově, měl na mysli výchovu svobodných lidí, samostatných individuí a občanů. Jeho dílo vzbudilo ohromný ohlas a vzápětí se objevují další a další pedagogické publikace.*“ (Im Hof, 2002, s. 173)

2.7.2.2.2. Jean Jacques Rousseau

„*Rousseau už roku 1750 napsal, že nás rozum rozkládá a že umění a vědy znehodnocují vše, co je posvátné. Novým bohem by náhradou za rozum podle něj měl být vášnivý cit. Jeho odpovědí Descartesovi je „cítím, tedy jsem“. Byl to sám Rousseau se svou zálibou v přírodě a nadšeným popisováním noci strávené osaměle v člunu na měsíčním světlem zalévaném jezeře, kdo udal tón náladě doby.*“ (Caroll, 1996, s. 104) Rousseau žil v letech (1712 – 1788), byl významnou pedagogickou a filosofickou osobností. Sám značně ovlivnil romantismus, také jeho názory na výchovu a podněty pro rodiče a vychovatele jsou z jedné strany velmi pokrokové, z druhé poněkud naivní či utopické. Jako první radikálně vytyčil dětství jako zcela zvláštní období lidského života, které má svou vlastní hodnotu. „*V jeho pojetí je výchova přirozeným procesem vnitřního rozvíjení, které respektuje původní nezkažený stav dítěte. Smyslem výchovy je rozvoj dětství jako vysoce hodnotné etapy ve vývoji člověka.*“ (Opravilová, Kropáčková, 2005, s. 20) Za zmínku také stojí, že o svých pět vlastních dětí se nepostaral a odkázal je do sirotčince, kde pravděpodobně zemřely. Potud zní poněkud zvláště jeho názor, že „*ten, kdo nemůže dostáti povinností otce, nemá práva státi se jím. Ani chudoba, ani práce, ani ohled na lidi ho nesprostuje výživy a výchovy vlastních dětí.*“ (Rousseau 1910, s. 23)

V rané péči radikálně odsuzuje zavínování dětí: „*Což může takové kruté stísnění zůstatí bez vlivu na nálad jakož i povahu dětí? První jejich pocit jest pocit bolesti a trápení; nalézají jen překážky při všech svých pohybech, jichž cítí potřebu: jsouce nešťastnější než zločinec v železech, marně se namáhají, zlobí se, křičí.*“ ... „*Nemajíce ničeho volného než hlas, jak by ho neužily k nářku! Křičí bolestí, kterou jim působíte; kdybyste vy byli takto svázáni, křičeli byste ještě víc než ony.*“ (tamtéž, s. 15–16) Podobně radikálně napadá najímání kojných – jak jsem již zmiňovala v předchozích kapitolách: „*Vědí ty něžné matky, které se zbavily svých dětí a oddávají se vesele zábavám města, jak se zatím zachází s jejich dítkem v plenkách na vesnici? Při nejmenší nepředvídané práci dítě se pověsí na hřebík jako balík prádla; a zatím co kojná chodí po svých záležitostech, aniž spěchala, zůstane nešťastné dítě takto ukřižováno. Všechny děti, které byly nalezeny v této poloze, měly obličej zmodralý.*“ (tamtéž, s. 16) Pokud nabádá matky k přirozeným

povinnostem, má na mysli i celospolečenský dopad jejich jednání: „*Chcete každého vrátiti k povinnostem jeho? Počňte matkami; užasnete nad změnami, které provedete. Všechno plyne postupně z této první zkaženosti; celý řád mravní upadá; přirozená povaha vyhasne ve všech srdcích; vnitřní život v domě pak vypadá méně živě; dojemný pohled na vzrůstající rodinu nepoutá již muže, neukládá již ohledu cizím.*“ (tamtéž, s. 18)

Ač Rousseauovy názory byly převratné a značně ovlivnily reálný přístup k dětem a ranou péči, při bližší četbě *Emila* je zarážející určitá naivita či nereálnost jeho výchovných přístupů. To zřejmě plyne z faktu, že byl ve výchově spíše teoretikem, když své děti nevychoval. „*Když Emil projeví svou přirozenou divokost nenáležitě a rozbije kamenem okno, je beze slova výčitky, neřku-li trestání, zavřen do temné místnosti bez paprsku světla – aby pochopil nutnost respektovat vlastnictví druhé osoby. Vidíme, že veliký předchůdce obratu k dítěti si s ním v konkrétních situacích zase až tak velké starosti nedělal a dokázal je vystavit traumatu ne o mnoho menšímu než autoritářští násilňovatelé.*“ (Helus, 2004, s. 29) Dále podle Opravilové dostatečně nedoceňuje význam prvních dvou, respektive dvanácti let, které pro Rousseaua představuje významné přelomové období. Podle něj jsou první léta života obdobím „*tělesného a smyslového rozvoje dítěte, ale ‚spánku‘ jeho rozumu. Proto také je přesvědčen, není třeba věnovat dítěti zvláštní pozornost, protože je vychovává sama příroda, věc, ale až na posledním místě lidé.*“ (Opravilová, 2002, s. 17) Přes některé své mylné či ne úplně trefné postřehy je Rousseauovo dílo na svou dobu převratné a stává se významným impulsem pro další filozofy či pedagogy, kteří se otázkou dětství zabývají. V neposlední řadě se čtení Rousseaua stává například v měšťanských kruzích módní záležitostí a přispívá tak k určitému obrácení pozornosti směrem k dítěti. Výchova dítěte se díky Rousseauovi stává zajímavou výzvou k hledání „přirozenosti“ a toho, co vlastně znamená pro následující generace.

2.7.2.2.3. Johann Heinrich Pestalozzi

Johann Heinriche Pestalozzi (1746-1827) patří mezi největší pedagogické osobnosti a reformátory. „*Sám děti vychovával, vytvářel pro ně domov, měl s nimi osobní zkušenosti, skutečně je poznával. V tom se lišil jak od Locka (zůstal celý život „starým mládencem“), tak od Rousseaua, který sice měl děti, ale nestaral se o ně...*“ (Helus, 2004, s. 29) Měl bohatou učitelskou praxi v různých ústavech, především však jeho srdce tíhlo k opuštěným a chudým dětem na okraji společnosti. Roku 1798 založil ve Stanzu ústav pro chudé děti, které měly vlastní práci, která byla součástí jejich vzdělávání, udržet chod podniku. Ten bohužel nakonec zkrachoval. V zanedbávání

dětí totiž spatřoval příčinu zla v lidské společnosti. „*Je nepochopitelné, že lidstvo nezná všeobecný pramen své zkázy. Je nepochopitelné, že není všeobecnou jeho starostí umění zacpat tyto prameny a podřídit výchovu člověka zásadám, které neničí božské dílo rozvíjení pocitů lásky, díky a důvěry už v nemluvněti.*“ (Pestalozzi, 1956, s. 127) Zastával se také nemanželských dětí – ty byly vyřazeny spolu se svými matkami ze společnosti, vystaveny opovržení a hanbě. Nemanželské, stejně jako všechny ostatní děti, jsou podle Pestalozziho pro lidstvo přínosem, pokud se jim dostane dobrého vychování. Za svůj hlavní osobní úkol si kladl poskytnout opuštěným dětem mravní sílu, pomoci vyrovnat se s jejich životním osudem a omezením.

V některých svých rysech vycházel Pestalozzi z díla Jeana Jacquese Rousseaua, v jiných se vůči němu vymezuje. Následuje ho v myšlence přirozenosti dětského vývoje. „*První vyučovací hodinou dítěte je hodina jeho narození. Od chvíle, kdy smysly dítěte počínají vnímat dojmy z přírody, od této chvíle příroda dítě učí. Sama novost života ... není ničím jiným než probuzením právě zrozeného živočicha, které se chce stát člověkem a má se stát člověkem* (tamtéž, s. 26).“ ... Jinde píše: „*Od toho okamžiku, kdy matka bere dítě na klín, vyučuje ho tím, že přibližuje jeho smyslům to, co mu příroda předkládá roztroušeně, zmateně a ve velkých vzdálenostech, a že mu činí nazírání, a tím poznání na nazírání závislé, snadným, příjemným a podnětným. Bez síly, nevzdělaná, bez vedení a přispění závislá na přírodě, neví matka ve své nevinnosti sama, co činí. Nechce vyučovat, chce své dítě jen uklidňovat, chce ho zaměstnat. Avšak nehledě k tomu, kráčí ve své nejčistší prostotě tak, jak tomu chce vznešený běh přírody, aniž ví, co příroda jejím prostřednictvím činí.*“ (tamtéž, s. 107)

Ač se Pestalozzi věnoval spíše starším dětem, dobře si uvědomoval význam mateřské péče a její nenahraditelnost. „*Předešlými slovy mě přivádějí věčné zákony přírody zase k tobě, matko, matko! – Svou nevinnost, svou lásku, svou poslušnost, přednosti své ušlechtilější přirozenosti při novém vnímání světa, to všechno mohu získat jen po tvém boku.*“ (tamtéž, s. 128) Jinde se zamýšlí: „*Čím to je, že miluji lidi, důvěřuji lidem, že děkuji lidem a poslouchám lidi? Jak se dostávají city, na kterých v podstatě spočívají láska k lidem, díky lidem a důvěra v lidi, a dovednosti, kterými se utváří lidská poslušnost, do mé přirozenosti? – Zjišťuji, že pramení vesměs z poměru, který se vytváří mezi nemluvnětem a matkou.*“ (tamtéž, s. 131)

Pestalozzi zde demonstruje své velmi moderní a trefné postřehy, které podobně jako v případě Komenského idejí potvrdila moderní psychologie. Pestalozzi byl také nadán zvláštní intuicí, díky které odhalil zásadní hybatele našeho psychického vývoje, tedy vztah dítěte s matkou již v prvních měsících života, který se nadále vyvíjí a je značně určující.

2.8. Shrnutí raného novověku

V průběhu raného novověku se náhled na hodnotu dítěte značně proměnil, což souviselo předně s nárůstem vlivu křesťanství, dále potom s postupným zlepšením životních podmínek v průběhu 18. stol., svůj vliv zřejmě měla i osvěta dobových autorit. Dobře toto dokládá například výtvarné umění. Tato skutečnost se odráží i v rané péči o děti. Pod vlivem pokrokových a osvícenských názorů se postupně nedostačující péče o nejmenší děti zlepšuje. Místy se postupně ustupuje od široce rozšířeného trendu najímání kojných, do popředí se dostává vnímání dětské přirozenosti. Nejrozšířenější je tato osvěta v měšťanských kruzích, kde se především četba Locka a Rousseaua stává módním trendem. Pokrokoví myslitelé (významně Pestalozzi a Komenský) odhalili ve svých intuitivních pozorováních řadu zákonitostí psychického vývoje v souvislosti s raným dětstvím, které až mnohem později prokázala moderní psychologie. Pokrokoví výchovní rádcí pro rodiče z této doby tedy skutečně na rodičovské jednání vliv měli a přinesli první pozitivní obrat ve prospěch dítěte. Ten ovšem v praxi dozrával pomalu a řada negativních trendů v přístupu k dětem setrvává i nadále.

3. Vrcholný novověk, „dlouhé“ 19. století

Vrcholným novověkem rozumím tzv. „dlouhé“ 19. stol., období od 1789–1912. Toto časové vymezení daného období přejímám pro potřeby práce od Lenderové a Rýdla. Je to období, které doprovázejí dramatické společenské změny. Francouzská revoluce, napoleonské války, revoluční roky 1848 tzv. „Jaro národů“ a v neposlední řadě průmyslová revoluce, která přinesla zcela odlišné životní podmínky a rozvrstvení společnosti. 19. století je období rozkvětu nových uměleckých směrů – např. romantismu, impresionismu, v neposlední řadě realismu či naturalismu, které mimo jiné kriticky reflektují společenskou situaci a sociální nerovnosti. V 19. století vznikají první instituce předškolní výchovy, například roku 1832 vzniká v Praze Na Hrádku na Novém Městě opatrovna vedená Vlastimírem Svobodou. Právě kvůli ostrému sociálnímu rozčlenění společnosti vznikají prvotní institucionální zařízení pro děti z popudu filantropie, hlavním smyslem je poskytnout dětem z chudých rodin alespoň základní zázemí. Také francouzský Občanský zákoník z roku 1811, který dětem přiznává zvláštního hodnotu (opuštěné děti jsou děti vlasti), určuje „*společenské postavení dětí v mnoha zemích po celé 19. a na počátku 20. století.*“ (Opravilová, 2002, s. 17) Je to období dramatické společenské proměny, která s sebou přinesla i postupnou proměnu vztahu společnosti k dětem. Jak jsem již předeslala v úvodu diplomové práce, od 19. století se více zaměřím na situaci v českých zemích.

3.1. Proměny rodiny a socioekonomického zázemí matek

Zabývá-li se proměnami života nejmladších dětí, je třeba se pozastavit i u společenských proměn tohoto zlomového období. Proměny rodiny a postavení žen nutně musely přinést i proměnu života nejmladších dětí. Nejdramatičtěji se proměňují životní podmínky v nejnižších vrstvách. Rozvoj průmyslu a přesun zemědělských komunit do továrních oblastí totiž přinesl nový typ průměrné evropské rodiny. Vzhledem k volnější nabídce pracovních sil ve městech a průmyslu opouštěly děti své původní rodiny dříve a s rodiči jsou dále v kontaktu mnohem méně. Soužití rodičů a dětí je jen dočasné. Dochází tak k zpretrhání tradičních rodinných a komunitních venkovských vazeb. Dělnické rodiny jsou vrženy do nejistého živobytí, závislého na aktuální poptávce po jejich pracovní síle (Horská 2010, s. 394-395). Se společenskými a hospodářskými proměnami souvisí i významný faktor nárůstu zaměstnanosti žen. Vytváří se nová vrstva pracujících žen – dělnic, pro které je zaměstnání v nových podmínkách tovární výroby něco zcela jiného než dříve. Musely trávit dlouhá časová období mimo domov. V podstatě poprvé v dějinách se ženy dostávají do konfliktu s rolí v domácnosti. I v dřívějších dobách ženy podle mého názoru pracovaly

nad rámec domácí práce například v zemědělství ve venkovském prostředí nebo výpomocí v rodinných podnicích či měšťanských řemeslech, ovšem v těchto případech šlo, pokud byla vůle, mít děti nějakou formou nablízku (odkládání na poli, přítomnost kojné v domě, apod.). V nových podmínkách tovární výroby nabývá toto zaměstnání jiného charakteru, zaměstnané ženy musí trávit fyzicky mnoho času mimo domov (Goody, 2000, s. 178). Péče o nejmenší děti se tedy nutně lišila podle společenského zařazení jejich matek.

3.2. Rozvoj porodnické medicíny a péče o novorozence

Porod dítěte byl i přes rozvoj porodnické medicíny stále poměrně rizikovou záležitostí. Z této doby známe již velké množství odborné literatury pro porodní babičky, různé lékařské studie. Postupně se rozvíjí péče o nedonošené děti, které jsou přechovávány v různých variantách předchůdců dnešních inkubátorů. Byly to třeba horkými kameny vyhřívané dětské postýlky či mírně vyhřátá trouba kamen, případně byla doporučována častá horká koupel či zábal do vyhřátých plen. Výjimečně se podařilo udržet při životě dítě narozené v osmém měsíci, dříve to již pro tehdejší medicínu nebylo možné.

Ovšem i přes stále postupující racionalizaci v péči o novorozence se udržovaly i jiné pověrečné praktiky. Pokud se porodní babičce zdálo dítě nedostatečně buclaté, přidávala do první koupele trochu pálenky nebo červeného vína. Při očištění dítěte se někde doporučovalo užít mýdla, neslaného ohřátého másla či dokonce slepičí žloutek. Ačkoliv se pohlaví kojeného dítěte nijak barvami či oblečením nerozlišovalo, někdy se novorozeným holčičkám propichovaly uši – a to i přes vehementní odbornou kritiku. Jedním z argumentů pro propichování bylo údajně to, že dírkami po propíchnutí může lépe odtékat vlhkost z hlavičky. I nadále přetrvával zvyk pokřtít dítě co nejdříve po porodu, v případě rizikového porodu křtila dítě porodní babička. Pokud dítě zemřelo nepokřtěné, byl mu odepřen život na onom světě (Lenderová, Rýdl, 2006, s. 19–53).

3.3. Péče o kojence

Postupně se prosazoval „rousseauovský návrat k přírodě“ – matky i na doporučení lékařů vyrazily s dětmi ven kvůli otužování. Ve venkovské společnosti, kde matky braly své děti již brzo po narození, toto bylo běžné, v městských a aristokratických vrstvách to byla novinka. Od 70. let 19. stol. se také v souvislosti s procházkami rozšiřuje praxe užívání prvních kočárků.

Ve střední Evropě nebylo najímání kojných tak časté jako v západní, přesto i zde bylo značně rozšířené. A tak se i sem postupně dostává – byť s mírným zpožděním - rousseauovský

„módní trend“ kojení vlastní matkou. Některé matky ovšem kojné stále i přes lékařské protesty najímají. Argumentů užívali lékaři hned několik: „*od výkladů o ‚svatém poslání‘ mateřství, přes vysvětlení, že kojení napomáhá vytvoření silného citového vztahu mezi matkou a dítětem, až po poukaz na nízkou kojeneckou úmrtnost ve skandinávských zemích, kde matky kojily své děti téměř bez výjimky, neboť nepovažovaly kojení za něco degradujícího či nedůstojného.*“ (Lenderová, 1999, s. 25) Přesto se však s najímáním kojných po celé 19. stol. můžeme i nadále setkávat, významně se kojení vlastní matkou prosazuje až na přelomu 19. a 20. století. Kojné byly hojně využívány v aristokratických rodinách, ve středních vrstvách se vyskytovaly také. V nižších vrstvách se kojné najímaly méně. Nejproblémovější bylo kojení pracujících dělnic. Ty musely pracovat do samotného porodu, obvykle do čtyř týdnů opět nastupovaly, během práce (až 16-ti hodinové pracovní doby) měly k dispozici polední pauzy, případně někdy dvě další na kojení, většinou ale nechávaly děti za úplatu doma buď jiné matce ze sousedství nebo svým prarodičům, případně je dávaly do opatrování na venkov.

V soudobé lékařské literatuře se tak setkáme s radami, jak vybrat vhodnou kojnou: měla mít zdravé zuby, husté vlasy, velká ňadra, celkově zdravou barvu, příjemný výraz a nejlépe měla pocházet z venkova. V praxi byly nájemné kojné často osamělé či svobodné matky, které buď mohly kojit obě děti najednou nebo se kvůli živobytí zřekly kojení vlastního dítěte ve prospěch jiného (kojení cizího na úkor vlastního zakazuje zákon z roku 1924 – matka nesměla přijmout místo kojné, pokud jí nebyla dána možnost kojit zároveň dítě vlastní). Na rozdíl od Francie v Čechách kojné bydlely v rodině dítěte, kojné ve vlastním domě známe, jak jsme již zmínili v případech dělnických dětí nebo odložených dětí svobodných či osamělých matek, které se dítěte zřekly - tyto kojné si tohoto dítěte v mnohých případech i dále ujaly.³ Pokud nebylo možné dítě kojit, přistupovalo se k náhradní výživě, mléku krav, koz či kobyly, ovšem úmrtnost takto vyživovaných dětí dosahovala až 60%, až koncem století se rozšiřuje kupované kondenzované mléko. (Lenderová 2006, s. 89–130)

3.4. Hodnota dítěte v rodinném životě 19. stol.

Závěrem 19. století dochází k přerodu demografického chování evropských obyvatel – tento přechod je tak zlomový, že bývá nazýván demografickou revolucí, kterou v první řadě zapříčinilo celkové zlepšení životních podmínek (lepší zemědělské výnosy, organizace trhu, kvalitnější lékařská péče). „*Posloupnost poklesu úmrtnosti – zrychlení demografického růstu – pokles porodnosti představuje proces, který samočinně vedl až k dosažení cílové rovnováhy, kdy se nejprve*

³ V nejhorších podmínkách žily děti v nalezincích. Například v pražském nalezinci dosahovala kojenecká úmrtnost v průběhu 19. století 50 – 60%. (Opravilová, 2002, s. 18)

úmrtnost a poté i plodnost ustálily na nízkých hodnotách.“ (Bacci, 2003, s. 167.) Právě závěrem století dochází i k proměně rodinných vztahů směrem k citovosti, tato proměna je patrná i v rozšíření vědomého plánování rodičovství, které se postupně objevuje závěrem století. (Lenderová, Rýdl, 2006, s. 134–140) Model rodiny s méně dětmi umožňoval posun ve vnímání dětí směrem k větší pozornosti a zainteresovanosti rodičů, k čemuž dochází pozvolna až závěrem tohoto „dlouhého“ století. Lenderová k tomuto uvádí: „19. století je označováno za století rodiny, čas zrodu ‚sweet home‘, sladkého domova, století vzniku intimních rodinných vztahů, zesílení láskyplných vazeb mezi rodiči navzájem a rodiči a dětmi.“ ... „Hypertrofovala funkce emocionální, vždyť 19. století je věkem vytvoření a upřesnění klišé milující matky, které se stává pevnou součástí dobového konstruktů feminity.“ (Lenderová, 2008, s. 165) Ačkoliv představa takovéto ideální matky realitě povětšinou neodpovídala, spíše se s ní setkáme v dobové literatuře a umění, ideál „citové“ rodiny se v průběhu 19. století období zrodil, i když plně dozrál až v následujícím století.

Rodina začátkem 19. století totiž plnila především starší tradiční funkce. To znamená, že rodina fungovala především jako hospodářská, obranná jednotka, případně do popředí vystupovala ještě její sociálně-výchovná funkce. Nakonec i manželství se stále uzavírala velmi racionálním způsobem, sňatky z lásky jsou spíše výjimkou než pravidlem. Hlavní motivací pro uzavření manželství bývala společenská konvence či různé ekonomické, politické nebo rodinné zájmy. I když na přelomu 18. a 19. století se již zřejmě pod vlivem osvícenství a romantismu můžeme setkávat se sňatky z lásky, významně takových přibývá až na přelomu 19. a 20. století. Láska jako hlavní motivace pro uzavření manželství se prosazuje definitivně až po 1. světové válce (Lenderová, 1999, s. 70–85). Manželství tedy nebylo zas tak citovou záležitostí, podobně i výchova dětí měla jiné priority, jak uvedu dále.

V předešlé kapitole jsem zmiňovala, že navzdory lékařským protestům se stále v průběhu 19. setkáváme s trendem najímání kojných (i když pozvolna ustupujícího). M. Lenderová to dává do souvislosti s modelem ženského chování, který platí přinejmenším pro první polovinu 19. stol., ten ilustruje třeba Dobromila Rettigová ve své *Mladé hospodyňce*, zde je dobře patrný obraz dobré ženy, ve smyslu dobré hospodyňky a manželky. Role matky je v tomto smyslu až druhotná, zplození potomka je velmi důležité, ale přeci jen po celé 19. století vzhledem k stále poměrně vyšší dětské úmrtnosti nejisté. „*Kolébka, ač v častém použití, občas zela nenadálou prázdnotou – když se vedle ní ocitla malá rakev*“. Život však musel jít dál: rodina byla hospodářským organismem, o tom, zda bude prosperovat, rozhodovala píle jejích členů. ... *Kojná přicházela do domu, aby zastoupila ekonomicky, případně společensky aktivní matku.*“ (Lenderová, Rýdl, 2006, s. 113–114)

Rodiče své děti samozřejmě také milovali, ale rodina musela předně obstát v náročném světě a pak teprve bylo možné se dětem věnovat. A pakliže dětem svou rodičovskou pozornost věnovali,

⁴ Úmrtnost dětí narozených v manželství dosahovala například v letech 1871–1880 v Rakousku-Uhersku 25%. (Opravilová, 2002, s. 18)

pak důrazy výchovy byly poněkud jiné než dnes. Smyslem výchovy bylo vychovat děti tak, aby obstály v tvrdém světě. Podobně jako musela rodina především obstát hospodářsky, nepropadnout na chudinské dno, tak dítěti byla vštěpována především houževnatost, výchova byla spíše přísná, citová až druhotně – toto dobře ilustruje pořekadlo „Vychování tvrdé, dělá děti zdravé“. Lenderová k tomuto říká „*Emoce hrály v rodině jen okrajovou roli, a to jak ve vztahu mezi manželi, tak ve vztahu mezi rodiči a dětmi navzájem. Citové pouto mezi členy rodiny nebylo ostatně pro fungování rodiny nezbytné a minimálně do druhé poloviny 19. stol. se ani v harmonickém rodinném prostředí nedávaly něžné city příliš najevo. Mazlení čili „milkování“ s dětmi bylo spíše nežádoucí, ve venkovském prostředí snad dokonce vzácné. Pokud se rodiče s dětmi mazlili, pak jen za odměnu. Láskyplný fyzický kontakt jakožto atribut citové výchovy rehabilitovala sice dobová pedagogika přelomu 18. a 19. století, rozhodně však nebyl přijat všeobecně. Dětem se zpívalo, vyprávěly se jim pohádky, ale hlazení, líbání, chování v náručí či na klíně se příliš nepěstovaly.*“ (Lenderová, Rýdl, 2006, s. 147) Právě nedostatky rodinné výchovy, o jejímž významu již nebylo příliš pochyb, vedly dobové autority k apelům na rodiče a vychovatele. Z této doby známe kalendáře s úvahami o výchově, populárně-naučné články v časopisech, výchova dětí byla častým předmětem farářských kázání a konečně řadu výchovných rádců pro rodiče, kterým se budu věnovat v rámci diplomového výzkumu v následující kapitole.

3.5. Výchovní rádcí 19. století

Z předešlé kapitoly je patrné, že v průběhu 19. století se postupně dětem otevírá nový prostor, především závěrem století se dítěti dostává přeci jen intenzivnějšího zájmu rodičů, než tomu bylo v dřívějších dobách. Můžeme předpokládat, že k tomuto posunu svým dílem přispěly i dobové autority, které prostřednictvím výchovných rádců apelují na rodiče. Výchovné rádce, které se mi podařilo z této doby dohledat a kteří se zabývají prvním rokem života, jsou různého oborového původu. Jedná se o rádce čtené v českých zemích v průběhu 19. století, může se jednat tedy i o překlady zahraničních autorů - jde o ty rádce pro rodiče, kteří ovlivňovali rodičovské chování v českých zemích. Od konce 18. stol. vydává české knihy nakladatelství Kramerius, a tak se počátkem 19. stol. dostává k lidem české vydání Rousseaua, Pestalozziho, Locka a dalších. Ačkoliv v němčině vyšli již dříve, do palety čtených výchovných rádců v češtině v průběhu 19. stol. je třeba je také zařadit, nicméně tito autoři byli rozebíráni v předešlém celku věnovaném ranému novověku. Vlastenecký „duch“ 19. století vedl vzdělance ke snaze významnější spisy překládat do češtiny. Na základě tohoto předpokladu se dále zabývám buď původními českými texty nebo překlady zahraničních autorů do češtiny.

Výchovná literatura, kterou jsem k tomuto období procházela, se většinou prvním rokem ve

výchovném smyslu příliš nezabývá. Spíše se autoři kojeneckému věku věnují v lékařském smyslu, ze kterého je znát tehdy pochopitelná obava o udržení dítěte při životě. Proto zde kromě zdůraznění významu kojení, odmítání povijanů nalezneme časté zdůrazňování čistoty a prevence nachlazení, s větší důrazností než je tomu pod ochrannými křídly již velmi kvalitní pediatrie dnes. Tak je tomu například ve spise *Moudré vychování šťastím rodiny* či ve spise *Matka vychovatelka dítek*. Obě tyto knihy se dále věnují výchově v poměrně přísném duchu, po dětech je vyžadována předně poslušnost a rozumnost, jen pro ilustraci krátce přiblížím: „*Člověku se protiví pobyt v rodině, kde pro samý hluk a hřmot dětský není možná klidně slova promluvit. Tu se vám některé chytají sesle, na které sedíte; jiné prohánějí se po pokoji; matka musí jedny napomínati, druhé trestati, a otec se stydí za děti jsa v největších nesnázích. Vás to unavuje.*“ (Abbot, 1877, s. 47) Za příklad je zde dále dávana rodina, kde děti hodinu mlčky naslouchaly rozhovoru dospělých a pak bez odmlouvání okamžitě poslechly a šly spát. Podobně zde: „*Spoj přísnost s laskavostí, vedle metly buď jablko. Však odmlouvání nestrp; odporne jest, když dítě proti rodičům se staví, odporuje aneb dokonce na ně hubuje. Ochotně-li dítko poslechne, což jest jeho povinností, neodměňuj je penězi nebo pamlsky, tím si poslušnost kupuješ. Odměnou budiž laskavý tvůj pohled a vlídné slovo.*“ (tamtéž, s 14.) Dále je pozornost věnována výchově ve smyslu podporování pravých křesťanských ctností a od prvopočátků výchovy prevence před hříšností a špatnými vlastnostmi (píjactví, marnivost, pýcha, zahálka apod.): „*Malý hošík hraje si s kartami jako s obrázky, pak s potěšením dívá se na dospělé hráče, zahraje si se soudruhy někde v úkrytu, až vyspěje v náruživého karbaníka.*“ (Spolek českého učitelstva okresu Litomyšlského 1909, s. 9) Kojenecké období je v těchto spisech vnímáno pouze v tom směru, že musí být dbáno na zachování tělesného zdraví, dále není až tolik významné, k výchově dochází až v pozdějším období, kdy má dítě více rozumu a je tedy možné jeho chování cíleně regulovat.

Lze dohledat publikace, které se obdobím prvního roku zabývají podrobněji i ve smyslu výchovném či tvárném. Rozeberu zde pro ilustraci tři publikace. Lékařský spis Friedricha Augusta von Ammon *Mladá matka, jak by se před porodem i v šestinedělí zachovati a dítko své v prvním jeho věku ošetřovati měla* dále výchovný spis Christiana Gotthilfa Salzmann *Vojtěch Krasil, aneb navedení k rozumnému vychování dítek* a nakonec *Klín mateřský čili Nauka o výchově rodinné, kterak totiž děti od početí a narození až do čtvrtého roku dětského tělesně a duševně ošetřovati a rozumně vychovávati*“ od Konstantina Antonína Vítáka.

3.5.1. Friedrich August von Ammon

Friedrich August von Ammon (1799 – 1861) byl známý německý lékař, který působil jako profesor na chirurgicko-medicínské akademii, také jako drážďanský královský lékař. Ačkoliv se

zaměřoval především na oční lékařství, je jeho záběr širší. Jeho populárně-naučnou publikaci *Mladá matka, jak by se před porodem i v šestinedělí zachovati a dítě své v prvním jeho věku ošetřovati měla*, přeložil do češtiny vlastenec Filip Stanislav Kodym oceňovaný především za popularizaci české vědy.

Úvodem se autor zamýšlí nad stavem dobové péče o nejmenší děti. „*Mnoho se už v té věci stalo u jiných národů, mnohé dobré naučení ujalo se už mezi matkami.. dítě netrpí už tolik od nemoudrých předsudků, dítě přichází už přirozeněji i blaženěji věku dospělého než-li za časů předešlých.*“ (Ammon 1852, s. 5) Zároveň však přiznává, že k ideálnímu stavu má ještě společnost daleko: „*Mezi ženskými panuje ještě tolik předsudků a klamných náhledů, že by tomu člověk sotva uvěřil. A škodlivé takové předsudky a způsoby přecházejí obyčejně dědictvím od matky na dceru; ba původem jejich bývá obyčejně mateřská láska sama.*“ (tamtéž, s. 6) Trefně tak vystihuje podstatu bludného kruhu předávání mylných zvyklostí v zacházení s dětmi. Matky většinou dodržují zažitá tradice předávané z generace na generaci v domnění, že pro děti činí to nejlepší. Ať už jsou zažité zvyklosti zacházení s dětmi dobré či nikoliv, příčinou jejich následování bývá úcta k tradici a zároveň právě mateřská starostlivost podporovaná dobrou vírou, že činí pro dítě to nejlepší.

Místy přehnaně působí jeho „výhrušná“ rétorika: „*Není zajisté, coby více škodilo matce i dítěti jako prudké vášně a náruživosti. Ba i sama tichá touha účinkuje jako zdlouhavý jed. Je to věru ku podivu, jak silné vzbouření myslí, na př. mrzutost, lítost, zvlášť ale leknutí, hněv, vztek, mléko proměňuje. Napije-li se kojeneček takového mléka, tu z toho přichází naň nepokoj, hryzení, dávení, zelené stoličky, ba nezřídka i krvavý průjem, horečka, psotník. Ano, staloť se už také, že z toho dítě i hned smrt mělo.*“ (tamtéž, s. 69) Samozřejmě, že pocity matky se na dítě při kojení mohou přenášet, ale toto jeho tvrzení je zřejmě záměrně přehnané. Podobně radikálně upozorňuje na význam kojení: „*A jaksi lehkomyšlně soudí se mnohdy o té věci; mnohá matka, která by sama mohla kojít, drží si kojnou, i nepomyslí, že mléko od kojné náleží vlastně jejímu dítěti, že dítě to své matce odcizeno, opuštěno, větším dílem propadá záhubě.*“ (tamtéž, s. 78) Na jiném místě konstatuje, že matka má nejprve zvážit, zda při starostech o větší hospodářství má dostatek času na to, aby dítě v klidu kojila. Pokud ne, je příhodnější řešení svěřit dítě kojné. Další z oblastí rané péče, ke které zaujímá zásadní postoj, je otázka zavínování dětí. Kromě argumentu, který zmiňuje, že dítě potřebuje volný pohyb a že mu pevné stažení přináší trýzeň, vyvrací i obavu, že by dítě mohlo bez povijanu křivě narůst: „*Kde děti nezavinují, jako př. divochové, cikáni, u těch nespátří člověka křivého neb hrbatého.*“ (tamtéž, s. 47)

Některé pasáže dále vyznívají moderněji, dílčí apely by se daly převést docela dobře na dnešní dobu. Například nabádá rodiče, aby dětské vrtochy příliš neprožívali, zbytečně dětem nekázali, protože většina dětských neduhů sama časem odezní. Domnívá se, že dítě se vychovává nejnáze, pokud samo netuší, že je vedeno. V tom se shoduje například s profesorem Matějčkem,

který také upozorňuje, že nejlépe rodiče vychovávají tehdy, když o tom sami ani nevědí – a sice svým přirozeným příkladem. Jak podotýká Ammon: „*Avšak k tomu netřeba žádného schválního poučování, to přichází samo, jen když příklady jsou dobré. Dobrodiní a laskavost matky budí v něm lásku a oddanost; vážná přísnost otcova úctu i poslušnost. Tak i soucit počíná se v něm pomalu ozývati.*“ (tamtéž, s. 134) Dále pak klade v otázce výchovy důraz na respektování dětství jako zvláštní etapy života, ke které patří spontánní hravost, která děti nejvíce rozvíjí, naopak příliš horlivé vedení dítěte podle něj škodí. Toto se týká spíše dětí starších jednoho roku, nicméně s horlivým učením dětí mladších jednoho roku nerespektujícím přirozené zrání a poznávání dítěte se v různých podobách lze také setkat⁵, proto zmiňují: „*Nechme raději dítě hráti hodně dlouho a mnoho. Hraním se budí mysl dítěte, budí se jeho vynalézavost, cvičej se jeho síly a smysly. Hraním se dítě více vzdělává, než by mnohý pomyslíl. Kéž by toho poměli mnozí rodičové; kéž by dopřáli dítkám nevinného hraní; kéž by jim nekazili radostného mládí, krásný to dar nebes.*“ (tamtéž, s. 136) Vyjadřuje tak v podstatě ideje hnutí za novou výchovu, které v různých podobách zdůrazňuje přirozenost ve výchově, důležitost dětství jako plně hodnotné etapy života, která se nesmí uspěchat nebo potlačovat, protože jedině tak dítě může dozrát v plnou osobnost.

3.5.2. Christian Gotthilf Salzmann

Christian Gotthilf Salzmann (1744-1811) byl německý evangelický duchovní, pedagog a filantrop. Rodinné výchově se věnuje ve spisu *Vojtěch Krasil, aneb navedení k rozumnému vychování dětí*, která vyšla v češtině roku 1837 v překladu spisovatele a univerzitního učitele Norberta Vaňka tištěná ve švabachu.

Ve svých výchovných spisech se vyhraňuje proti běžné výchovné praxi své doby, například slovy svého bratra ve *Vojtěchu Krasilovi*: „*Řid' se především svým zdravým rozumem, on ti poví, co činiti čehoby jsi se vyvarovat měl; a přihodilo-li by se, že bys nevěděl, co činiti, dávej pozor, jak to jiní lidé činí, a čiň právě naopak, a pak vždycky bude dobře.*“ (Salzmann, 1837, s. 19) Kořeny správné výchovy počínají podle autora již „*volbou vhodného životního partnera, střízlivě pojatým svatebním veselím a rozumně prožitým těhotenstvím budoucí matky.*“ (Lenderová, Rýdl, 2006, s. 27) Tak totiž *Vojtěch Krasil* začíná – Salzmann líčí, jak se seznámil se svou ženou. Vůbec o svém životě a svých dětech mluví velmi pozitivně: „*Děti se mi dobře podařily, působí mi větší radosti, než-li vzácný stav a bohatství způsobiti může.*“ (Salzmann, 1837, s. 1)

⁵ Někteří rodiče srovnávají navzájem první dětské pokroky (například psychomotorický rozvoj či rozvoj řeči) a znejistí je, pakliže jejich dítě zaostává a snaží se jejich vývoj urychlovat, nakonec v dnešní době se někteří rodiče rozhodují dávat děti na angličtinu již v kojeneckém věku. Dále se na adresu spontánní hravosti domnívám, že k dětem mladším jednoho roku spontánní hravost a zvědavost patří také. Jen k tomu potřebují pomoci dospělého, protože si hračky samy nepodají, pokud nelezou, nemohou samy dojít k věcem, které je zajímají a potřebují k tomu tedy pomoc rodiče.

Zajímavé je, že se v díle vyskytuje určitá polemika s dobovým postojem ke křtu nově narozených dětí, autor zde hovoří se svým bratrem: „*Snad se domníváš, že dítě dosud nepokřtěno, v moci d'ábelské jest?*“ (tamtéž, s. 17) To dokládá jistou modernost celkového díla, která dále vystupuje v celkovém duchu tohoto spisu, který je vlastně založen na uvědomělém otcovství již v péči od nejtělejšího věku, která dříve byla vnímána čistě jako ženská doména matek, kojných či chův. Ačkoliv například prostřednictvím memoárů můžeme doložit intenzivní vztahy otců i ke svým nejmenším dětem z období středověku či raného novověku, významněji vystupují až spolu se vzestupem emancipovanější role matek. *Vojtěch Krasil* je v tomto smyslu jedním z průlomových spisů, celý je vlastně postaven na bezprostředním vztahu otce ke svému synovi, který se svým synem rozmlouvá již v kojeneckém věku, tiší ho, když pláče, poznává s ním od nejtělejšího věku svět, pro Vojtíškovu potěšení ho napodobuje a leze s ním po čtyřech. (Lenderová, Rýdl, 2006, s. 153) „*Když bylo Vojtěchovi asi osm neděl, dal se na lůžku do pláče, já ho vzal za ruku, proto, že tu matky nebylo, myslel sám sobě: pečuješ ustavičně o tělo dítěte, ale o duši jeho nic se nestaráš: a přece jest právě toto nejpřednější část člověka. Kdybys jen vědět, co s dítětem počítí? Takto, co s Vojtěchem počítí, přemýšleje, pohledna naň autrpně, zvolal jsem: Vojtíšku! Proč jsem to řekl, sám nevím. A co se stalo? Vojtěch se usmál. A na mě! Jak jsem se radoval! Radost mi šla celým tělem. Vojtíšku, pravil jsem, mě se zdá, že mě znáš? Znáš tátu? Který tě tak rád má? Ano, on tě má rád. ... Tak jsem s ním mluvil ustavičně, a čím více jsem mluvil, tím víc se dítě smálo, a rukama i nohama třepetal.*“ (Salzmann, 1837, s. 24) Uvedený text dokládá nejen vřelý otcovský cit, domnívám se, že je z autorova přístupu patrný postoj, podle kterého kojeneček potřebuje nejen obstarat své tělesné potřeby, ale že se již v prvních týdnech zakládá na duševní a citový vývoj osobnosti. Starostlivý a citlivý přístup je patrný i v pasáži, kde Salzmann líčí, jak Vojtěch jako malý plakal a nešel utiшит a jak oba vždy hledali způsob, jak Vojtěcha utiшит: někdy pomáhalo zpívání staročeské písně, jindy nakonec zjistili, že má Vojtíšek v zádech napíchnutý špendlík. (tamtéž, s. 27–29.) Pláč není bagatelizován - je vnímán jako výzva pro rodiče, aby dítěti pomohli, ačkoliv není hned patrný důvod dětské nespokojenosti: „*Kdykoliv malé dítě tak náramně křičí, a když ho nikterak uspokojit nelze, musí ho něco důtklivě bolet. My dospělí lidé, řekneme to několika slovy, když nás něco bolí: ale malé děčko, které mluvit neumí, neumí nic, leč křičet, a tak pomoc hledati.*“ (tamtéž, s. 29)

Christian Gotthilf Salzmann ve svém díle dobře demonstruje především přirozený respekt a lásku ke svému dítěti, vypráví zde příběh svého rodičovství, které je velmi autentické, přirozeně respektující dětskou osobnost a její potřeby. Aniž by někde analyzoval své výchovné teorie, z celku díla je znát duševní spřízněnost s idejemi obratu k dítěti, který se plně rozvíjí až o dvě či tři generace později.

3.5.3. Antonín Konstantin Víták

Antonín Konstantin Víták (1835 – 1906) byl původně členem řádu piaristů (opustil ho v roce 1860) patří mezi významné české vlastence. Jako učitel působil také na piaristickém gymnáziu v Kroměříži, jako pedagogický spisovatel vydal řadu knih různého oborového původu. Ve svém spise *„Klín mateřský čili Nauka o výchově rodinné, kterák totiž děti od početí a narození až do čtvrtého roku dětského tělesně a duševně ošetřovati a rozumně vychovávatí“* se snaží zprostředkovat odborné znalosti své doby z oboru pedagogiky a lékařství laikům. Na svou dobu je výjimečná otevřenost částí o početí, včetně podrobného popisu pohlavních orgánů. Čerpá z řady dalších autorů, například Komenského, Lindnera, Kodyma, Fröbela či Pestalozziho. V poměrně křesťanském a konzervativním duchu vyzdvihuje roli ženy, na více místech vystupují náboženské důrazy, ženám očekávající porod nabízí náboženskou útěchu v obavách před možným úmrtím: *„Umřela-li by při porodu, není smrt její hanebná a hříšná, alebrž počestná, aniž jest překážkou ke spasení nýbrž spíše bezpečným přechodem do slávy věčné.“* (Víták, 1903, s. 60) V teologickém smyslu také řeší otázku křtu: *„Ale toto duševní znovuzrození nezpůsobuje toliko očištění od dědičného hříchu a zaslíbení a dětství Boží, alebrž duše novorozence dosahuje též jím schopnosti a síly k víře křesťanské, k naději a lásce a vyššímu duševnímu životu.“* (tamtéž, s. 126) V duchu pořekadla v zdravém těle zdravý duch se autor věnuje zdravotní stránce těhotenství, tělesné péči o děti včetně návodu na první tělocvik kojenců a batolat, dále poskytuje například odborné informace o očkování. V péči o kojence zahrnuje těsné povijanové poutání, podává odborné argumenty proti obavě z křivého růstu, který zapříčiňuje choroba křivice z nedostatku živin a slunečního světla. Pokouší se o jakési populárně-naučné shrnutí vědeckého a lékařského poznání své doby. Dále se zabývá také samotnou výchovou kojenců, na kterou se především zaměřím.

Víták zdůrazňuje, že duševní výchova počíná již u novorozence a kojence: *„učí se smyslu svých užívání a rozmanitými dojmy nabývá obrazův a názorů, jimiž jeho duševní činnost vždy více a více se vyvíjí a vzdělává.“* (tamtéž, s. 117) Rodiče proto mají mu poskytovat přiměřené podněty pro jeho smyslový vývoj, který dále podrobně rozebírá. Nepodceňuje také bohatost kojeneckého prožívání: *„...křik, úsměv a slzy nevyčerpávají ještě všech přirozených citů. V okamžicích živé radosti celé tělo bývá v pohybu; dítě hází a tluče rukama, později i radostí skáče.“* (tamtéž, s. 120) *„Ke třetímu měsíci počne se dítko usmívati na matku, při čemž fysiognomie dítko snadno se rozezná od fysiognomie dítko nakojeného, usmívajícího se, aniž by nač myslilo; je viděti v úsměvu kojencově na matku vděk k mateři, jež jej živí, ošetřuje a hýčká, později bývá úsměv ten výrazem přítulnosti, lásky a něžnosti. Ke čtvrtému nebo pátému měsíci počíná dítě dávati na jevo, že počin úsměvu vychází od něho samého.“* (tamtéž, s. 220) V případě novorozeneckého křiku se domnívá, že vyjadřuje nepříjemné pocity, ať už hlad, leknutí, překvapení, což také svědčí o citlivosti, která byla

připravována už během prenatálního vývoje. Říká ovšem, že rodiče často dělají tu chybu, že hned dítě upokojují všemožným houpáním či nošením. Dítě se tak brzy naučí zlému návyku, pláčem a křikem všeho se domoci. „*A dítě stává se tím svéhlavé, zlostné, vzdorovité, nevázané, nezkontrolovatelné a neposlušné. Tudíž, křičí-li dítě nikoliv z hladu nebo z jiné příčiny, alebrž proto, by svou vůli provedlo, nestarejme se příliš o jeho křik, nechme je křičeti, neboť křičení neškodí dítěti, spíše sílí jeho dýchací a mluvní ústroje.*“ (tamtéž, s. 119) Zároveň je však třeba nepodceňovat patologický kojenecký křik, který zřejmě může svědčit o nějaké nemoci, a vyhledat lékaře. Na rozdíl od většinového názoru své doby povoluje spaní dítěte v posteli matky, pakliže se samo bojí nebo je nemocné, u matky například děti kašlou méně. Odstavení dítěte má být pozvolné tak asi v průběhu čtyř týdnů, aby bylo dítě postupně navyklé na jinou stravu, přičemž nedoporučuje kojit déle než rok. Při náhlém odstavení může dítě zdravotně chřadnout a může je „*uvrhnouti ve stav jakési duševní sklíčenosti, kteráž nese na sobě všechny známky truchlivosti a žalosti z prvního porušení návyku.*“ (tamtéž, s. 188) Tématu navykání se věnuje v souvislosti právě s duševní výchovou. „*Návyku se doděláme, když často totéž děláme. Již kojence máme navykat čistotnosti, pořádku, střídmosti, poslušnosti a vůbec všemu, čeho návykem nejsnadněji docíliti lze. Dobré návyky jsou základem dobrého charakteru.*“ (tamtéž, s. 229) Zbytečného křiku kojenců, kterými se snaží jen svou vůli prosadit, si nemají rodiče všímat. Pokud i přes to křičí, mají sáhnout po metličce, která má být v duchu tradice předků vždy na očích: „*Rány čili šlehy nejsou přece v prvních měsících dítěte žádným trestem pro vědomé chyby, nýbrž jsou toliko léčivým prostředkem vychovatelským, aby dítě odvyklo svévolnosti a vzdoru, kteréžto chyby musily by snad později bezúčelně býti trestáni.*“ (tamtéž, s. 234) Na druhou stranu však brojí proti nevlídnému a surovému zacházení, které v dětech potlačuje dobrou a srdečnou mysl. „*Proto všichni, kdož s dítětem zacházejí a obcují, ať jsou samá láska, jevící se přívětivým pohledem, jemným, lahodným a mírným hlasem.*“ (tamtéž, s. 242)

V populárně-naučném spisu Antotnín Vítáka zvláštním způsobem vystupuje důvěra v odborný náhled na výchovu dítěte. Kojeneckému věku se autor věnuje velmi podrobně a precizně, zřejmě je toto jedna z prvních českých populárně-naučných a zároveň takto obsažných publikací k tomuto tématu. Silný důraz klade již na výchovu v kojeneckém věku, která sice má být vlídná a láskyplná, zároveň také velmi přísná a důsledná (včetně metličky), opakovaně vystupuje motiv o obavě z rozmazlení dítěte již v raném věku.

3.6. Shrnutí „dlouhého“ 19. století

V průběhu 19. století dochází k významné proměně rodiny. Ta se projevuje jednak vnějšími okolnostmi danými proměnami hospodářství, které vyšším vrstvám skýtá lepší životní podmínky, naproti tomu se rozšiřuje dělnická vrstva vykořeněná z tradičních venkovských vazeb, která žije ve velmi špatných sociálních podmínkách. To se odráží i v zacházení s kojenci, kterým pracovně vytížené matky prakticky nemohou být k dispozici. Dále v průběhu tohoto „dlouhého“ století dochází k postupné proměně citovosti nebo spíše představy o rodinné citovosti, která se více realizuje v dalším století, která se zřejmě v jisté míře odráží i v proměně demografického chování obyvatel (tj. poklesu porodnosti) závěrem století. V rodinné výchově ideální podmínky pro uspokojování citových potřeb dětí však povětšinou příliš nebyly, což je patrné i ve výchovných spisech, které jsem k tomuto období ilustrativně přiblížila. Ačkoliv podle citovaného Ammona se již řada věcí oproti minulosti značně zlepšila a děti přicházejí „*přirozeněji i blaženěji věku dospělého než-li za časů předešlých.*“ (Ammon, 1852, s. 5) nalzáme také řadu kritických ohlasů proti rodinné výchově, například od Christianna Gotthilfa Salzmana, který ve svém spise *Vojtěch Krasil* demonstruje mimo jiné velmi pokrokový přístup ke kojeneckým potřebám. Ten navzdory řadě dobrých postřehů a fundovanému přístupu ke kojeneckému vývoji v populárně-naučeném spisu *Klín mateřský* od Antonína Konstantina Vítáka tolik nenalzáme, spíše zde autor propaguje jistý regulující přístup ke kojeneckým potřebám, který je ve větší šíři propagován především v první polovině následujícího století.

Význam populárně psané výchovné literatury na širší vrstvy podle Lenderové a Rýdla nebyl až tak zásadní, spíše se osvěta šířila skrze kázání, denní tisk, kalendáře, či prostřednictvím osvětových přednášek (Lenderová, Rýdl, 2006, s. 141). Tato literatura je tedy spíše významným zdrojem pro interpretaci stavu rodinné výchovy. Je jisté, že výchově v kojeneckém věku se v průběhu 19. století pomalu dostává více pozornosti, na otázku, jak by měla vypadat, se dostává více či méně uspokojivé odpovědi.

4. Moderní doba aneb „Století dítěte“

Navzdory tomu, že v tomto dějinném období dojde ke dvěma zničujícím celosvětovým válečným konfliktům, přinese tato epocha proměnu náhledu na dítě. Přízvisko „století dítěte“ pochází z manifestační knihy Ellen Keyové stejného názvu z roku 1900. Autorka zde vyjadřuje naději, že následující století, je „malým dítětem, které vyroste do nového tvaru.“ (Hejlová, 2010, s. 46) Prostředkem k této proměně má být obrat v náhledu na dítě, které potřebuje dostat prostor proto, aby vyspělo ve skutečnou osobnost. V tu dítě může dozrát, pokud je mu dán dostatek volnosti, aby se rozvíjelo podle své přirozenosti a nikoliv podle představ dospělých. „*Je třeba umožnit evoluci, individualitu, přírodní tendence ve výchově, a odmítnout vychovávat po staru tedy tak, jako by se lidé neměnili.*“ (tamtéž, s. 47) Svými postoji tak spadá do hnutí za novou výchovu, které prosazuje ideje reformní pedagogiky. Ta se vytváří především z popudu praktiků, kteří chtěli proměnit reálnou situaci ve výchově a vzdělávání. Reagovali tak na necitlivý postoj k dítěti a ruku v ruce s celkovým společenským uvolněním prosazovali i proměnu postojů k dítěti. „*V reformní pedagogice proto nacházíme pestré myšlenkové proudy a zajímavé dílčí snahy o změny, které se shodují v jednom základním východisku a tím je filozofie přirozené výchovy. Podle ní má výchova rozvíjet v člověku především to, co je mu vlastní, co si přináší na svět při narození, co vyjadřuje jeho jedinečnost a spontaneitu.*“ (Opravilová, 2002, s. 19) Důrazem na přirozenost se toto hnutí tak přiklání k odkazu pedagogického naturalismu Rousseaua. Dalším důležitým rysem reformního hnutí bylo vyzdvižení pozitivní hodnoty dětství jako zcela jedinečné a významné etapy lidského života. Například Marie Montessori rozlišuje v tomto smyslu dvě formy života – dětství a dospělost. „*Liší se podstatně a každá z nich má hodnotu v sobě samé. Jedna druhou potřebuje, právě proto, aby mohla, hodnotu v sobě samé náležitě realizovat. Z jejich vzájemného vztahu se pak rodí plnost života v jeho nejhlubším smyslu slova.*“ (Helus, 2004, s. 35) V českých zemích vrcholí iniciativy reformního hnutí především v průběhu 30. let, následně je přerušeno nejprve 2. světovou válkou, následně jsou výchovné přístupy a pedagogika silně ovlivněny tendencemi socialistického režimu. Znovu aktuální se podle Opravilové stávají výzvy reformní pedagogiky u nás v kontextu demokratizace a humanizace vzdělávání a výchovy

po roce 1989. Ideje reformní pedagogiky se dotýkají nejen otázek proměny institucionalizované péče, do popředí zájmu se dostává také rodinná výchova, v souvislosti s ní také kojenecký věk – následně tak dochází k proměně vnímání tohoto raného období. V průběhu 20. století se však setkáváme také s přístupy spíše nerespektujícími kojenecké potřeby, což není úplně ve shodě s ideou obratu k dítěti, který je třeba vnímat spíše jako pozvolný proces, který se musel také vypořádat s vyvracením zcela mylných postojů. Ty byly především v průběhu první poloviny 20. století ale i dále značně rozšířené a zvláštním způsobem podporované vědeckými (především lékařskými) autoritami své doby. Jak již bylo řečeno, obrat k dítěti u nás do jisté míry oddalovalo období totality, proto se po převratu setkáváme s řadou nových výchovných rádců, potažmo také s intenzivním zájmem rodičů o znovuobjevování přirozenosti v rodičovském chování také v prvních měsících života, současnosti budu dále věnovat samostatnou kapitolu.

Svým dílem k proměně přístupu k dítěti přispěl i nový rozvíjející se obor psychologie, který prokázal, že právě kvalita prvního roku je jedním z významných činitelů při formování osobnosti.

4.1. Rané dětství jako předmět psychologického bádání

Psychologie jako nový vědní obor „o lidské duši“ se rozvíjí koncem 19. stol., v rámci „exploze“ vědního bádání a vědeckého přístupu k životu. K vědě jako takové vzhlíželi lidé této doby (i dodnes vzhlíží) s velkými nadějemi. Také Keyová podle Hejlové soudí, že *„vědecký pohled na člověka přináší také poznávání podmínek jeho života, toho, co jej utváří a mění.“* ... *„Počátek 20. století je tedy jako malé dítě, je možno mu dát nový tvar. Projevuje se tu důvěra ve vzdělání založené na vědeckém poznání a na tříbení charakteru.“* (Hejlová, 2010, s. 47) Poznatky psychologického výzkumu měly a mají velký vliv na proměny přístupu k dětem. Pokud rady pro rodiče nezprostředkovávají sami psychologové, tak z nich čerpají pedagogové či lékaři, kteří se na šíření odborných poznatků směrem k rodičům také podílejí. Bádání v psychologii o období do jednoho roku je nesmírně obsáhlé, není možné je zkratkovitě v úplnosti pojmut, pokusím se zde pouze o

krátké ilustrativní přiblížení některých psychologických impulsů. Přiblížím neopsychoanalytické pojetí dětského prožívání, dále rozeberu také podnětné teorie Erika Eriksona vztahující se k danému vývojovému období, vzhledem k českému prostředí krátce nastíním výzkumy Matějčka a Langmeiera k otázce psychické deprivace.

4.1.1. Psychoanalýza a neopsychoanalytické školy

Původní psychoanalýza v podání Sigmunda Freunda byla v některých svých aspektech podrobena kritice, nicméně dala cenné impulzy. Především jde o poznání, že celková míra duševního zdraví či nemoci úzce souvisí mimo jiné s ranými životními zkušenostmi, tedy také s osobou matky. Dále také zjištění, že „*abnormální duševní jevy nesou různé symbolické významy a je možné jim rozumět.*“ (Hejlová 2010, s. 61) Na Freunda dále navazovaly další tzv. neopsychoanalytické školy, které poněkud relativizují původní pud slasti jako hlavní hybnou sílu, dosazují sem např. snahu „*uplatnit potenciality svého rozvoje v nebrzděné seberealizaci, v bohatém soužití s druhým lidmi.*“ (Helus, 2004, s. 43) Mezi osobnosti související s neopsychoanalýzou patří například Freudová, Adler, Mahlerová, Jung, Bowlby, Erikson, Fromm, Rogers, Maslow a další. Pro téma kojeneckého věku je důležité především psychoanalytické a neopsychoanalytické přiblížení podstaty, specifik a důsledků dětského prožívání. Helus shrnuje podstatu dětského prožívání ve třech základních bodech. Za prvé jde o prožívání *nealternativní*: Dítě nemá možnost racionálního odstupu, neumí přemýšlet o alternativách. Tím je plně obnaženo prožívání v pozitivním i negativním smyslu, je zcela pohlceno svým prožíváním bez časového kontextu a dalších souvislostí. Dále se jedná o prožívání *organismické* - „*tělem a duší*“. Dospělí lidé většinu života prožívají ne zcela přítomně a tedy ne zcela autenticky. Naproti tomu dítě je podněty zahlceno zcela a úplně, toto zaujetí provází i řada fyziologických projevů (například pocení, nespavost, červenání, žaludeční potíže). A třetí do výčtu je prožívání *fascinované*. To znamená, že dítě je tak zaujato, že není schopné se od dané situace odpoutat a to i tehdy, když je nepříjemná a dítě traumatizuje. Zároveň je třeba si uvědomit, že právě díky intenzitě svého prožívání se dítě stává snadno zranitelným. Tyto charakteristiky dětského prožívání platí tím spíše, čím je dítě mladší, tedy nejintenzivnější je toto dětské prožívání v prvních měsících po narození, dále však i v pozdějším kojeneckém a batolecím věku. Dále ustupuje především s nástupem fantazijních

dětských her a ve výjimečných životních chvílích přetrvává i do dospělosti, více potom například u umělců. (tamtéž, s. 43–45)

4.1.2. Eriksonovo pojetí prvního roku života

Dílo Erika Eriksona je výjimečné tím, že do své teorie „Osmi věků člověka“ zahrnul vývojová stadia tak, že bral na zřetel i biologickou a sociální podmíněnost. Například Říčan uvádí, že od doby, kdy svůj systém vytvářel, „*psychologie – zvláště pokud jde o vývoj v dětství – značně pokročila. Jako celek však tento systém nebyl nahrazen lepším.*“ (Říčan 2004, s. 45.) Vzhledem k tématu práce je významná Eriksonova teorie o prvním roku života, ve kterém se rozhoduje o „Základní důvěře proti základní nedůvěře.“ Blíže podstatu tohoto období přibližuje takto: „*Ale povězte zde, že se nezdá, že by celkové kvantum důvěry čerpané z nejranější dětské zkušenosti záviselo na absolutním množství potravy či na projevech lásky, nýbrž spíše na kvalitě mateřského vztahu. Matky vytvářejí ve svých dětech pocit důvěry takovým způsobem opatrování, jenž ve své kvalitě spojuje citlivou péči o individuální potřeby dítěte s pevným pocitem osobní důvěryhodnosti uvnitř spolehlivého rámce životního stylu jejich kultury.*“ (Erikson, 2002, s. 227) Právě pozorování přístupu k dětem v jiných kulturách je Eriksonovým originálním příspěvkem. V knize „*Dětství a společnost*“ se zabývá dvěma navzájem odlišnými kulturami amerických indiánů Siouxů a Yuroků. Ačkoliv tyto dvě indiánské kultury byly v Eriksonově době od svých původních tradic vzdálenější, s potomky, kteří kmenové tradice v nějaké formě ještě žili, vedl Erikson spolu se dvěma antropology rozhovory. Doptávali se pamětníků i na tradice jejich předků. Ze závěrů jejich výzkumů vyvozuje i důvody problematické integrace těchto indiánských kmenů do americké společnosti. Je zajímavé zde sledovat, zda a jakým způsobem se odráží rozličné zacházení s nejmenšími dětmi do celkové charakteristiky těchto kmenových společenství.

U Siouxů byly děti kojeny velmi dlouho, po dobu tří až pěti let, přičemž matka byla k dítěti velmi laskavá a cele k dispozici. Kojila podle potřeby dítěte ve dne i v noci, také udržovala s dítětem těsný fyzický kontakt – nosila je ve vaku uvázaném na těle. Pokud

však dítě matku při kojení kouslo, dostalo ránu a svým následným vztekem matku těšilo, měla za to, že z něj aspoň bude dobrý lovec a bojovník. U Yuroků naproti tomu bylo dítě prvních deset dní krmeno kaší, pak půl roku kojeno matkou, která ho odstavila tak, že na několik dní odešla, aby na ni dítě zapomnělo. Tyto rané zkušenosti se podle Eriksona promítaly i do celkové povahy těchto kmenů. Zatímco dospělý Yurok byl úzkostlivý, přepečlivý, usazený a „hrabivý“, shromažďoval zásoby a ještě před příchodem bělochů užíval peněz, Sioux byl naproti tomu štědrý, nezištný, bojovný a jeho teritoriem byly rozsáhlé prerie. (Říčan, 2004, s. 95-96) Yurokové naopak „nedbali o ostatní svět a odsuzovali jako „blázna“ a člověka „nízkého rodu“ každého, kdo se chtěl vydat do vzdálených oblastí mimo toto území.“ (Erikson, 2002, s. 153) Toto shrnutí jeho závěrů je poněkud zjednodušující, protože Erikson toto dosazuje do hlubší studie, kde sleduje nejrůznější souvislosti a příčiny, nicméně podněcuje k zamyšlení. Je-li tomu skutečně tak, že se společnost svými tradicemi zacházením s nejmenšími dětmi do jisté míry sama dále formuje ve smyslu svého celkového příklonu k základní důvěře či nedůvěře, bylo by jistě zajímavé položit si otázku, jakým způsobem ovlivňovalo evropskou společnost takové zacházení s dětmi, jaké bylo demonstrováno v předchozích kapitolách (třeba zavínávání do povijanů, odkládání ke kojným do mnohdy citově i hmotně neutěšených podmínek apod.). Samozřejmě ke konečné odpovědi na tuto otázku těžko dojdeme, můžeme vyslovovat pouze domněnky. Například psycholog Pavel Říčan rozvíjí úvahu o souvislosti jistého typu religiosity a povijanové praxe: „Když pomyslíme na druhou polovinu prvního roku života, dělá se nám z této praxe trochu úzko. Můžeme jen hádat, že povijan dokázal zlomit první kojenecký vztek a vychovával – z hlediska dnešních měřítek – nepřírozeně poddajné děti. Kromě toho je však bezmocné ‚vzhlížení‘ k všemohoucí, dobrotivé tváři (což je jediná perspektiva zavínutého dítěte) ‚ztělesněním‘ určitého ideálu zbožnosti: takto má vzhlížet pokorný věřící k Bohu. Nemohu si pomoci, vidím v povijanu houževnatě přežívající středověk, praktiku, která je bezděčným nositelem určitého životního postoje, určitého typu zbožnosti, který bych nazval duchovním nevolnictvím – a zároveň nedůvěry v lidskou přirozenost.“ (Říčan, 2004, s. 98)

4.1.3. Behaviorismus a jeho důsledky

Behaviorismus je psychologický směr, který zkoumá výhradně vnější chování člověka. Argumentuje tím, že „*pojmem chování může být totiž definován způsobem, který neobsahuje žádné spekulace a hypotézy.*“ (Nakonečný 1995, s. 224) Předmět této psychologie je „*studium chování, tedy toho, co člověk činí a říká.*“ Behaviorismus je pokusem o ustavení objektivní vědecké psychologie, přičemž metodami, kterými tato věda disponuje, může být studováno jen chování. Pokračoval vlastně v „*tradicích Lockova empirismu, když rozvinul zejména výzkum učení a interpretoval lidskou osobnost jako „systém zvyků“.*“ ... „*To znamená, že behaviorismus ve svém počátečním období kladl důraz na asociace reflexů, periferní projevy reakcí a na situační determinanty.*“ (tamtéž, s. 267) Behaviorismus vycházel z přesvědčení, že člověk je právě takovým, jakým způsobem na něj působí jeho okolí. Ve vědecké literatuře se poměrně dlouho tvrdilo, že období novorozenecké a kojenecké je vesměs obdobím bez kontaktu k okolnímu světu, kdy je dítě s výjimkou sání prakticky pasivní. Říčan (2004, s. 78) se domnívá, že tento mylný závěr byl možný prakticky ze dvou příčin. Jednak to byla pochybení při výzkumu, kdy byl například novorozenec zkoumán v prvním týdnu života v poloze na zádech, kdy je spavé a nerespektovalo se dostatečně období aktivního bdění. Další důvody byly „*asi především ideologické – věřili jsme, že dítě je v okamžiku narození mnohem více nepopsanou tabulí, než je tomu ve skutečnosti; věřili jsme, že výchova je mocnější, než zatím – aspoň při známých prostředcích – opravdu je. Věřili jsme, že dítě ‘čeká’, až je budeme formovat.*“ (Říčan, 2004, s. 78)

Behaviorismus se rozvíjel především v první polovině 20. století v Americe, dále na něj navazoval v důrazu na vnější prostředí jakožto hlavního formovatele osobnosti již méně radikální neobehaviorismus. Domnívám se, že v první polovině 20. století, ale i dále se v některých výchovných rádcích můžeme setkat s motivy, které mohly být ať už přímo či nepřímým behavioristickým přístupem ovlivněny. Jedná se především o přístupy, které celkově podceňují bohatost kojeneckého prožívání a vnímání, prezentují kojence jako čistě návykovou bytost, která se striktně vychovává prostřednictvím přesného režimu a pravidel.

4.1.4. Výzkumy psychické deprivace v české psychologii

Výzkumy o psychické deprivaci vznikaly z popudu praktiků (Matějček, Langmeier, Koch, Papoušek, Dytrych) kteří si uvědomovali velmi špatnou situaci dětí v ústavní péči. Impulzem pro veřejnost byl dokument *Děti bez lásky* (1963) režiséra Kurta Goldbergera, na kterém spolupracoval se Zdeňkem Matějčkem a primářkou Marií Gamborskou. Nejprve byl v českém prostředí především z politických důvodů odmítnut, na základě výjimečného přijetí v zahraničí (na bineále v Benátkách získal tři ceny) byl prohlášen za úspěch české kinematografie a české psychologie. Zdeněk Matějček za svůj největší životní úspěch považoval, že se studie *Psychická deprivace v dětství* (1963), na které pracoval s Josefem Langmeierem, vydala i v Sovětském svazu - v centru propagace nevhodné ústavní a kolektivní výchovy. Na základě jejich dlouholetého výzkumu zde vytyčili hlavní psychické potřeby, které jsou nejlépe saturovány v harmonickém rodinném prostředí, potažmo v případě dětí bez rodiny je nejméně škodlivou variantou prostředí ústavů rodinného typu (SOS vesničky). Do popředí kritiky se dostala nejen ústavní péče dětských domovů a kojeneckých ústavů, také do jisté míry institucionální jeselská péče – především její celotýdenní forma. Také díky odborné diskuzi, ke které daly tyto výzkumy impuls, docházelo k postupné proměně politického přístupu k ústavní péči a rodinné politice, ačkoliv i v současnosti je zde navzdory některým zlepšením stále prostor pro systémovou kritiku.

4.2. Porodnictví a otázka jeho humanizace

Pokrok v porodnictví učinil mnoho pro zachování života a zdraví dětí⁶, díky vědeckému pokroku poskytlo moderní porodnictví matkám a dětem možnost úspěšně řešit řadu patologických porodních situací. První porodnice vznikaly pro méně majetné rodičky, které si nemohly zajistit domácího lékaře (před objevem horečky omladnic větší bezpečnost porodu v porodnicích byla sporná). S vědeckým pokrokem a potřebou lepšího

⁶ V současnosti se udává kojenecká úmrtnost v České republice na promile a podle statistiky Unicef z roku 2000 jsme mezi 189 státy na šestém nejlepším místě. (Oprailová, 2002, s. 18)

technického zázemí se pak porody přesouvají do porodnic masově a skutečně je tím plošně zajištěna péče o matku a dítě na vysoké odborné úrovni. Ovšem kromě mnoho dobrého, postihl porodnictví spolu s dalšími oblastmi medicíny (například také geriatrii) „*nebezpečný trend, kterému se dnes říká dehumanizace: v technice, racionalitě a organizaci se ztrácí nebo alespoň oslabuje osobní vztah mezi rodičkou a tím, kdo ji pomáhá při porodu; a novorozenec je objekt, jakých je v porodnici dvanáct do tuctu – nebo na vozík. Ostatně – soudilo se – novorozenec tak jako tak prakticky nic nevnímá, a jestli snad něco vnímá, hned to zapomene. Jakýpak tedy osobní vztah, jaképak ohledy na to, co prožívá?*“ (Říčan, 2004, s. 72) V praxi toto vypadalo například tak, že matky rodily bez doprovodu samy, hlavní důraz byl kladen na medicínské vedení porodu, na roli matky až druhotně. Novorozenci byli matkám po porodu odebráni, na šestinedělí drženi většinou izolovaně, byli nošeni zabalení v zavinovačkách pouze přesně každé tři hodiny na kojení. Své dítě si tak matky mohly celé prohlédnout a „rozbalit“ až po návratu z porodnice doma. (Mrowetz, Chrastilová, Antalová, 2011, s. 131–136) Postupně došlo k reflexi, objevily se výzkumy zdůrazňující rizikové aspekty takto nastavených podmínek pro matku a dítě. Zdůrazňovaly především podporu bondingu, prvního velmi významného kontaktu matky a dítěte po porodu a propagovaly rooming-in, což znamená podporu stálého kontaktu matky a dítěte společně sdíleným pokojem. Tyto dva významné důrazy přispívají jak k podpoře kojení, tak k rozvinutí citového vztahu matky a dítěte. Matky s dětmi, kterým byla dána možnost takto prožít první chvíle a dny po porodu společně, vykazují zřejmě lepší výchozí podmínky pro vytvoření vzájemného vztahu. Například studie amerických lékařů M. H. Klause a J. H. Kennella, kteří srovnávali matky s časným kontaktem dětí a matky s dětmi v rutinní péči. „*Ve skupině s ‚časným kontaktem‘ se u matek objevovalo významně více projevů něžnosti vůči dětem, více zájmu a více porozumění pro individuální potřeby a hlubší citová vázanost k nim.*“ (Matějček, 1986, s. 73) Reflexi v českém porodnictví stěžovalo období totality, proměna byla v důsledku pomalejší, než tomu bylo v zemích západní Evropy. V posledních desetiletích už ale dochází k postupné proměně českého porodnictví směrem k humanizaci, což dokládá například od sedmdesátých let plošné zavádění rooming-in či po převratu příklon porodnic k doprovodu matky při porodu. O jistém pokroku svědčí i publikace Antonína Pařízka a dalších lékařů z porodnice u Apolináře *Knih o těhotenství a dítěti*, která prezentuje právě onen lékařsko-technický směr v porodnictví, která ovšem i přes to reflektuje řadu problémů. Hovoří například o možnosti

porodního plánu, prostřednictvím kterého může rodička formulovat svá přání a požadavky nebo informuje matky o trendech alternativního porodnictví, například přibližuje teze Michela Odenta či Frederika Laboyera o „porodu bez násilí“. Ovšem i přes jistý pokrok existuje na stav českého porodnictví stále celá řada kritických ohlasů. Často se stává, že porodnice prezentují navenek některé alternativní přístupy, ale v praxi je nerealizují. Jedním z důsledků je hojně diskutovaný a problematický trend domácích porodů, který je především reakcí na nevyhovující psychosociální prostředí porodnic či na přílišné zásahy do přirozeného procesu porodu ze strany lékařů. Ačkoliv řada matek má s porodnictvím pozitivní zkušenosti a kritiku považují za přehnanou, jiné poukazují na to, že v prostředí porodnic cítí neúměrný stres, který průběh a prožívání porodu komplikuje, dále na nedostatečné respektování citových potřeb matky a dítěte a jejich individuálních požadavků. Například publikace *Bonding – porodní radost* dokazuje především nedostatečnou podporu bondingu (tj. těsný kontakt matky a dítěte po porodu) nešetrné a zbytečně rutinní zacházení s novorozenci hned po porodu. Otázka humanizace českého porodnictví je podle mého i přes řadu značných pokroků a pozitivního přijetí některé kritiky stále otevřenou výzvou. Některé nedostatky porodnictví jsou terčem všeobecné kritiky, jiné vadí jen užší skupině matek. V demokratické společnosti by však měl být dán prostor pro realizaci byť menšinových potřeb a to je právě důvod, proč by porodníci neměli brát na lehkou váhu zpětnou vazbu některých matek, které s jistými zvyklostmi v porodnicích nesouhlasí.

4.3. Proměny rodiny a socioekonomického zázemí matek do roku 1989

Počátkem 20. století dochází k vyvrcholení postupné proměny rodinné citovosti, ke které dochází v průběhu 19. století. Podle Lenderové teprve mezi „*dvěma válkami definitivně převládlo pojetí manželství jako logického vyvrcholení lásky, jež uzavření tohoto sňatku předcházela a měla se nadále – v nové kvalitativně podobě – rozvíjet.*“ (Lenderová, 1999, s. 75) Spolu s procesem celospolečenského obratu k dítěti tak dochází k rozvoji citové funkce rodiny. Navzdory změně společenského konsenzu stran uzavírání sňatků dochází však od 60. let (zřejmě v souvislosti s novým zákonem o rodině) k

postupnému nárůstu rozvodovosti: 20 000 rozvodů ročně v roce 1969, 30 000 rozvodů v roce 1984 (*Demografie: demografické informace, analýzy a komentáře* [online]. © 2004-2009 [cit. 2012-04-10]). V důsledku dochází k nestabilitě rodiny, nárůstu množství svobodných matek či matek samoživitelek, což může mít dále přímý negativní dopad na psychosociální a ekonomické zázemí matek, a dále se může odrážet i v kvalitě života kojenců, kteří jsou s osobou matky úzce provázáni.

V kontextu „dlouhého“ 19. století jsem již zmiňovala problémové rozevírání „sociálních nůžek“, které se odráželo na velmi špatném zázemí především dělnických matek. Koncem 19. století přichází pozitivní posun v Rakousku-Uhersku ve formě první významnější sociální reformy (tzv. Taafeho zákony), která sice garantovala poměrně chudší dávkové výměry, ale obsahovala první peněžitou pomoc v mateřství. Peněžitá pomoc v mateřství či finanční podpora v rodičovství se rozvíjí v různých obměnách dále v průběhu první republiky (od roku 1926 odpovídala peněžitá pomoc v mateřství pro dobu šest týdnů před a po porodu výši nemocenského pojištění), rozšiřuje se v období totality. V průběhu 60. let dochází k prodloužení mateřské dovolené z původních 14 týdnů na 26 týdnů v roce 1968, dále možnost placené mateřské dovolené do druhého roku od druhého dítěte v roce 1971 s tím, že zároveň měla žena zajištěné místo (*Gender a demokracie: 1989-2009 2009*, s. 15). Jisté je, že vznik a rozvoj finanční podpory v mateřství přispěl ke zlepšení sociální situace matek a dal jim tak více prostoru pro péči o děti.

Dalším jevem, který se nějakým způsobem péče o kojence dotkl, je rapidní nárůst zaměstnanosti žen, ke kterému dochází výrazně především v druhé polovině 20. století. Ten souvisel s celou řadou různých faktorů, například Goody (2000, s. 179) přibližuje tento proces takto: *„Postupně se začal klást větší důraz na střední a vyšší vzdělání žen, zesílil vliv ženských hnutí a rozšířily se mechanické pomůcky, které ulehčovaly domácí práce. S tím souvisela potřeba peněz, aby si lidé mohli opatřit nejen tyto pomůcky, ale i další spotřební zboží ze stále se rozšiřující škály, a využívat nových služeb a možností trávení volného času. Tyto jevy spolu s tím, že manželství bylo stále méně bezpečné a trvalé, způsobily, že se ‚zaměstnaná‘ žena stala ve společnosti normou.“*

V prostředí českých zemí a v zemích východního bloku nabývá po roce 1948 emancipace žen specifických rysů. Požadavek emancipace byl od roku 1948 pevně zakotven v politickém programu vládnoucí strany. V prvním radikálním období tohoto

programu je „zaměstnanecká role ženy chápána jako primární, mateřská jako sekundární, ideálem výchovy jsou týdenní jesle a mateřské školky, které ovšem společností nejsou pozitivně přijímány. Pohled na ženy s kočárky, které - při osmačtyřicetihodinovém pracovním týdnu - v zimě ještě za tmy vezou rozespalé děti do jeslí nebo mateřských školek, patřící ke všednímu dni padesátých let, vzbuzoval spíš soucit s mladými matkami než radost z dosaženého pokroku a vidiny radostných socialistických zítřků.“ (tamtéž, s. 15) Jedním z dokladů toho, že se společnost s tímto modelem vnitřně příliš neidentifikovala, je skutečnost, že jesle nenavštěvovalo nikdy více než 11% dětí.

V dobové literatuře můžeme nalézt různá zdůvodnění prospěšnosti zaměstnaných matek a jeselské péče. Například ve známém výchovném rádci *Naše dítě* čteme: „*Jesle vychovávají děti ke společnému soužití s ostatními dětmi, k lepšímu vývinu těch rysů povahy, které jim budou užitečné: pomáhají vychovávat v dětech smysl pro kolektivní život, ohled na druhé, samostatnost, kázeň, dobré hygienické návyky; někdy musí i napravovat špatnou výchovu rodiny: odvykají dítě zhýčkanosti, výběravosti, vzteku. Každá matka i otec oceňují tuto práci jeslí a neruší ji svým výchovným působením ve chvílích, kdy mají dítě u sebe.*“ (Fügnerová-Milerová, 1971, s. 205) Ovšem i tato propagátorka jeslí si byla vědoma rizikovosti týdenních jeslí a nedostatku rodičovské péče: „*Je mnoho takových rodičů, kteří dávají děti do týdenních jeslí a neberou si je domů ani na neděli, takže dítě pomalu odvyká prostředí domova. Dítě si odvykne – ale stále, a někdy i po celý život nese trpké vědomí rodičovského nezájmu i jeho důsledky: bývá to malý duševní rozvoj zaviněný nedostatkem podnětů, povahová zatrpkllost, chudý citový život až duševní zaostalost.*“ (tamtéž, s. 205) Po radikálních emancipačních padesátých letech dochází k reflexi neadekvátnosti takto pojímané rané péče, například již zmiňované studie psychologů Zdeňka Matějčka a Josefa Langmeiera dokazují rizikovost týdenních jeslí a důležitost uspokojivě prožitého raného dětství pro rozvoj osobnosti. Dále nastává „*období šedesátých let vyznačující se proměňováním dogmatického charakteru modelu, rostoucím zdůrazňováním rodinné výchovy a průběžnou společenskou debatou o postavení ženy v socialistické společnosti.*“ (Gender a demokracie 1989-2009, 2009, s. 15), což mělo i hospodářské důvody, zřejmě došlo k poklesu množství pracovních míst a matky na mateřské tento problém do jisté míry pomáhaly řešit. Jedním z projevů tohoto modelu je právě prodloužení mateřské dovolené,

ovšem za stále setrvávajícího modelu plné pracovní doby, prakticky bez možnosti zkráceného úvazku, což matkám péči o dítě po mateřské ztěžovalo.

V průběhu 20. století dochází tedy k postupné proměně vztahu mateřství a zaměstnání, svým dílem k tomu přispěl i rozvoj státní podpory v mateřství. Ta se prodlužuje a do jisté míry tak přispívá k postupnému ústupu od rizikových zařízení (například týdenních jeslí) pro kojence a batolata.

4.4. Péče o kojence do roku 1989

V průběhu 20. století se užívání dětských kočárků stává běžnou normou, začátkem století je pod vlivem různých autorit upouštěno od houpání dětí v různých houpačkách či kolíbkách. Definitivně se v průběhu první poloviny 20. století opouští od zavinování dětí, druhý extrém zcela volně ležících novorozenců pouze přikrytých peřinkou se následně také neosvědčil a do praxe jsou zaváděny spíše volné zavinovačky či zavinutí do peřinky pro první týdny po narození (Kiedroňová 2005, s. 95) Do popředí se dostávají některé nové trendy spjaté s výživou dětí, například rozšíření a zkvalitnění umělé výživy, díky které v podstatě postupně zaniká instituce nájemných kojných. Po období, kdy byla umělá výživa hojně propagována, však došlo na základě dalších výzkumů k posílení propagace kojení, protože nevýhodnost umělé výživy byla následně dostatečně prokázána. V současnosti je kojení oproti umělé výživě propagováno velmi intenzivně. Dále došlo k proměně způsobu péče a příkrmů. V generaci rodičů současných matek bylo doporučováno příkrmovat dítě již od 4. měsíce, někdy po šestinedělí podávat dítěti ovocné šťávy, po prvním roce učít dítě postupně na nočník, od těchto metod se v péči na základě nových poznatků již ustoupilo. Významným rysem péče o novorozence a kojence byl v jisté době (zřejmě od poloviny 20. století dále) poněkud přehnaný důraz na hygienu, například pleny a dětské oblečení se měly žehlit z obou stran, při kojení se v porodnicích používaly roušky, někdy se matkám před kojením dezinfikovaly bradavky. Následně bylo dostatečně prokázáno, že děti pocházející z takto sterilních a hygienických domácností výrazně více trpěly alergiemi a od těchto trendů se tedy také ustoupilo.

Výchově v období kojeneckého věku, jejíž styl se přirozeně promítá v péči o kojence, se dostává více pozornosti pod vlivem nárůstu významu vědeckého náhledu. Shrnující literatura se tomuto jevu příliš nevěnuje, spíše můžeme nalézt dílčí zmínky. Například Řičan (2004, s. 98) podotýká: „*V první polovině 20. století se střetaly – velmi jednoduše řečeno – dva pedagogicky-psychologické styly péče o kojence. Jeden tradiční, v němž se spojovala přísnost s citovou vřelostí a dozníval ‚povijan‘. Dítě bylo dosti omezováno, ale když křičelo, matka je konejšila a krmila. Druhý, ‚moderní‘ styl, propagovaný příručkami a praktikovaný nejvíce v měšťanských rodinách, spočíval hlavně v ‚racionální‘ výchově s důrazem jednak na striktní řád, jednak na iniciativu. Řád se týkal především toho, co kojeneček dostává: dítě bylo krmeno v pravidelných hodinách, na minutu přesně, ať si třeba zmodrá úporným křikem. Něžností se mu mělo dostávat s mírou. Na druhé straně mělo mít plnou svobodu pohybu: žádné omezování, jsme přece liberálové, demokraté, podnikatelé!*“ Kvůli nedostatku shrnujících pramenů k výchově kojenců v průběhu 20. století jsem se dále rozhodla provést krátký výzkum výchovných rádců 20. století. Na základě studia výchovných rádců se nedozvíme, jaké výchovné styly v reálu převažovaly, mohou nám být pouze nápomocní pro vytyčení určitých výchovných stylů. Záleželo na té které matce, jakým způsobem propagované přístupy akceptovala a také na míře, v jaké se tyto přístupy vžily do obecného povědomí lidí a staly se „obecně uznávanou pravdou“, aniž by lidé tušili, odkud se tyto názory berou. K posouzení reálné výchovy kojenců by byla potřeba další relevantní studie, kterou nemáme k dispozici. Tomuto tématu se budu blíže věnovat v kapitole věnované výchovným rádcům.

4.5. Výchovné přístupy ke kojencům do roku 1989

V průběhu 20. století se do roku 1989 ve výchovných rádcích dostupných v českém jazyce můžeme setkávat s různými přístupy k výchově kojenců a k jejich potřebám. K dohledání výchovných rádců, kteří se významněji zabývají kojeneckým věkem jsem kromě zmínek v odborné literatuře, využila především katalogu Národní knihovny prostřednictvím vyhledávání předmetových hesel (kojenec, výchova, rodiče, rady, dítě), kde jsem vypátrala sedm výchovných rádců z různých období 20. století. Pro potřeby práce

rozdělím tyto výchovné styly do dvou základních uskupení na základě přístupu ke kojeneckým potřebám na spíše regulující a spíše respektující, dále budu místy používat zkratku „regulující“ či „respektující“. Ačkoliv mezi těmito dvěma přístupy je celá škála mezistupňů a někdy je těžší daného rádce přesně přiřadit, o toto rozdělení se pokusím. Jako hlavní kritérium bude postoj výchovného rádce k dětskému pláči. Pakliže výrazně vystupuje motiv bagatelizace dětského pláče, přiřadím jej k „regulujícím“, ačkoliv může mít i jiné „respektující“ znaky. Toto rozdělení mi umožní blíže definovat a zobecnit rysy těchto rozdílných přístupů.

4.5.1. Výchovní rádci spíše regulující kojenecké potřeby

V těchto výchovných rádcích lze vytyčit jeden jednotící prvek a to rozličnou míru regulování přirozeného chování k dítěti. Z obavy o rozmazlení dítěte se nedoporučuje vyhovovat některým dětským potřebám. S těmito tendencemi se setkáváme především v první polovině 20. století, ale i dále. Podrobněji zde rozeberu tři výchovné rádce lékařů Adalberta Czerneho (1923) a Mirky Fügnerové-Milerové (1944), připojím ještě výchovného rádce Dany Kutálkové (1992), který sice vyšel až po roce 1989, ale pro ilustraci určité setrvačné tendence tohoto regulujícího přístupu navzdory novým přístupům jej také přiblížím.

4.5.1.1. Adalbert Czerny

Německý lékař Adalbert Czerny, který vystudoval Univerzitu Karlovu, působil ve své praxi především ve Vídni. Významným způsobem přispěl k rozvoji pediatrie, především bádáním v oblasti dětské výživy, také jsou po něm pojmenované některé dětské nemoci. Ve spisu *Dítě (jeho výchova), rady lékaře rodičům a vychovatelům* se věnuje jak otázkám lékařským, tak i výchovným.

Czerny vystupuje úvodem podobně jako ostatní autority jeho doby jako propagátor kojení: „*Matka, která neživí svého dítěte sama, vyhlubuje hned v prvním roce života mezi sebou a dítětem propast, kterou nebude možno už nikdy překlenouti.*“ (Czerny 1923, s. 7) Podotýká, že citový vztah dítěte směřuje k jiné osobě než k matce, což jednak způsobuje, že dítě miluje jinou osobu než matku a neváží se jí, dále zde vyvstává nebezpečí, které vyplývá z toho, že dítě již v prvním roce kojnou či ošetřovatelkou svými výrazy napodobuje. Tento vzor však podle něj vzhledem k původu většiny kojných a ošetřovatelek není dobrý. „*U kojné nemůžeme očekávati inteligence, neboť inteligentní dívky nepřicházejí do takové situace, že se stávají kojnými.*“ (tamtéž, s. 22.) Jediné pozitivum na této zvyklosti vystupuje ve skutečnosti, že ošetřovatelkám a kojným je dítě více lhostejné, nepotřebují se o ně příliš starostlivě pečovat a tedy je nechávají jen tělesně zaopatřené a pro dobro svých svěřenců „sami o sobě“. Domnívá se totiž, že „*všechna opatření, aby už v prvním roce pozornost dítěte byla probouzena a tím podporován rozvoj jeho inteligence, působí jen škodlivě.*“ ... „*Výchovný vliv, jimž možno již v prvním roce na dítě výchovně působiti, bývá celkově podceňován. Následek toho jest, že se po této stránce provádí s dětmi buď příliš málo nebo příliš mnoho.*“ (tamtéž, s. 8-9.) Jako příkladu užívá ústavních dětí, které sice zaostávají ve vývoji, což je ale dle jeho úvahy zapříčiněno něčím jiným než nedostatkem duševních podnětů. Ačkoliv skutečnost opožděnosti ústavních dětí nepopírá, jejich klid dává paradoxně za příklad a také do souvislosti s kvalitní výživou: „*Děti jsou klidné, je-li výživa řádně upravena a této okolnosti sluší přičísti, že v ústavech pro kojence bývá mnohem klidněji, než si mohou pomysleti rodiče, jichž děti na sebe ve dne v noci křikem nemile upozorňují.*“ (tamtéž, s. 12.) Jedním z kritérií správného vedení dítěte je pro něj pravidelná a správná výživa a dále právě návyk nočního spánku bez přerušení. Toho lze docílit u klidných dětí tak, že se nechají v noci prostě plakat, aniž by byly kojené, chované či nějak těšené. Jsou děti, které si na toto zvyknou, na druhou stranu některé prostě pláčí bez přestání. Takové děti je třeba tišit třeba šidítkem. Varuje však před přílišných pláčem kojenců, který může vést až k uskřinutí kýly, se kterým se ve své praxi již setkal. Na základě svých praktických zkušeností upozorňuje na to, že jsou děti klidné a dále takové, které se obtížně vychovávají. K těm se musí přistupovat jinak. Je třeba naopak poutat jejich pozornost, používat k jejich zklidnění šidítka, zacházení s nimi je obecně obtížné.

Uvádí dále některé důsledky rodinné výchovy, příklady dětí, které „*neleží, ale ustavičně chtějí být chovány, o dětech, které se bojí mužů nebo zase každé ženy mimo ošetřovatelku apod.*“ (tamtéž, s. 9.) Nejhorší v tomto smyslu jsou podle něj prarodiče, či rodiče, které dlouho nemohli mít dítě, případně vychovávají jedináčka. Jejich nepříznivý vliv tkví v tom, že „*děti nevychováají, ale že se sami úplně podřizují jejich rozmarům a přáním. Oni stojí na stanovisku, že nejvznešenějším úkolem jejich jest každé přání, jež vidí dětem na očích, co nejrychleji splnit a mimo to činiti všechno, co se jim zdá, že je dítěti příjemné. Již v prvním roce života ztrácejí nad dětmi moc a to má za následek, že děti už ve druhém a ve třetím roce terorizují dům.*“ (tamtéž, s. 19.) Na téma rozmazlených dětí horlí na více místech, nutno říci, že užívá místy svérázné logiky: „*Nejen, že se vyhovuje všem přáním dítěte, co se týče potavy, ale tyto děti si zvykají také ustavičnému styku s dospělými. Jakmile se probudí, hned se na ně mluví a zkouší se ukázat a předvésti jim všechno, co jim působí radost. Děti to dovedou brzy ocenit a chovají se příkře a odmítavě ke každému, kdo na nich chce něco jiného než okolí, které myslí jedině na jejich příjemnosti. To má za následek, že takové dítě lze stěží lékařsky vyšetřit. Lékař, který se nemůže ptáti, čeho si dítě přeje, ale musí je vzít a uvést do polohy nutné při vyšetřování, zdá se zhyčkanému dítěti býti nepřitelem, proti němuž se brání vším možným, co je v jeho moci. Lékař má tudíž oprávněný zájem o to, kdo dítě ošetřuje a jest nucen upozorňovati, že musí býti upuštěno od příliš láskyplného zacházení s kojenci, jaké mívají ve zvyku namnoze starší osoby.*“ (tamtéž, s. 22)

4.5.1.2. Mirka Klímová-Fügnerová

Výchovný rádce *Naše dítě*, v prvním roce v letech předškolních vycházel v průběhu čtyřicátých až osmdesátých letech nejméně ve čtrnácti nákladech. Tato skutečnost dobře odráží relativně nižší pestrost výchovných rádců vycházejících v době minulého režimu, který svým způsobem omezoval svobodu šíření různých výchovných přístupů k dítěti. Přispěl tak k tomu, že se výchovné ideje propagované ve vybraných rádcích tlačily do popředí na úkor jiných alternativních přístupů, kterým nebyl dán prostor. Je tedy třeba vnímat výchovného rádce *Naše dítě* z perspektivy přístupu veřejně propagovaného.

Podtitulek „*podle profesora MUDra Josefa Švejcara a za spolupráce vědeckých odborníků*“ se snaží zřejmě zesílit autoritu tohoto spisu, odkazuje se také k autoritě vědy jako takové.

Často opakovaným tématem, které se v různých obměnách vzhledem k prvnímu roku v knize objevuje, je obava z přílišného rozmazlování kojence: „*První věc, které se naučí, je, že zakřičí, chce-li něco. Jestliže každý křik vás ihned přivede, jestliže dítě křikem dosáhne ihned toho, co si přeje nejvíc, totiž pozornosti, mazlení a pokrmu, potom bude křičet tak často, že se váš domov stane velmi nepřívětivý. Je tedy první úlohou, kterou se musí matka v péči o kojence naučit, aby nechala dítě vykřičet. Neznamená to ovšem nechat je ležet v mokru, žíznivé a zpocené, v prádle, které tlačí. Nemůžete-li však nalézt příčiny křiku a čas k jídlu ještě nenastal, nechte dítě klidně vykřičet. Vození, nošení a houpání, pšíkání a uspávání dítě jen kazí. Ovšemže se tím většinou utiší, ale příště bude takové utišování vyžadovat pro každou maličkost. Budete mít špatné časy s takovým rozmazleným děťátkem. Nejde o vás nýbrž o dítě. Zhýčkané dítě není šťastné dítě!*“ (Fügnerová-Milerová 1950, s. 187) V podobném stylu například také zde: „*Je-li vše v pořádku – lékař vás ujistil, že je dítě zdrávo, a vy se přesvědčíte, že nepostrádá žádné péče – je docela přípustné, aby dítě křičelo denně půl hodiny před každým pitím a k tomu třeba i jednu celou přestávku. Je to důležité cvičení dýchacího svalstva! Tuto dobu si prokřičí, ať je chováte, hýčkáte či vozíte nebo ne. Proto je lépe, jestliže dítě netišíte těmito prostředky. Vydržte!*“ (tamtéž, s. 104)

Dalším důrazným a opakovaným motivem je hygiena a to v poměrně extrémní podobě: autorka doporučuje omezit kontakt s návštěvami v průběhu šestinedělí, pokud přeci jen někdo přijde, tak jen k matce a nejlépe postavit mu židli dva metry od postele, přičemž matka by si s ním raději ruku neměla ani podávat. Třetím významným motivem je pravidelnost vždy a ve všem, především v kojení. Jsou zde doporučovány přesné časy, kdy má matka kojit, přesně stanovuje časy kojení po třech hodinách a jednou v noci. Pokud dítě chce kojit jindy, má ho nechat plakat, dokud si nezvykne.

Následné výchovné rady jsou psány poměrně direktivním způsobem, kladou velký důraz na poslušnost a důslednost, dále zdůrazňují potřebnost laskavosti a vlídnosti v zacházení s dětmi, respektování dítěte jako samostatné osobnosti, potřeba důvěry v dítě a

jeho plány a názory. Zdůrazňuje se potřeba otevřenosti a pravdivosti vůči dítěti, potřebu důvěrnosti, ve které se dítě nebojí přijít třeba i s přiznáním špatného konání.

4.5.1.3. Dana Kutálková

Slovo za slovem je populárně naučný logopedický rádce pro rodiče. Ačkoliv se zabývá především vývojem dětské řeči, léčbou a prevencí poruch řeči, na úvod se autorka zabývá stručně také novorozeneckým a kojeneckým obdobím. Zajímavým způsobem popisuje různé styly rodičovského chování: „*S rodiči je to jako s dětmi. Někteří chápou potřeby dítěte přirozeně, spontánně volí ty nejvhodnější postupy, aby dítěti během vývoje pomohli, dítě a jeho nápady jsou pro ně zdrojem radosti. Jiní se teprve musí učit porozumět dětem, jejich potřebám a způsobu myšlení, musí v sobě teprve obnovit dědictví, předávané po desetiletí z generace na generaci, dnes zasuté ‚moderním‘ způsobem života a několika generacemi kolektivní výchovy.*“ (Kutálková 1992, s. 20). V tomto smyslu poněkud paradoxně vyznívá její další pojetí novorozeneckých potřeb, které v jistých důrazech opakuje právě „kolektivistický“ rádce *Naše dítě*, ačkoliv relativizuje některé jeho přístupy. „*Názor, že dítě se má držet ve sterilní čistotě a že má mít absolutně pravidelný denní režim, už naštěstí patří minulosti. Pravidelnost je sice žádoucí, ale dítě není stroj a je třeba respektovat jeho potřeby.*“ (tamtéž, s. 23.) Přinejmenším v období prvních týdnů však příliš nedoporučuje reagovat na dětský křik, ačkoliv nepopírá, že křik dítěte silně instinktivně poutá pozornost dospělých: „*Všimli jste si někdy, kolik lidí zareaguje na křik dítěte z kočárku, zaparkovaného před obchodem, přestože je jasné, že maminka je docela blízko?*“ (tamtéž, s. 22.) Dětský křik v prvních týdnech podle ní totiž směřuje spíše k budoucímu užívání hlasu a je to ve své podstatě reflexivní činnost. Matka se tímto pláčem nemá nechat znejistit a nedat ani na nervozní sousedy či prarodiče. „*Okolí pokládá obyčejně křik kojence za projev nespokojenosti. Jakmile se dítě ozve, hned je někdo začne konejšit, houpat a pátrat po příčině nářku. Dítě, novorozenec, si tento fakt velmi rychle uvědomí a začne ho cílevědomě využívat. Křik, který byl původně jen reflexivním dějem, se během několika dnů stane nástrojem vůle. Sotva pár týdnů staré miminko pak tyranizuje celou rodinu, protože se chce stále chovat v náručí, nechce být v postýlce a odmítá usnout bez houpání* (tamtéž s. 24).“

Uznává však, že dítě ke svému rozvoji potřebuje také chovat – důležitý je totiž tělesný kontakt s matkou, její hlas a pohled na obličej. Doporučuje ale brát dítě do náruče pokud je spokojené a nebrečí. Reflexní křik se po pár týdnech novorozeneckého období dále diferencuje, během dalšího vývoje umí dát dítě pláčem dát najevo, a matka lépe pozná, že mu něco schází. Jako pozitivní dále hodnotí rozšíření in-roomingu v porodnicích, argumentuje výzkumy, které prokázaly, že matky, které byly od začátku se svými dětmi, snáze chápaly potřeby novorozence. Základem dobrého vývoje dítěte je totiž silný vzájemný vztah s matkou. Dále pak doporučuje dítě podnětově rozvíjet tak, jak žádá jeho přirozený rozvoj.

Na příkladu rádce Dany Kutákové z počátku 90. let je zřejmé, že je někdy obtížné překonat předsudky ve výchově, které jsou přijímané a předávané jak odbornými autoritami, tak obecně poměrně hojně podporované předešlými generacemi matek a to i pro odborníky, kteří svou autoritou tyto přístupy zaštiťují.

4.5.2. „Regulující“ přístup ke kojeneckým potřebám a jeho důsledky

Z uvedených tří výchovných rádců jsou dobře patrné některé tendence „regulujícího“ přístupu k dětským potřebám. Tento směr je typický pro výchovné rádce rozšířené především během první poloviny 20. století. Domnívám se, že z důvodu určitého omezení svobodné diskuze setrvává především díky propagaci v rádci *Naše dítě* i v průběhu druhé poloviny 20. století, místy tyto tendence setrvávají i dále, jak dokládá logopedický rádce od Dany Kutákové z počátku devadesátých let. Společně vystupujícím motivem tohoto směru je zde tendence bagatelizovat alespoň některé typy dětského pláče a to z důvodu nebezpečí rozmazlení dítěte a vytvoření nevhodného návyku různého typu (např. chování, houpání, nepravidelné kojení). Josef Langmeier definuje tento styl takto: *„Pediatrie a pedopsychologie první poloviny našeho století v Evropě žila v zajetí představy kojence a batolete jako čistě návykové bytosti, kterou lze důsledným pořádkem naučit vlastně všemu. Pořádek jídla, spaní a další rozdělení dne měl stanovit vychovatel, který měl*

také bezvýhradně trvat na jeho dodržování, bez ohledu na protesty dítěte. „Pravidelnost ve výživě kojence je základem výchovy dítěte vůbec“ - čteme v nesčetných obměnách v knihách pro rodiče z té doby.“ (Langmeier 1992, s. 6, in Komenský 1992) Toto je zdůvodňováno jak ohledy na správný vývoj dítěte, tak praktickou stránkou věci – nerozmazlené děti navyklé na pevný řád jsou méně náročné, péče o ně je praktičtější a jednodušší. Ačkoliv výhoda praktičnosti je zde propagována spíše nepřímou, je třeba si uvědomit určitou logiku tohoto motivu, protože je třeba vzít v úvahu jiné podmínky tehdejších domácností, které se od dnešních lišily. Matky první poloviny 20. století (ale i dále) se musely vypořádat s chodem domácnosti tehdy náročnějším než dnes - musely ručně prát, topit v kamnech, mýt nádobí apod. Zámožnější rodiny toto kompenzovaly výpomocí v domácnosti, chudší musely vyjít samy. Zatímco dnes je za optimálních podmínek díky modernizaci domácností docela možné být dětským potřebám k dispozici prakticky celý den, tehdy byla situace složitější. Kojenec navyklý na klidový režim v postýlce, kojenu přesně v daných časech, (podle Czerneho nevystavován zbytečným podnětům a nechán „sám o sobě“) je pak vzhledem k náročnému časovému rozvrhu dne, zvláště je-li dětí v rodině více, skutečně ulehčením. Ačkoliv samozřejmě byly matky, které zvládly lépe skloubit nějakým způsobem domácnost a dítě a tento výchovný přístup ke kojencům nepraktikovaly. Jakkoliv je praktičnost takto „vychovaného“ kojence zřejmá, vezmeme-li v úvahu potřeby kojence, tak jak jim rozumíme v kontextu dnešního poznání dnes, je jisté, že tento směr zaslouží kritiku. Například Vágnerová definuje psychický vývoj v průběhu kojeneckého věku tak, že do značné míry vychází „z dynamiky interakce dvou základních psychických potřeb: potřeby jistoty, stability a potřeby proměnlivosti, která stimuluje zvědavost a tím i dalších rozvoj. V kojeneckém věku má zcela přirozenou převahu potřeba stability a bezpečí, jejíž uspokojování je základním úkolem tohoto období.“ (Vágnerová 1996, s. 63.) Ať už vezmeme v úvahu perspektivu psychické potřeby bezpečí a jistoty či potřebu proměnlivosti, je jisté, že v situaci, kdy je dítě necháno v extrémní podobě „samo o sobě“ bez ohledu na signály, kterými dává najevo svou nespokojenost, není řádně uspokojena ani jedna z těchto potřeb a může docházet i k psychické deprivaci.

Důsledky tohoto „regulující“ přístupu je třeba vnímat také v souvislosti vztahu matky a dítěte, tedy jak z perspektivy kojence, tak z hlediska matky. Odborné autority (v důsledku rozšíření tohoto přístupu i lidé v okolí) vyvíjely na matky různě intenzivní nátlak,

aby potlačovaly své přirozené instinkty k dítěti, což způsobovalo, že se nejen děti, ale přinejmenším také některé matky necítily dobře, samozřejmě v různé míře - dle svého individuální založení. Kauzálně to dále narušovalo přirozenost jejich vztahu. Nemám bohužel k dispozici studii, která by důsledky tohoto jevu komplexně mapovala, ale mohu uvést příklad lidí, kteří důsledky tohoto tlaku pocítili: „*Moje máma mě docela stresovala, říkala mi, že nemám malou chovat, abych jí nerozmazlila. Necítila jsem se dobře.*“ ... „*Máma mi říkala, že mám nechávat dítě brečet, že jestli bude rozmazleno, že ho hlídat nebude.*“ Ve vyhroceném případě pak takto: „*Jako miminko jsem hodně plakala a máma nevěděla proč. Lékařka mé mámě radila, aby mě pravidelně kojila a pak, když mi zdánlivě nic nechybí, nechávala křičet a protože jí máma poslouchala, tak jsme brečely obě. Já v dětském pokoji a ona v kuchyni.*“ Z uvedených příkladů je dobře patrné, že „regulujícím“ přístupem ke kojeneckým potřebám může strádat jak dítě, tak matka. Pokud tyto rady akceptuje, dostává se do nepřirozeného stavu, kdy je nucena potlačovat své přirozené instinkty, kterými alespoň většina matek disponuje. Vztah matky k dítěti prochází následně peripetemiemi, které mohou nabývat různých podob, dle mého názoru například takovýchto: pokud na situaci matka rezignuje a vůči kojeneckému pláči otupí, stává se následně k potřebám dítěte méně chápavá. V případě, že jí kojenecký pláč trápí, ale z „výchovných“ důvodů mu nevyhovuje, může trpět pocity výčitek a stávat se ve svém mateřství méně sebevědomou. Matka prožívající podobné pocity či v různé míře rezignující na komunikaci s kojencem může hůře uspokojovat jeho potřeby. „Regulujícím“ přístupem ke kojeneckým potřebám může být praktikován v různé intenzitě, tak jak to vyplývá z rádců pro rodiče, kteří se v některých důzrazech odlišují. V závislosti na intenzitě regulování kojeneckých potřeb (od mírných náznaků po reálnou deprivaci situaci) a individualitě matky a dítěte může docházet k různému stupni narušení přirozeného vztahu matky a dítěte, ovšem na základě dalších okolností také nemusí. Je možné, že „regulujícím“ přístupy mohou ve svých důsledcích zvyšovat vývojová rizika neuspokojivě prožitého kojeneckého období a to v rozličné míře.

4.6. Výchovní rádci spíše respektující kojenecké potřeby

„Respektující“ výchovní rádci 20. století se povětšinou snaží nebagatelizovat kojenecké potřeby. Ze zkoumaných rádců jsem k tomuto směru přiřadila čtyři autory. Jednak tři obsáhlejší výchovné rádce od Marie Vítkové: *Dítě, jeho vývoj tělesný a duševní a výchova v rodině* (1923), Stanislava Kocha: *Výchova kojence v rodině* (1986) a *Rodiče a děti* (1986) od Zdeňka Matějčka a stručnou příručku praktického zacházení od Jiřího Brdlíka *Dítě-kojenec* (1947).

4.6.1. Marie Vítková

Kniha *Dítě, jeho vývoj tělesný a duševní a výchova v rodině* se populárně naučnou formou zabývá výchovou dítěte v širších souvislostech: od duševního a tělesného vývoje nemluvnat, po cílenou výchovu v dalších věkových obdobích zahrnujících výchovu krasocitu a vkusu, morální, náboženskou či výchovou sociální. Vývoj dítěte je sledován od prvopočátků, jsou zde podrobně rozebíraná různé aspekty duševního vývoje nemluvnat a to v poměrně vědeckém a odborném duchu. Vedle psychomotorického rozvoje, od prvních počátků a snah, také vývoj rozumový a citový, dále rozvoj paměti, představ a poznávání skrze napodobování. Z populárně-naučného duchu knihy je znát pozitivní přijetí tehdejšího vědeckého bádání.

Ačkoliv se celá první část knihy zabývá duševním vývojem nemluvněte do řady podrobností, v celku je nakonec zřejmě pod vlivem behavioristického zkoumání duševní vývoj kojence podceněn: „*Uvědomělé citění v prvním roce věku není. Projevy dětské radosti, dětský křik a pláč jsou stále spíše odrazovými pohyby, jimž dítě neuvědoměle odpovídá na mocné nebo neočekávané popudy, než projevy strachu nebo radosti, jaké pociťují dospělí. Děcko se v 1. roce ještě nebojí, ani se ničemu nepodivuje, tím méně jest schopno jakýkoliv citů lásky, aneb aspoň náklonnosti.*“ (Vítková 1923, s. 38)

Nedirektivní návody na zacházení s nemluvnětem zde najdeme také, spíše ale vyznívají v tom smyslu, že popisují přirozené mateřské chování: „*Počitek chladu, hubící jeho život, nebo počitek něčeho tvrdého, drásajícího příjemné jeho údy, vstoupiv na vědomí probouzí tam cit nepříjemnosti, kteréž i tento lidský tvoreček bude se chtít zhostiti a učiní tak neuměle sic, ale zřejmě: počne křičeti. Nemůže si pomoci sám, ale postačí, upozorní-li svým křikem na sebe matku.*“ (tamtéž, s. 23) Podobně je za samozřejmé považováno, že matka přispívá k rozumovému rozvoji dítěte tím, že mu poskytuje adekvátní podněty, dítě napodobuje matčiny pohyby chrastíkem apod. Na rozdíl od „regulujících“ přístupů se považuje za samozřejmé tišení dítěte. Při únavě „*dítě obyčejně pudově křičí, později pláče. Upokojiti lze je nejsnáze příjemnými mu pohyby – chováním, vozením, houpáním – a zpěvem. Byvši upokojeno okamžitě usíná a spánkem se osvěžuje.*“ (tamtéž, s. 37)

Rodinná výchova je zde dále pojímána v podstatě v duchu idejí reformní pedagogiky. Závěrečná pojednání vyzdvihují celospolečenskou hodnotu dětství, vyzdvihují důležitost úcty dospělých k dětství, kteří tím tak vyjadřují lásku k budoucí generaci. Nakonec se zamýšlí nad tím, že dítě samotné je pro rodiče obohacím. Děti jako „vychovatelé rodičů“ významně přispívají k jejich celoživotnímu osobnostnímu rozvoji.

4.6.2. Jiří Brdlík

Krátká kniha určená rodičům o péči o kojence se zabývá především zdravotními doporučeními. Otázkou výchovy se zabývá jen okrajově. Prvním výchovným prostředkem má být řád v jídle a klid při krmení. „*Děti už v útlém věku musí si uvědomiti, že ne ony, nýbrž matka jest rozhodujícím činitelem a že matku musí poslouchati. A toho se též brzo dopravujeme, dodržujeme-li přísně dobu krmení.*“ (Brdlík 1947, s. 41.) Dále konstatuje, že o dětském křiku soudí ženy různě, některé, že neškodí a procvičuje plíce, jiné se obávají, že si vykřičí pupíček. „*Jest jisto, že přílišný křik není pro děti lhostejný, neboť ještě značnou fysickou námahou, vždyť některé dítě křičí až ochraptí a všecko se zpotí.*“ (tamtéž, s. 34.) Doporučuje vždy hledat příčiny křiku a odstranit je. Při tišení dítěte nevyklučuje ani houpání, i když nevyklučuje nebezpečí návyku, dále šidítka. Ačkoliv autor propaguje

poměrně striktní pravidelnost v kojení, je vůči „regulujícím“ přístupu opoziční v tom smyslu, že považuje za přirozenější pátrat po příčině kojencovi nespokojenosti a těšit ho různými prostředky, ve kterých je benevolentnější, nikoliv nechávat dítě „vyřvat“.

4.6.3. Jaroslav Koch

Jaroslav Koch byl významný psycholog, jehož studie se zasloužily o zlepšení zacházení s kojenci v prostředí kojeneckých ústavů. Jeho publikace *Výchova kojence v rodině* byla původně určená pro pediatry a dětské sestry, její přepracované vydání pak rodičům.

Apeluje na matky, aby co nejvíce využily kojeneckého období, při kterém dochází k významnému formování osobnosti a čerpaly informace z odborných zdrojů: *„Stále více si uvědomujete, že v době vědeckotechnické revoluce už není možné spoléhat na ‚mateřské instinkty‘ a na ‚přirozený vývoj kojence‘ ... Uvědomujete si, že vědeckotechnická revoluce, která se šíří po celém světě, bude klást na jedince větší a větší nároky a člověk bude nucen ke stále vyšším výkonům zejména v oblasti psychické.“* (Koch 1986, s. 6.) Autor dále přibližuje základní potřeby kojence a podrobněji rozebírá, jak je uspokojit. Dítě se potřebuje cítit dobře, nacházet se v dobrém psychickém a tělesném stavu, seznamovat se s okolním světem, všestranně se rozvíjet, aktivně působit na svět, svobodně a volně se projevovat. Potřebuje se cítit bezpečné, jisté a mít své místo ve světě a nakonec vytvořit nerozlučný svazek s menší skupinou lidí, především láskyplný vztah s matkou nebo jinou osobou, která o něj pečuje. Dítě je kreativní, potřebuje úspěch v tvořivé činnosti a interakci s lidmi okolo, které si bere za vzor. Již koncem 1. roku je nápodoba hlavním zdrojem socializace. (tamtéž, s. 11-20) Zdůrazňuje, že každé dítě je jiné, je třeba při výchově respektovat individuální vývojové vlastnosti a schopnosti dítěte a ty rozvíjet, protože tak bude i pro společnost nejprospěšnější.

Autor přitom opakovaně upozorňuje na význam prvního roku, tedy raných zkušeností pro rozvoj dítěte. *„V dítěti jsou skryté netušené vývojové možnosti.. existují v dítěti jen po určité období a nejvhodnější dobou pro jejich probuzení je rané dětství. Nedostaví-li se v útlém dětství dostatek vhodných podnětů, pak možnost vypěstovat určitou*

dovednost, schopnost, vlastnost apod. postupně mizí.“ .. „Dítě se tedy dokonce ,učí učit se´ a nemá-li možnost sbírat zkušenosti, ,naučí se neučit se´.“ (tamtéž, s. 8-9.) Dále nabízí rodičům praktické návody k jednotlivým obdobím kojeneckého věku, nejprve přibližuje vývojová specifika daných měsíců, dále nabízí pro smyslovou, pohybovou případně sociální výchovu řadu rozvíjejících her a psychomotorických cvičení, doporučuje vhodné hračky pro daný věk. Dítě je třeba v učení pobízet, dát mu co nejvíce hodnotných impulsů. K tomu je třeba efektivně využít dobu kojeneckého bdění, během každého by si matka měla nalézt alespoň 10-20 minut na to, aby se dítěti soustředěně věnovala. Na základě experimentálního měření nabízí rodičům graf bdělosti dítěte, z kterého vyvozuje vhodné doby pro nejrůznější činnosti. V první čtvrtině dítě přebalujeme, krmíme, má prostor pro volnou hru, opakuje činnosti, které již umí. V druhé čtvrtině učíme dítě novým dovednostem. „V této době má zaměstnávání dítěte největší vyhlídky na dobré výchovné výsledky.“ (tamtéž, s. 35.) Ve třetí čtvrtině opakuje známé činnosti, ve čtvrté čtvrtině dáváme opět prostor k volné hře, dále krmíme a přebalujeme. Významné je pozitivní upevňování vztahu dítěte k situacím, činnostem a osobám. Matka by měla z krmení udělat dítěti příjemnou činnost, přebalování, převlékání a ukládání ke spánku spojovat s šetrným a láskyplným zacházením, aby se dítěti tyto činnosti podvědomě nespojily s negativními pocity a nebyly pro dítě stresující. Důležité je dále pěstování návyků. Autor hovoří o dvou extrémech: výchově podle přesně daného a nekompromisního časového rámce a výchově jen na základě individuálního rytmu dítěte, které se často u neukázněných matek zvrhává v nepravidelný režim, který více vyhovuje matce než dítěti. Navrhuje kompromisní systém, kdy se snažíme dodržet rozvrh podle určitých norem, ale respektujeme momentální potřeby dítěte a nedodržujeme ho striktně.

Tento výchovný rádce dobře prezentuje jistý vědecký způsob přístupu k výchově. Na základě experimentů a vědeckého bádání se matkám vytyčují optimální výchovné metody. Intuice matky není podle autora dostačivá, je třeba se dále vzdělávat a využívat vědeckého výzkumu k lepší péči o děti, protože je podle něj schopen dostatečně vytyčit správnou výchovnou cestu. Domnívám se, že v jistém smyslu nepřírozený důraz rádce na vědecké zdůvodnění různých úkonů s dítětem je dán tím, že původně byla tato publikace určena lékařům a dětským sestřám, měla dodat cenné podněty pro ústavní péči dětí, kde přirozenost rodičovského citu nutně chybí a je třeba ji nahradit nějakou „metodou“, která

tuto přirozenost simuluje.

Ve výchově autor zdůrazňuje individuální zvláštnosti dítěte, zároveň však je dle mého názoru třeba vzít v potaz individuální osobnost matky. Ta si totiž předkládanou publikaci může přebrat různým způsobem. Vedle uspokojivého obohacení jejího vztahu k dítěti tím, že si v knize najde některé podnětné impulsy pro výchovu dítěte (například řadu nápaditých her pro rozvíjení kojence) a podnětné pojednání o základních kojeneckých potřebách, hrozí také riziko, že matka dezinterpretuje obsah knihy a přecení důraz publikace na významnost stálého rozvíjení dítěte. To se může „zvrtnout“ ve jménu cenných výchovných impulsů v přetěžování dítěte. Podobně problematická je velmi vysoká „laťka“ dovedností, kterých by dítě mělo v daných měsících dosáhnout, kterou autor sice prezentuje jako vrchol možných dovedností, jako ideál, ke kterému by výchova měla směřovat, neznamená to, že jej však musí všechny děti dosáhnout. To však rodiče, které rozdílnost v tempu vývoje různých dětí často znejistuje, těžko uklidní, spíše může tato skutečnost působit rušivě a vyvolávat stres z nedostačivosti jejich dítěte.

V celkovém duchu této publikace, totiž v důrazu na cílenou výchovu, vystupuje výrazně motiv zmiňovaný v úvodu, že výchova má dítě formovat tak, aby obstálo ve stále se stupňujících nárocích vědecko-technické revoluce na psychické výkony člověka. Jakkoliv může znít toto zdůvodnění logicky a prakticky, je otázka, jak se asi cítí člověk vychovávaný od kojeneckého věku tak, aby v takovémto světě obstál.

4.6.4. Zdeněk Matějček

V knize *Rodiče a děti*, která je věnována rodičům, prezentuje jednak populárně-naučnou formou nové vědecké poznatky o vývoji dítěte v prvním roce, instinktivním mateřském chování a dalších zajímavých otázkách (například zákonitá přirozené reakce rodiče na pláč a křik dítěte). Vědecké výzkumy však dává do širších souvislostí – například podpora bondingu je velmi prospěšná, ale není samospasitelná, což dokládá také výzkumem na nechtěných dětech. *„Nezáleží totiž jen na citovém stavu matky v prvních dnech po porodu, ale velmi pravděpodobně na celkovém postoji k dítěti, k těhotenství a ovšem i k manželovi či partnerovi – na onom ‚předznamenání‘, jak jsme o něm mluvili na*

začátku.“ (Matějček 1986, s. 74-75)

Jeho životní moudrost, díky které se těší velké čtenářské oblibě, vystupuje například v těchto úvahách: *„Moderní věda tedy objevila starou pravdu: dítě potřebuje lásku! To však neznamená nějaké rozněžnělé hýčkání a rozmazlování. Znamená to však, že dítě má mít ve svém prvním společenství hluboký pocit jistoty, že k někomu patří, kdo je neopustí, na koho může spoléhat, kdo je prostě jeho. Není dobře, když je mateřská láska slabošská, a není dobře, když je pojímána jako oběť. Naopak má být náročná, důsledná a třeba i přísná. Mnohokrát už lidé obětovali své síly a zdraví, ale i svou čest a svědomí v blahé představě, že jejich děti se budou mít líp a budou „šťastné“. A jejich děti se vskutku měly líp, ale šťastné nebyly. Nestaly se pevnými, vyspělými osobnostmi, které by byly společnosti k užítku. Je mnohem lépe, dokáží-li matky a otcové, aby sami byli šťastní se svými dětmi a ve svých dětech. Nešťastní, poníženi, obětovaní rodiče sotva mohou vytvořit svému dítěti takové prostředí, ve kterém by se dařilo zdravým citovým vztahům.“* (tamtéž, s. 40)

V kapitole o kojeneckém věku přibližuje rodičům vývojové zajímavosti z tohoto období, o dítěti však mluví v kontextu jeho rodiny, vztahu k rodičům, prarodičům a vzhledem k případným těžkostem, se kterými se rodina může v tomto období setkat. Pro ukázkou uvedu Matějčkovy postřehy k dílčím problémům spojeným s výchovou kojenců. Špatné podle něj například je, převádí-li se některé obtíže bez spolehlivého důvodu na toho kterého viníka. *„Nejčastěji ke konfliktům nad dítětem vede postoj, že ‚někdo musí být vždycky vinen‘. Je to neblahá představa, v některých lidech hluboce zakořeněná, že objektivní děje jsou důsledkem dobré či zlé vůle našich bližních. A tak třeba, když dítě pláče, otec přímočaře usoudí, že s ním matka špatně zachází.“* (tamtéž. s. 88) K období okolo půl roku, kdy se rodí potřeba intimity nabádá rodiče k hledání souhry mezi potřebami dětí a rodičů, protože ta se vždy odvíjí od různého osobnostního založení dítěte i rodiče. *„A poněvadž rodiče jsou v tomto případě ti rozumnější a vyspělejší, je spíše na nich, aby se přizpůsobili individuální potřebě dítěte – tj. Aby se mazlili s dítětem, pokud jim to dělá dobře a pokud jemu to dělá dobře. Dítě je individualita - ne schéma a ne automat. Teď v šesti měsících je to už jasně vidět – a musíme se podle toho tedy zařídit.“* (tamtéž. s. 94). V tomto období se také vytváří potřeba citového příklonu a pocitu bezpečí, která se u některých dětí může projevovat zvýšenou úzkostností, kdy lpí silně na osobě matky a bojí

se cizích lidí. „*Bývají to spíše otcové než matky, kdo si v tomto období chování dítěte špatně vysvětlí a rozhodnou se, že je budou vychovávat tvrději, spartánsky, aby nebylo jednou moc rozmazlené. Jak jsme již několikrát zdůraznili, každé přehánění je škodlivé – a ve výchově zvláště. V tomto období dítě nepotřebuje učit odvaze. To, čeho je mu třeba, je pocit jistoty. Má dojít k poznání, že jeho lidé jsou stálí, že se mu nemění, že je na ně spolehnoutí.*“ (tamtéž, s. 96) Opakovaně zdůrazňuje význam, který mají pro kojence „jeho lidé“. Dítě se nejlépe učí, když je mu dobře mezi „jeho lidmi“ a není přehnaně drilováno, když je rozvíjeno tak, jak odpovídá jeho zvědavosti. Podobně ke konci kojeneckého věku přichází na řadu první výchovné impulsy, které spočívají v tom, že dítě cítí, že „jeho lidem“ se něco líbí či nelíbí, záleží také na kvalitě jejich vztahu, nakolik se tímto nechá dítě ovlivnit.

Aniž by zde profesor Matějček příliš teoretizoval či poučoval, předává rodičům nejen své odborné znalosti, ale také své vlastní rodičovské zkušenosti, což vyjadřuje i věnování knihy: „*Svým dětem a vnukům, od kterých se nejvíce naučil, připisuje autor tuto knížku.*“ Nabízí rodičům podněty pro radostnou i nelehkou cestu rodičovstvím, aniž by jim striktně vytyčoval různé „metody“ práce s kojencem, snaží se vytyčit to podstatné a tím je zřejmě celková kvalita vztahu rodičů k dítěti, mezi rodiči navzájem, která konkrétní metody v zacházení s kojencem přesahuje. Zároveň však nepodceňuje význam vědění o dítěti, první podmínkou dobré výchovy je podle něj dítěti rozumět. Diktátu rozumu však nepodřizuje výchovu absolutně, výchova podle Matějčka není ani tak vědou, spíše tvořivým dílem a uměním žít.

4.6.5. „Respektující“ přístup ke kojeneckým potřebám a jeho argumentace

Výchovní rádci, které jsem zde blíže přiblížila se liší především ve způsobu argumentace. V zásadě se jedná o různé zdůrazňování přirozeného rodičovského chování a vědeckého náhledu na výchovu. Například výchovný rádce *Dítě-kojenec* se do vědeckého zdůvodňování svých výchovných rad nepouští, prezentuje spíše návody k zacházení s kojencem čistě praktického charakteru. Vedle konstatování, že na dětský pláč je

třeba reagovat a opatrného svolení k tišení dítěte různými prostředky se tu však setkáváme s přístupy typickými pro „regulující“ přístupy jako jsou obava z rozmazlení či striktně pravidelné kojení. Ve spisu Marie Vítkové: *Dítě, jeho vývoj tělesný a duševní a výchova v rodině* se navzdory popisu přirozeného chování matky, která reaguje na kojencovu nespokojenost, dítě tiší, nabízí mu podněty, nakonec bohatost kojencova prožívání zcela podceňuje. O dítěti se spíše hovoří jako o „nárazové“ bytosti, která pouze reaguje na vnější podněty. V podstatě zde jdou vedle sebe dva spíše na sobě nezávislé popisné způsoby: vědecký (spíše behavioristického rázu) a intuitivně-zkušenostní. Naproti tomu intuitivně-zkušenostnímu prvku ve spisu Jaroslava Kocha *Výchova kojence v rodině* příliš prostoru dáno není, hlavním argumentačním zdrojem je věda a její poznatky (což je dáno zřejmě směřováním této publikace původně do ústavů, kde přirozenost rodičovského citu chybí). Zvláštní důraz klade autor na potřebnost cílené edukace již v kojeneckém věku a nabízí rodičům metodu, jak toho docílit. Zdeněk Matějček pak podporuje rodiče v důvěře k jejich přirozenému rodičovskému chování, nevnucuje jim žádné přesné metody nebo návody přístupu k dětem, nabízí ale také výzkumy (např. o bondingu), které významnost přirozeného rodičovského chování dokazují. Zároveň jim zprostředkovává cenné rady a svou životní získanou moudrost. Nalézáme zde určitou harmonii mezi vědeckou empirií, lidskou přirozeností a zkušeností, které se navzájem nevylučují, ale doplňují.

5. Současnost

Od roku 1989 prochází společnost řadou proměn, které se dotýkají jak rodiny, tak života dětí. Některé jevy se odvíjejí od změny politických poměrů nezávisle, jiné s proměnou společenské situace souvisí. Přejchod k demokracii a kapitalismu ovlivnil dnešní rodinu a naše pojmání dětství například díky nové možnosti skutečně svobodné diskuze o dítěti a jeho výchově. Ovlivnil nás rozvoj masmédií a reklamy, které náš obraz dětství také vytvářejí, otevření hranic umožnilo větší vliv výchovných trendů ze západu, dostává se k nám pestřejší paleta překládaných západních autorů, atd. Otázkou tedy zůstává, jakých nových rysů pod vlivem těchto okolností nabývá dětství a současná rodina, v základních rysech zde nastíním některé obecné charakteristiky.

5.1. Charakteristika současné rodiny

Současnou rodinu charakterizuje několik navzájem provázaných trendů, z nichž některé jsem již nastiňovala v kapitole věnované proměnám rodiny a socioekonomického zázemí matek do roku 1989. Řada současných autorů poukazuje na problematické momenty dnešní rodiny: „*Současná rodina a její hodnotově orientační zaměření u nás vykazují tendence, které se již dlouhodobě projevují ve vyspělých zemích a lze proto předpokládat, že jde o jevy obecné. Z hlediska formálního je tento stav označován jako krize rodiny s níž souvisí celá řada výchovných dopadů.*“ (Opravilová 2000, s. 6) Dílčí projevy této krize by se daly shrnout do několika bodů: pokles sňatečnosti, stoupající věk v němž mladí lidé do manželství vstupují, celkový pokles porodnosti (s výjimkou současného babyboomu, který zřejmě již polevuje), menší počet dětí v rodině. Například Helus uvádí následující manželskou statistiku: 53,3% manželský párů žije bez dětí – včetně těch, kterým děti odrostly, 22% procent tvoří rodiny se dvěma dětmi, 20% rodiny s jedináčkou, rodin se třemi dětmi je 3,66% a rodin se čtyřmi a více dětmi pouze 0,7%. (Helus 2004, s. 70). Významným aspektem současné rodiny je emancipace matek a navýšení jejich zaměstnanosti, které však ženy staví na základě okolností do složitější situace, pokud svou profesní kariéru chtějí skloubit s mateřstvím. Nápomocné jim k tomuto mohou být částečné úvazky, kterých však stále není dostatečné množství, problematickou otázkou je pak

nedostatečně rozšířená jeselské péče garantovaná státem (jejíž kvalita může být diskutabilní), kvůli které matky často vyhledávají buď soukromé mateřské školy nebo hlídání dítěte řeší soukromou chůvou. Specifickým rysem současného mateřství a jejich problematikým momentům se budu věnovat v závěru praktické části v rámci interpretace dotazníkového šetření, vlastního pozorování a studia dalších pramenů.

5.2. Dětství dnes a jeho specifika

Jak bylo zmíněno v úvodu předchozí části, 20. století obrací svou pozornost k dítěti. Ovšem proces tohoto obratu je u nás ovlivněn obdobím totality, kdy byla do jisté míry volná diskuze rodičů a vědců omezena (např. převratný dokument Děti bez lásky nejprve zakázal Svaz žen apod.). I v tomto období však došlo k proměně a posunu ve prospěch dětských potřeb, především přehodnocením vnímání raného vývoje a významnosti dětských potřeb. K významnějšímu otevření veřejného a odborného prostoru pro svobodnou diskuzi o výchově dětí došlo ale až po převratu v roce 1989. Dokladem toho je také výrazně vyšší množství výchovných rádců či kurzů o výchově pro rodiče, které prezentují paletu nejrůznějších přístupů. Idea obratu k dítěti, která více či méně úspěšně provází celé dvacáté století, získává tedy po převratu v roce 1989 novou intenzitu. Podle Opravilové (2002, s. 21) se pro pedagogy vynořují nová témata: *„Klademe si otázku, do jaké míry můžeme navázat na násilně přerušovaný vývoj osobnostně orientovaného hnutí za novou výchovu, zvažujeme, do jaké míry se máme vracet zpět k přerušené tradici, přebírat zkušenosti ze zemí, kde vývoj probíhal kontinuálně nebo zda máme hledat a ověřovat přístupy nové.“*

Zesílení idejí reformní pedagogiky by mělo dětem přinést kvalitativní zlepšení jejich života a vzdělávání, otázkou zůstává, zda tomu tak skutečně je nezávisle s tím spojené proměně některých školských přístupů a intenzivní diskuzi o rodinné výchově. V odborné literatuře věnované současnému dětství nalezneme spíše analýzu kritických jevů současného dětství, což je zřejmě dáno tím, že tito autoři mají potřebu spíše poukázat na problémy s cílem aktivizovat reflexi těchto jevů a řešit jejich prevenci než analyzovat také některé pozitivní jevy, které problém nepředstavují. Současné dětství totiž provází řada

rizikových aspektů, které souvisí zřejmě s novým životním stylem rodin ovlivněných přechodem ke kapitalismu a demokracii. Důrazy rodinné výchovy se poněkud proměňují, rodiče se snaží děti aktivně formovat tak, aby obstály ve stále náročnějším světě dospělých. *„Hnacím motorem se stávají informovanost, uplatnění, úspěch a společenské uznání. Jen málo rodičů se spokojí s tím, že dítě je zdravé a jsou spokojeni i když v ničem nevyniká.“* (Opravilová 2000, s. 22) Projevem tohoto rodičovského úsilí je směřování dětí do řady volnočasových kroužků: *„Mnoho dětí se stává obětí rodičovských ambicí nebo avantgardních pedagogických záměrů, které vyhovují hlavně dospělým.“* (tamtéž, s. 22) Hejlová například uvádí názory učitelů a studentů učitelství (20 studentů a 8 učitelek) na základě jejich volných písemných odpovědí na dnešní děti. V zásadě zde v různých obměnách vystupují takovéto charakteristiky dnešních dětí: jsou vzdělanější, dravější, ambicióznější, zvědavější, bez zábran vyjadřují své názory i v choulostivých otázkách, také osamělejší. Výchova v rodině je *„méně důsledná, uvolněnější, je méně času na děti, pěstuje se v nich bezohlednost, aby v budoucnu uspěly.“* ... *„Jsou více materiálně zabezpečeny, poměřují se však věcmi, vydělují kamarády, tápají v materiálním světě a sociální rozvrstvenost mezi nimi je jiná než dřív. Jsou sebevědomější a v něčem samostatnější, ale agresivnější a méně citlivé, protože jim chybí láska a čas rodičů. Jsou dravější (ve výkonech, zde se projevuje i tlak rodiny, chtějí být středem pozornosti), ale lenivější zvláště s ohledem na pohyb a pobyt v přírodě. Jsou celkově pasivnější, čekají na výzvu, jsou roztěkanější.“* (Hejlová 2010, s. 16) Helus uvádí, že významný vliv na děti má konzumní svět prostřednictvím reklamy a médií, rizikovým aspektem je trávení volného času před televizí a počítačem. Popisuje některé důsledky emocionálně přetíženého dětství (prožívání rodinných krizí, nedostatek rodinného tepla, školní problémy, nevhodné výchovné styly), zabývá se také nárůstem šikany na školách.

Řada dětí je také od útlého věku vedena k cílené edukaci prostřednictvím řady volnočasových aktivit, na toto poukazuje například Opravilová (2002, s. 22): *„Snaha o úspěch vede už v předškolní výchově ke zvýšené aktivizaci, specializaci a nátlaku. Mateřské školy na přání rodičů nabízejí ‚nadstandartní‘ výchovu v kurzech cizích jazyků, kroužcích hry na hudební nástroje, oddílech pohybové výchovy, dílnách keramiky a dalších. Volba a zájem jsou vesměs záležitostí rodičů s případným souhlasem dítětem, zmanipulovaného podle přání rodičů. Mnoho dětí se stává obětí rodičovských ambicí nebo avantgardních*

pedagogických záměrů, které vyhovují hlavně dospělým.“ V jisté míře se tyto tendence mohou projevat již v kojeneckém věku. Kromě pedagogicky zdůvodnitelných a vcelku přínosných kurzů plavání, či cvičení s říkankami, které spíše rozvíjí vztah matky a dítěte v kojeneckém věku a nemají za cíl přehnanou edukaci, se můžeme setkávat s již diskutabilními projekty pro kojence, jejichž kvalita je přinejmenším sporná. Jako příklady bych uvedla angličtinu pro kojence či kurzy tzv. „létání pro miminka“, které na sebe upoutaly i mediální pozornost kvůli vyšetřování policí kvůli podezření z možného týrání. (VÁLKOVÁ 2010: Létání miminek policie odloží. Znalcům se nelíbí, matky ale nevyprávěly. [online]).

Pro období prvního roku života dětí shrnující literatura vzhledem k současnosti prakticky není. Vzhledem k absenci literatury tedy k analýze některých trendů současného mateřství a života kojenců využiji výsledků dotazníkového šetření.

II. Praktická část

V rámci praktické části provedu dotazníkové šetření, které bude zkoumat různé aspekty vztahu matky a kojence, ačkoliv převažující mužská či otcovská péče v tomto věku není vyloučena, jen je velmi řídká.

5.3. Východiska dotazníkové šetření a metoda sběru dat

Před probíhajícím šetřením jsem si stanovila otázky, které se snaží prozkoumat různé aspekty vztahu matky a kojence v současnosti.

A: Sociální situace a emancipace matek

Pracují některé matky v průběhu prvního roku dítěte? Z jakých důvodů?

B: Celková spokojenost matky

Jakým způsobem vnímají matky svou mateřskou roli? Nakolik je pro ně náročná, uspokojující, přirozená, splnila jejich očekávání?

C: Výchovné názory matek

S jakými výchovnými přístupy ke kojeneckým potřebám se dnešní matky identifikují? Jaké mají názory na kojenecké potřeby? Rozvíjí své dítě nějakým cíleným edukativním způsobem?

D: Zdroje výchovných přístupů

Kým se ve svých názorech nechávají nejvíce ovlivnit (lidmi z okolí, výchovnými rádci, internetovými diskuzemi, radami odborníků apod.)? Čtou výchovné rádce? Má vliv na jejich sečtělou případně jejich vzdělání? Je pro ně významná jejich vlastní intuice či cit nebo hledají inspiraci či poučení z vnějšku?

E: Generační výměna

Jakým způsobem dochází ke generačnímu předání zkušeností? Je generace rodičů současných matek pozitivním zdrojem v čerpání zkušeností v otázce péče a výchovy kojenců nebo zde dochází k určitému generačnímu střetu kvůli odlišným přístupům?

F: Výchovní rádci současnosti

Které výchovné rádce si matky vybaví? Kterými z nich se řídí – tj. kteří z nich jsou nejpopulárnější? Jaké trendy v těchto uznávaných rádcích převládají? Jde zde vytyčit

nějaké společné prvky?

K dotazníkovému šetření jsem nejprve zkusila oslovit matky v čekárnách u praktických lékařů v době ordinačních hodin kojenců. Hlavní předností tohoto zdroje bylo optimální nastavení výběrového vzorku matek, které nepodléhalo žádným skupinovým vlivům. K praktickému lékaři v době kojeneckých ordinačních hodin preventivních prohlídek a očkování dochází v naprosté většině případů všechny matky, bez dalších skupinových specifik. Tato metoda se však neosvědčila. Matky neměly v čekárně dostatek klidu, vyplňovaly dotazník narychlo a s chybami. Od této metody jsem tedy ustoupila a využila možností internetu, který matkám umožňuje časovou flexibilitu a klid pro zamyšlení. Umístila jsem prostřednictvím aplikace google.docs.com na webovou stránku <http://nazory.kojenci.cz> elektronický dotazník. Způsoby oslovení matek prostřednictvím internetu byly dvojí. Za prvé prostřednictvím diskuzních serverů, kde jsem oslovovala matky diskutující v fórech věnovaných spíše výchovně neutrálním tématům, například zdravotním aspektům péče, aby nedošlo k výraznějšímu oslovení již nějak výchovně orientovaných matek. Na některých serverech mi byla dále administrátory propagace při sesbírání asi poloviny respondentů zakázána, musela jsem tedy hledat zdroje dále. Rozhodla jsem se pro sdílení odkazu prostřednictvím facebooku, zde vyvstává otázka, zda sdílení prostřednictvím přátel nemohlo vést k oslovení určité skupiny matek, která se od populačního průměru odlišuje. Nejvíce matek jsem takto získala prostřednictvím náboru facebookového profilu značně otevřeného veřejnosti (měl registrováno přes 1600 přátel, kteří informaci sdíleli dále), došlo tedy k oslovení poměrně široké skupiny lidí, přesto však zřejmě k oslovení specifické skupiny matek došlo.

Je jasné, že nalezení respondenti neodpovídají reprezentativně celku populace (například respondentky musely mít přístup k internetu, rozložení úrovně vzdělanosti respondentek neodpovídají populační celku apod.), závěry výzkumu tedy nepovažuji za relevantní vzhledem k populaci. Domnívám se, že oslovováním skrze internet došlo spíše k zapojení matek, které pravděpodobně budou patřit spíše mezi ty ochotnější či aktivnější, protože se k účasti na dotazníkovém šetření rozhodly dobrovolně. Případně může jít o matky angažovanější, které baví se nad svým mateřstvím hlouběji zamýšlet. Tento aspekt je třeba mít při vyhodnocení dotazníků na paměti, domnívám se však, že výzkum mapující výchovné názory spíše ochotnějších, aktivnějších a angažovanějších matek může být

podnětný potud, že „módní“ vlny různých výchovných trendů s mohou pramenit právě z této skupiny matek, od nich dále se případně mohou tyto trendy dostávat do obecného povědomí a stávat se rozšířenějšími i v širší populaci.

5.4. Data získaná dotazníkovým šetřením

Dotazník[3] (viz. Příloha 1) vyplňovalo celkem 100 respondentek – tedy matek s dítětem do jednoho roku. Většina matek tj. 60 měla vysoké či vyšší vzdělání, 37 mělo střední školu s maturitou, základní vzdělání 3. Při číselném vyjádření budu používat metodu vyjádření četnosti, které v případě sta respondentek odpovídá procentuálnímu vyjádření. Většina matek (65) má své první dítě (při průměrném věku 29 let), zbytek matek (35) má druhé či další v pořadí (při průměrném věku 33 let).

Svou mateřskou roli vnímá naprostá většina respondentek pozitivně, ačkoliv menší polovina matek (42) přiznává, že je pro ně mateřská role spíše náročná či náročná. Pro naprostou většinu matek (95) je mateřská role spíše uspokojující či uspokojující, podobně pro 94 matek splnila či spíše splnila jejich očekávání. Zároveň však asi třetina matek u těchto dvou aspektů upřednostnila variantu se „spíše“, tedy zřejmě se někdy s mírnými obtížemi při své mateřské roli potýkají. Za povšimnutí stojí, že 12 matek uvedlo, že mateřská role je pro ně spíše nepřirozená, dvě uvedly, že je mateřská role neuspokojující, pro tři matky spíše neuspokojující viz. Příloha 2 Tabulka 1.

Práce matek na mateřské: Celkem pracuje v prvním roce života dítěte 29 matek ze 100, z toho 17 pracuje do deseti hodin týdně, 11 matek 10-20 hodin, jedna pracuje více než na plný úvazek. Důvody pro práci na mateřské jmenovaly matky různé, někdy více různých důvodů: 17 jmenovalo finanční důvody – z toho 5 pouze finanční důvod, jinou motivaci neuvedly, 10 uvedlo profesní důvody (kontinuita práce, získání praxe, nenahraditelnost pozice, vlastní podnikání, 11 uvedlo důvod, že je práce baví, relaxují při ní, 4 uvedly důvod neztratit kontakt s okolím či přijít na jiné myšlenky. Většina matek pracuje formou zkráceného úvazku do 20-ti hodin týdně, což nemusí kolidovat s dostatečnou péčí o dítě, to záleží dále na formě práce (domácí/mimo domov), kterou jsem v dotazníku dále nezjišťovala. Nejvýraznějším motivem jsou finanční důvody, které uvedlo 17 matek z 29 (tedy 58% z pracujících matek). Menší polovina matek tedy zřejmě pracuje

hlavně z osobní motivace, ne kvůli finančnímu nedostatku. Reálný nedostatek financí bych spíše předpokládala u těch pěti matek, které žádné jiné než finanční důvod neuvedly.

Zdroje výchovných rad: Prostřednictvím dotazníkového šetření jsem zjišťovala zdroje výchovných rad a jejich inspiraci. Matky měly z uvedené nabídky vybrat tři nejfrekventovanější zdroje, odkud čerpají výchovné rady (manžel, matka/tchýně, otec/tchán, teta, strýc, bratr/švagr, sestra/švagrová, z časopisu, psycholog/psycholožka, lékař/lékařka, internetové diskuze, internet – rady odborníků, řídím se především svým citem, kamarád, kamarádka, či uvést jiný zdroj. Za zajímavé považuji dát následující vyhodnocení do souvislosti se vzděláním (3 matky se základním vzděláním neuvádím, jejich odpovědi jsou statisticky nerelavantní), viz. Tabulka 3 Příloha 2:

Jako významný zdroj uvedla méně než polovina matek rady předešlé generace matek ve stejné míře jako rady od jejich vrstevníků, více dají ale spíše na rady odborníků a rady z internetových diskuzí matek. Rozdíly ve vzdělání se neprojeví v důrazu na význam vlastního citu, ani v míře generační výměny, významně vystupuje v důvěře k odborným radám (VŠ, vyšší 71%/středoškolské 54%) a v důvěře k internetovým diskuzím (VŠ a vyšší 51%/středoškolské 75%). Ačkoliv otázka byla položena na zdroje výchovných rad a dvě třetiny matek cítily potřebu zaškrtnout odpověď „*řídím se především vlastním citem*“, která z položené otázky vybočuje.

Špatné rady ohledně výchovy: Na otázku, zda se jim dostalo nějaké špatné rady (jaká a od koho byla), 68 matek uvedlo, že jim někdo špatně radil, ty co konkrétní radu rozvedly, uváděly následující rady:

- 25 nechat vyplakat či vybrečet
- 17 z oblasti péče (výživa, učení na nočník, posazování)
- 7 dítě nerozmazlily, nechovaly či nenosily
- 3 dítě nesmí spát u matky v posteli
- 2 dítě fyzicky trestat plesknutím či bitím.

Dvakrát častěji pocházely špatné rady z generace rodičů či prarodičů dnešních matek (34) než z generace vrstevníků současných matek (17).

Názory matek na výchovy v prvním roce: Z nabídky 11 aspektů výchovy v prvním roce (dát mu pocit bezpečí, dát mu hodně lásky, poskytovat hodně tělesného kontaktu, naučit pravidelnému režimu, nerozmazlovat, neučit dítě špatným návykům, být mu plně k dispozici, dbát na zdravou výživu, dbát na čistotu a hygienu, podporovat jeho rozvoj záměrným učením) měly matky podle svého uvážení vybrat dva nejvíce a nejméně významné (viz. Tabulka 2, Příloha 2)

Za nejvýznamnější aspekty výchovy považují matky především pocit bezpečí (75) a lásky (25), významněji ještě vystupuje poskytovat dítěti hodně tělesného kontaktu (25). Za nejméně významné pak matky považovaly dítě nerozmazlit (58) či učit samostatnosti (42), dále případně být mu plně k dispozici (26), dále matky uváděly naučit dítě pravidelnému režimu (18), dbát na čistotu a hygienu (16) či podporovat jeho rozvoj záměrným učením (17), viz Příloha 2.

Další otázky, které s výchovou nějak souvisely se týkaly dětského pláče a možnosti rozmazlení v prvním roce.

- ř 20 matek uvedlo, že někdy nechává dítě bez tělesného kontaktu vybrečet či vyřvat (2 ano, 18 někdy ano), 50 matek tuto metodu zcela odmítá, 30 spíše také.
- ř V průběhu prvního roku lze dítě v negativním smyslu rozmazlit tím, že se co nejvíce vyhovuje jeho potřebám podle necelé pětiny pětiny matek (8 ano, 11 spíše ano), 62 s tímto výrokiem nesouhlasí (33 spíše ne, 19 ne).

Zajímavé je, že mezi matkami, které uvedly, že se řídí či inspirují nějakým výchovným rádcem bylo dvakrát méně matek (10,6% oproti 20%), které nechávají nechávají své dítě někdy vybrečet či vyřvat.

Cílené rozvíjení dětí do jednoho roku: V tomto smyslu 51 matek považuje za žádoucí, je-li dítě nějakým cíleným způsobem rozvíjené. Buď jmenovaly nějakou cílenou aktivitu, které se věnují nebo mají v plánu se některé věnovat. Uváděly takovéto druhy aktivit: 29 plavání, 20 cvičení, 2 angličtinu, 2 jógu pro maminky s miminkami.

Výchovní rádcí: Zvláštní pozornost jsem v dotazníkovém šetření věnovala výchovným rádcům. Matky byly v dotazníku požádány, aby se pokusily vybavit si alespoň tři výchovné

rádce zabývající se prvním rokem života. Celkem matky jmenovaly přes 50 různých titulů či autorů (některé názvy byli nepřesné, případně matky uváděly jen autora proto uvádím přibližný údaj). 66 uvedlo, že nějakým výchovným rádcem alespoň v nějaké míře řídí. Výrazný byl rozdíl v přístupu k výchovným rádcům podle vzdělání. Zatímco mezi matkami s VŠ či vyšším vzděláním se nějakým výchovným rádcem řídilo (nebo inspirovalo) 82 matek, mezi matkami se středoškolským vzděláním jen 52. Asi třetina matek (21 matek z 66) uvedlo ve volné odpovědi na otázku, zda se některé z nich četly a řídily se jimi, že jim knihy slouží spíše pro inspiraci, z každé si berou něco dle svého uvážení vezmou něco nebo se jimi řídí pouze částečně. Ačkoliv takto otázka nebyla stavěna považovaly za významné tento aspekt zdůraznit. Analýze nejoblíbenějších výchovných rádců se budu věnovat podrobněji v oddělené kapitole.

5.5. Analýza nejoblíbenějších výchovných rádců

Na základě odpovědí matek v dotazníkovém šetření jsem vyhodnotila nejoblíbenější autory výchovných rádců, u kterých respondentky (počet uvedený v závorce) uváděly, že se jimi nějakým způsobem řídí:

Kiedroňová: Něžná náruč rodičů (15)

Liedloffová: Koncept kontinua (11)

Karp: Nejšťastnější miminko v okolí (9)

Kopřivovi: Respektovat a být respektován (7)

Prekopová: Malý tyran (3) + Děti jsou hosté, co hledají cestu (3)

Matějček: Prvních šest let ve vývoji dítěte (5) + Co děti nejvíce potřebují (1)

Knihou *Respektovat a být respektován* se kojeneckému věku nevěnuje prakticky vůbec, zřejmě však je pro matky nějak významná a v současné době velmi populární, když ji v odpovědích uváděly i přes to, že otázka bylo položena tak, že zdůrazňovala výchovné rádce do jednoho roku. Vzhledem k tomu, že dané kniha obsahově neodpovídá zkoumanému tématu přibližovat její obsah dále nebudu, ale přiblížím základní důrazy ohledně kojeneckého věku ostatních výchovných rádců, které matky jmenovaly.

5.5.1. Eva Kiedroňová

Eva Kiedroňová předává rodičům ve knize *Něžná náruč rodičů* své zkušenosti rehabilitační sestry. Má také bohaté zkušenosti na poli podpory psychomotorického vývoje dětí – věnuje se „plavání“ s novorozenci a kojenci, cvičení rodičů s nejmenšími dětmi, masáží kojenců a otužování. Domnívá se, že citlivá a správná manipulace s dítětem je základem nejen dobrého rozvoje motorického, ale dává dětem i potřebný pocit jistoty, bezpečí a něhy. Každému vývojovému období kojeneckého věku se věnuje zvlášť, prezentuje zde především správné úchopy, držení dítěte, zvedání a předávání mezi rodiči. Například u novorozenců doporučuje balení do zavinovaček a polovystlaných peřinek, které lépe dodávají pocit bezpečí tím, že simulují schoulení v matčině břiše. Dává rodičům tipy na práci s neklidnými dětmi – například zavěšení loktuše do postýlky. V otázce výchovy vyzdvihuje potřebu různých „rituálů“ - při probuzení, kojení, ranní hygieny, ukládání ke spánku, komunikace s dítětem. Důležité je nejen se kojenci aktivně věnovat, ale také mu dát prostor pro samostatné zamětnání. V úvodu zdůrazňuje význam rodičovské odpovědnosti: *„Na nás je, a bychom se předem poučili o úskalích a nejčastějších problémech ve výchově dítěte a seznámili se s možnostmi vlastního řešení nebo o nutnosti vyhledat včasnou pomoc.“* (Kiedroňová 2005, s. 16) Odkazuje rodiče dále na další literaturu různého oborového zaměření (psychologickou, lékařskou, pedagogickou). Propaguje spaní dětí ve svých postýlkách, na překážku nemá být ani několikaminutové pokňourávání dítěte, pokud však pláče více, má se matka ujistit, že se tím jen dožaduje její přítomnosti tím, že se v její náruči zklidní, dále je má pohladit a zase odejít, a potom už vytrvat, dítě již nechovat – případně jej po několika minutových intervalech přijít pohladit či konejšit tichým hlasem.

5.5.2. Jean Liedloffová

Autorka Jean Liedloffová se vydala počátkem 70. let do jihoamerického pralesa k indiánskému kmeni Jequana v džungli Venezuely žijícím na úrovni doby kamené. Na

základě pěti expedic, které strávila jako přijímaná součást tohoto kmene, a mohla tedy zevnitř pozorovat zvláštní charakteristiku tohoto společenství, sepsala knihu *Koncept kontinua* (1975).

Při pobytu mezi tamními indiány byla fascinována psychickým zdravím, sociální přizpůsobivostí a pružností lidí tamního kmene. Například popisuje situaci, kdy jsou Evropané na společné expedici s indiány nuceni přenášet těžké kánoe v obtížném terénu, ve čtvrtině cesty všem krvácely kotníky. *„Měli jsme pochmurný výraz ve tváři a nenáviděli jsme každou sekundu, která měla přijít.“* ... *„Ostatní, indiáni, si to užívali. Bavili se těžkopádností kánoe, z boje si udělali hru, mezi tlačáním relaxovali, smáli se svým vlastním odřeninám a nejvíce se jim líbilo, když kánoe, jak vrávorala vpřed, jednou toho, jednou onoho přimačkávala.“* ... *„Indiáni naopak netušili, že by mohli volit něco jiného než mimořádně veselý stav mysli, a užívali si kamarádství. Navíc si nezkazili předcházející dny uměle vytvářeným strachem. Každý pohyb vpřed byl pro ně malým vítězstvím.“* (Liedloffová 2007, s. 28) Nutně si kladla otázku, jak je možné, že oni jsou tak šťastní a naproti tomu lidé žijící na Západě tak nešťastní. Její úvahy se opírají o významnou vlastnost indiánské kultury – a sice její kontinuitu, kterou u jihoamerických indiánů pozorovala a kterou v naší civilizaci postrádá, její civilizační kritika je pak velmi radikální: *„Jistým znakem, že ve společnosti opravdu něco chybí, je generační propast. Pokud mladší generace není hrdá na to, že jednou bude taková jako rodiče, pak společnost ztratila své kontinuum, svou stabilitu, a nejspíše není hodna být nazývána kulturní. Bude se totiž neustále měnit od jednoho neuspokojivého systému hodnot k druhému. Pokud mladší členové společnosti mají pocit, že ti starší jsou směšní, nudní a mýlí se, nebudou mít přirozenou cestu, po které se vydat. Budou se cítit ztraceni, poníženi, podvedeni a zlí. Stejně tak se budou cítit podvedeni ti starší a budou se rozčilovat, že to s mladými nemá smysl a že se kontinuita kultury vytrácí.“* (tamtéž, s. 150)

Domnívá se, že špatné zacházení s dětmi a narušení přirozenosti rodičovského citu vede k nespokojenosti západních lidí, kteří jsou zkroušení z hledání „něčeho“, co nalézt nelze. To vede k různým psychickým nemocem, závislostem a nezdravým partnerským vztahům. Popisuje některé západní zvyklosti zacházení s miminkem. Matky dodržují postupy v péči o miminko, které jim prezentují různé autority: *„Zpočátku je to pro ni těžké, odložit miminko po kojení do postýlky, protože tam tak strašně pláče. Ale je přesvědčená, že tak se*

to musí dělat, její matka (a TA to přece ví) jí říkala, že nesmí polevit, rozmazlila by ho a pak by měla problémy. Na okamžik cítí, že ten malý tvoreček, kterého drží v náručí, je tím nejdůležitějším na světě.“.. „Nakloní se, políbí miminko na sametovou tvářičku a odchází směrem ke dveřím. První výbuch utrpení otřese tělíčkem miminka. Matka opatrně zavře dveře. Vyhlásila mu válku. Její vůle musí zvítězit nad jeho. Přes dveře slyší něco, co se podobá mučení. Její kontinuum to jako takové chápe. Situace je opravdu tak vážná, jak to zní. Příroda by tak silné signály nepoužila, pokud by se o mučení nejednalo. Matka zaváhá, její srdce to táhne k miminku. Ale musí odolat a jít svou cestou. Vždyť ho právě nakrmila a přebalila. Je si jistá, že mu OPRAVDU nic nechybí, a proto ho nechá plakat až do vyčerpání. Když se miminko vzbudí, znovu pláče. Jeho matka nahlédne do dveří a ujistí se, že je na svém místě. Opatrně zase dveře přivře, tak aby v něm nevzbudila falešnou naději.“ (tamtéž, s. 79) Poukazuje na to, že hlavním problémem západní civilizace je ztráta důvěry ve vlastní instinkty a city. „Znameníť vyvinuté a jemné instinkty specializované na každý detail péče o dítě jsme měli dlouho předtím, než jsme se vůbec stali něčím podobným homo sapiens.“ (tamtéž, s. 39) Vypráví, že se skoro styděla indiánkám přiznat, že tam, odkud přichází, si ženy netroufnou vychovávat své děti, dokud si nepřečtou chytrou knihu, kterou napsal cizí muž, že pochází z kultury, kde je standartním postupem koupit v těhotenství knihu péče o dítě a podle ní se řídit. Náš způsob zacházení s miminkem není podle ní věcí našich rozumových schopností, ale intuice: „Ale my jsme se rozhodli tyto dlouho uchovávané znalosti mařit tak důsledně, že teď na plný úvazek zaměstnáváme badatele, aby nám objasnili, jak se máme chovat vůči dětem, k sobě navzájem i k sobě samým. Není tajemstvím, že se odborníkům nepodařilo najít způsob, jak šťastně žít. A čím méně se jim to daří, tím více se pokoušejí přenést problém do oblasti rozumu, a to, co rozum nemůže pochopit či kontrolovat, si vůbec nepřipouštět. Intelekt si nás docela slušně podrobil. Náš vnitřní smysl pro to, co je pro nás dobré, byl nahlodán do takové míry, že si skoro neuvědomujeme, že vůbec pracuje, a skoro už neumíme rozlišit autentický podnět od neautentického. Jsem však přesvědčena, že navzdory naší ztracenosti a našim postižením máme možnost začít znovu a najít cestu zpět.“ (tamtéž, s. 39) Důležitým rysem indiánské kultury, kterou pozorovala je její kontinuita, jistota tradic, chování a výchovy, které jsou přirozené, funkční a nejsou podrobovány žádné další analýze. Naproti tomu k naší civilizaci je velmi kritická: „Jistým znakem, že ve společnosti opravdu něco chybí, je generační propast. Pokud mladší generace není hrdá na to, že jednou bude taková jako

rodiče, pak společnost ztratila své kontinuum, svou stabilitu, a nejspíše není hodna být nazývána kulturní. Bude se totiž neustále měnit od jednoho neuspokojivého systému hodnot k druhému. Pokud mladší členové společnosti mají pocit, že ti starší jsou směšní, nudní a mýlí se, nebudou mít přirozenou cestu, po které se vydat. Budou se cítit ztraceni, poníženi, podvedeni a zlí. Stejně tak se budou cítit podvedeni ti starší a budou se rozčilovat, že to s mladými nemá smysl a že se kontinuita kultury vytrácí.“

Na základě pozorování indiánských matek vybízí rodiče k následujícímu zacházení s dětmi kojeneckého věku, které má napomoci k znovuoobjevení ztracených instinktů. Důležitý je přirozený první kontakt matky a dítěte hned po porodu, na který navazuje stálý tělesný kontakt matky a dítěte, které je nošené, případně předané jiné osobě. Přirozené ale je, že na dítě není uměle zaměřována pozornost, dospělí se věnují svým běžným činnostem, miminko pozoruje a chová se. Toto období končí, když dítě samo vyjádří touhu lézt. Dítě má spát s rodiči v posteli kvůli potřebnému kontaktu. Kojení je přirozenou věcí, která se řídí potřebami dítěte, bez negativních matčiných projevů, zároveň také bez projevů přehnané péče. Dítě od malinka pociťuje, že je součástí rodiny, že ho rodiče milují, což mu vytváří dále silný pud sebezáchovy, díky kterému jej rodiče nemusí neustále hlídat, stará se o sebe především samo.

5.5.3. Harvey Karp

Harvey Karp je dětský pediatr, který se pokouší rodičům předat své zkušenosti především v prevenci dětské koliky. Poukazuje na to, že v západním světě si lidé s plačícími dětmi mnohdy neví rady, ale u některých přírodních národů přitom ke kolikám skoro nedochází. Vyvrací různé mylné předpoklady vzniku koliky a překládá rodičům teorii chybějící čtvrtého trimestru. Lidská miminka se podle autora na rozdíl od koně, který se hned staví, rodí poněkud nedovyvinutá a potřebují nahradit chybějící dělohu. K tomuto lidé potřebují přirozené instinktivní chování, kterým disponují dobře právě přírodní národy (např. křováci). Populárně naučnou a vtipnou formou nabízí rodičům metody, jak si osvojit správné utišování dětí, přičemž poukazuje i na lékařské aspekty dané problematiky (doporučuje spát s miminko v posteli, ale za podmínky dodržování zásad bezpečnosti). Potíž podle něho vyvstává tehdy, pakliže rodiče vyzkouší všemožné tišící prostředky a nefunguje nic. Příčinou je, že rodiče o schopnost užití těchto metod v jistém smyslu přišli a

neumí tyto metody dostatečně napodobit. Například simulaci čtvrtého trimestru dosáhneme pomocí pěti zásad: zavínování – těsné zabalení a položením na bok/bříško, šššš – hlasitý bílý šum, houpání – rytmický, houpavý pohyb, sání – sání čehokoli, od prsu po prst či dudlík.. Ovšem toto funguje jen tehdy, pakliže tyto návody umíme správně aplikovat. Většinu knihy zabírají praktické a podrobné návody, jak tyto metody používat.

5.5.4. Jiřina Prekopová

Jiřina Prekopová je známá psycholožka českého původu. Spoluautorka první z těchto publikací Christel Schweizerová je dětskou lékařkou. Matky v dotazníkovém šetření zmiňovaly ve stejném počtu (vždy tři matky) dva výchovné rádce *Malý tyran* a *Děti jsou hosté, co hledají cestu* od této autorky. Na základě obou těchto výchovných rádců shrnu základní teze Jiřiny Prekopové týkající se kojeneckého věku.

V knize *Malý tyran* se věnuje rozvoji a příčinám dětské panovačnosti. Na úvod konstatuje, že ji k sepsání vedly v zásadě dva důvody: „*Stále častěji se setkávám s rodiči naprosto psychicky vyčerpanými výchovou dítěte. Jsou svým potomkem zotročení, ačkoliv mu chtěli dát svobodu a v tomto duchu ho vést.*“ (Prekopová 2000, s. 12) Zároveň si uvědomuje, že příliš odborné literatury se tématu příliš nevěnuje (jmenuje studie Freuda, Kohuta či Strotzka). Poukazuje však na to, že všichni badatelé nachází společné rysy: „*všichni vidí příčinu duševních poruch v sociálních vztazích vyspělé průmyslové společnosti. Zdůrazňují, že duševní nemoci jako následek odcizení mezi lidmi jsou v dnešní době zcela pochopitelné. Závislost na moci představuje cestu ke zlému. Pouze aktivní láska je tou pravou pomocí.*“ (tamtéž, s. 16) Rozvoj jevu dětské panovačnosti vede některé zastánce „staré výchovné školy“ ke zjednodušenému vítěznému konstatování, že je toto důsledek „něžné vlny“. Prekopová rodiče v znovuobjevování potřebné něžnosti a přirozenému rodičovskému instinktu podporuje, poukazuje však na určitá úskalí. Nepodceňuje žádnou z možných příčin vzniku dětské panovačnosti (televize, malá rodina, nárůst agresivity z důvodu nedostatku hřišť, biologické příčiny – mozkové dysfunkce, konzumní společnost, liberální výchova,...), ale přeci jen si dovoluje poukázat na jeden významnější rizikový faktor. Dnešní matky se vymezují vůči generaci jejich matek, které

kvůli emancipaci a vlivu propagace špatných výchovných přístupů dopustily jistého narušení přirozenosti. Z nejvnitřnějšího přesvědčení a ze strachu před chybami se snaží věnovat výhradně dítěti a právě tito rodiče mívají s dětskou panovačností nejvíce problémy: *„Rodiče se přizpůsobují nemluvněti za blahobytných životních podmínek technokratické kultury a malé rodiny. Tím dítěti unikne možnost cítit se v bezpečí a cvičit se v adaptaci na okolí, což je předpokladem životní odolnosti. Nemluvně je totiž na určitém stupni svého osobnostního rozvoje zvlášť citlivé na to, aby považovalo sebe za všemocné a rodiče za plně ovladatelné. Stane-li se tato zkušenost pro něj nejspolehlivější, nezbuďte mu nic jiného, než učinit z ovládnutí okolního světa náhradní uspokojení svých základních potřeb bezpečí. Stane se návykově závislé na zkušenosti svého panování.“* (tamtéž, s. 57)

Na základě svých praktických poradenských zkušeností a psychologického zkoumání nabízí rodičům následující úvahy, které by jim pro výchovu „hostů, kteří hledají cestu“ měly napomoci. Poukazuje na skutečnost, že mateřský cit jako takový není dostačující, neboť *„rationalismem ovlivněný životní styl utlumil naše instinkty. Nevíme a netušíme už úplně, co je pro nemluvně dobré a co mu škodí.“* (Prekopová 1993, s. 57) Doporučuje proto rodičům následovat její výchovné postoje, které má ozkoušené dlouhou praxí. Do sedmi měsíců věku dítě nerozumí vyčkávání, je tedy důležité na jeho pláč a potřeby reagovat co nejrychleji. S dalším postupným vývojem je již přirozené, že matka dítěti nemůže vždy či hned vyhovět, dítě si postupně vytváří mechanismy, jak se s takovou situací vyrovnat. Ovšem prožít tento stres samostatně je dítě schopno až po třetím až čtvrtém roce života a i tehdy potřebuje zpětnou vazbu. Velmi důležitý je tělesný kontakt s dítětem, který mu připomíná mateřské lůno, které v raném dětství děti bytostně potřebuje, ale navrácí se k němu v různých formách i v pozdějším věku. *„Čím hlubší je citové hnutí, čím dramatičtější je vnitřní krize, kterou vyvolal strach, zklamání a vztek, tím více potřebuje dítě prožít krizi v těsném kontaktu a ve spolehlivém a důvěrném spojení znovu nabýt rovnováhu. Citová hnutí vždy souvisí s tělesnými pohyby.“* (Prekopová, Schweizerová 2003, s. 50) Pokud má například dítě narušený noční spánek a je třeba odbourat nějaké návyky (lahev, nošení, apod.), matka jej má při křiku objímat a vydržet, dokud se návyk neodbourá.

Souvislostí s potřebou tělesného kontaktu se zabývá také kvůli nošení dětí v šátkách či nosičkách na těle matky. Tímto zvykem se inspirovaly západní matky u přírodních

národů a v současnosti je poměrně často praktikován. „*Aby znovu objevili ztracené instinkty, předsevzali si dnešní rodiče, že své děti budou nosit, tak jako je dodnes nosí rodiče v Peru nebo v Súdánu. Zároveň propadli iluzi, že tím mohou oživit stejný styl života.*“ (tamtéž, s. 44) Jmenuje totiž některé kulturní a sociální rozdíly, které nošení v šátku ovlivňují. V kulturách, kde jsou děti nošeny, jsou většinou matky celý den zaměstnány těžkou fyzickou prací. Dítě se v šátku musí uzpůsobovat mnohdy nepříjemným tlakům. Zároveň však je pohyb pestrý, dítě je jím zaujato, nenudí se. Naproti tomu v západní kultuře, kdy mají matky prostor být dětem prakticky celý den k dispozici, nejsou zaměstnány těžkou fyzickou prací, se dítě v šátku nudí a pokud jej matka nosí, aby se bavilo, je pak nošení samoúčelné. Zároveň jsou „západní“ ženy fyzicky slabší, nejsou od dětství vychovávány k fyzické zátěži. Tím, jak dítě přibývá na váze, stává se matce nepohodlným, může se stát, že nošení provází pocity sebeobětování či využívání. Doporučuje tedy nosit dítě v šátku intenzivně v průběhu prvního půl roku, od druhého půl roku dítě postupně zvykat na kočárek, k potřebnému pěstování tělesného kontaktu s matkou či otcem může sloužit chování na klíně, třeba při různých cvičeních s říkankami. Přirozené je rozvíjení vztahu provázené často tělesným kontaktem, který je obzvlášť důležitý při silných citových projevech dítěte (vztek, smutek, bolest,..). Takto prožité krize pak dítě dále posilují, učí ho se s podobnými situacemi vyrovnat.

5.5.5. Zdeněk Matějček

Knihy Zdeňka Matějčka se tématicky a v základních důzrazech shodují, nejvíce respondentek poukazovalo na výchovného rádce *Prvních šest let ve vývoji a výchově dítěte*, který základní teze k období prvního roku prakticky doslova kopíruje z výchovného rádce *Rodiče a děti* (1986), opět je přibližovat by bylo zbytečné. Rozbor jsem již uskutečnila v předchozím tématickém celku věnovanému období do roku 1989, jeho postoje však budu mít na paměti při základních úvahách o nejpopulárnějších výchovných rádcích z dotazníkového šetření.

Zajímavý je nový poukaz v této knize k nošení dětí v šátku, jímž reaguje na novější

trendy ve výchově a který v knize *Rodiče a děti* (1986) nenalezneme. Uvádí studii profesora B. Hassensteina, který z vrozených lidských reflexů usoudil, že člověk je „bývalý nošenec“. Po statisíce let pravděpodobně matky nosily děti na svém levém boku, blíže srdci, jehož tlukot zřejmě dítě uklidňuje. Až v západních kultuře se začalo užívat kočárků, ukládání do postýlky apod. (Tomu předcházelo uvazování dětí do povijanů a zřejmě časté odkládání kvůli práci, jak ukazují v historické části diplomové práce.) *„Napodobení těchto dávných praktik, tj. nošení dětí v různých závěsech na prsou nebo na zádech, jak se s ním dnes u nás a v celém světě setkáváme, se staly moderními (spíše víceméně módními) až v posledních desetiletích. Nic proti nim, ale sám si nemyslím, že by prosperita dítěte zrovna tímhle byla nějak zajištěna. Zatím nic takového prokázáno nebylo – nehledě na to, že nějaké spolehlivé srovnávací studie v této oblasti je vůbec moc těžké naplánovat.“* (Matějček 2005, s. 27) Rodiče ale jednoznačně podporuje v důvěře k jejich přirozenému chování k dítěti tím, že jim prezentuje výsledky různých výzkumů, které prokazují, že základy rodičovského chování nám jsou dané přirozeně (například z tisíce lidí nedokáže na úsměv kojence odpovědět úsměvem pouze jeden (tamtéž, s. 40) . Vědecké poznatky o vývoji dětí jsou však podle Matějčka důležité, umožňují nám dítěti lépe porozumět a tím se mu více přiblížit. Ve výchově jde ale zřejmě primárně o převažující kvalitu vztahu matky a otce k dítěti, mezi rodiči navzájem a o celkovou atmosféru, kterou vytváří „jeho lidé“.

5.6. Shodné obsahové prvky nejoblíbenějších výchovných rádců

V zásadě u všech nejoblíbenějších výchovných rádců můžeme hovořit o respektování základních kojeneckých potřeb, ačkoliv se daní výchovní rádcí mohou lišit v některých důzrazech. V žádné z těchto publikací se významnějším způsobem nevyskytují „regulující“ přístupy ke kojeneckým potřebám. Ačkoliv jisté náznaky jsou patrné u Kiedroňové při popisu návyku na večerní usínání dítěte, v hlavním důzrazu tohoto rádce je kromě fyziologického důvodu správné manipulace zdůrazněna potřebnost něžného a bezpečného zacházení, které dítě v kojeneckém věku potřebuje. V zásadě všechny uvedené publikace kladou důraz na nutnost uspokojování potřeby lásky a bezpečí, žádná z nich

neprezentuje výchovné názory, které by významným způsobem neodpovídaly základnímu dnešnímu psychologickému konceptu ohledě saturace potřeb dítěte v průběhu prvního roku.

Zajímavým způsobem ve všech těchto publikacích (s výjimkou Kiedroňové) vystupuje jistá forma diskuze s přírodními národy a jejich chování ke kojencům. Liedloffová čtenářům zprostředkovává svou přímou zkušenost se životem mezi jihoamerickými indiány kmene Jequana a jasně se staví do opozice vůči racionálnímu či vědeckému přístupu k zacházení s kojenci. Návrat k přirozenému mateřskému chování je podle ní možný tehdy, pokud se budeme řídit především mateřskými city a intuicí. V rámci možností mají matky napodobit zvyklosti v zacházení s kojenci, které sledovala u jihoamerických indiánů, o jehož správnosti je vzhledem k jejím psychologickým pozorováním přesvědčená. Prekopová konstatuje skutečnost, že se dnešní matky rády inspirojí u některých etnik nosících děti stále v šátkách (Peru, Súdán) a tento trend do jisté míry schvaluje, ukazuje však na rizika transkulturního přenosu některých zvyklostí v zacházení s dětmi a upozorňuje, že dílčí zvyklosti nelze absolutně převádět do odlišných podmínek naší euroamerické civilizace bez možnosti výchovných rizik, které vyplývají z nových a nevyzkoušených metod. Korp jakožto dětský pediatr, který se ve své praxi setkává s rodiči, kteří neumí řešit problém dětské koliky, poukazuje na skutečnost, že u přírodních národů (například na Bali) na koliky děti takřka netrpí a doporučuje rodičům postupovat podle přesného návodu tišení, který metody přírodních národů kopíruje. Vlastně všichni tři autoři nějakým způsobem upozorňují na jistý nedostatek západní kultury, která zřejmě nedisponuje dostatečně potřebnými instinkty pro zacházení s miminko. Liedloffová a Prekopová se shodují v tom, že příčinou nedostatku instinktů je důraz naší kultury na racionalismus. Matějček se v tomto odlišuje, různými výzkumy rodičům dokazuje, že základním instinktivním chováním k novorozenci a kojenci jsou vybaveni takřka všichni lidé, poukazuje také na potřebnost některých přirozených procesů (např. bonding), ovšem to nejpodstatnější ve výchově kojence je podle něj celková kvalita vztahů, kterými je dítě obklopeno, vztah dítěte k „jeho lidem“. K napodobě přírodních národů nošením šátků se vyjadřuje (ostatně i v jiných svých knihách se studiu přírodních národů věnuje), nedomnívá se však, že by prosperita dítěte byla nutně zajištěna zrovna nošením a poukazuje na to, že zatím výrazně pozitivní vliv nošení na psychiku dětí prokázán nebyl, také upozorňuje, že

by se taková studie těžko prováděla.

5.7.1. Interpretace dotazníkového šetření

Mezi zkoumanými matkami vystoupilo poměrně výraznější množství emancipovanějších matek, které i v průběhu prvního roku pracují, v naprosté většině případů formou několikahodinové týdenní práce, takže s péčí o dítě nemusí nutně kolidovat. Výhradně finanční důvody pro práci uvedlo pět matek, u nich lze zřejmě předpokládat jisté finanční problémy. Hlavní důvody pro práci na mateřské byly dále především osobního nebo profesního charakteru, práce je tedy pro matky spíše pozitivní volbou, protože většinou odpovídá jejich vlastním potřebám.

Mezi respondentkami zřejmě panovala obecná shoda v otázce kojení, buď uvedly, že samy kojí nebo pokud nemohly uváděly pouze zdravotní důvody. Také striktně pravidelné kojení (kromě jedné maminky) již žádná z respondentek nepraktikuje, buď se o pravidelnost snaží, ale přizpůsobí se v případě potřeby dítěti nebo kojí podle potřeb dítěte kdykoliv. V zásadě se také respondentky shodovaly na nejvýznamnějších aspektech výchovy v prvním roce života, většinou shodně vybíraly „*dát dítěti hodně lásky*“, a „*dát pocit bezpečí*“, případně „*poskytovat hodně tělesného kontaktu*“. V zásadních důrazech výchovy se shodovaly, rozcházely se však v konkrétním názoru na možnost rozmazlení v prvním roce. Pětina respondentek se domnívala, že v průběhu prvního roku života lze dítěte v negativním smyslu rozmazlit tím, že se co nejvíce vyhovuje jeho potřebám, přibližně stejný počet matek pak někdy nechává dítě bez tělesného kontaktu vybrečet či vyřvat. Tyto dvě tendence interpretuji jako možné doznívání „regulujících“ přístupů, zřejmě především prostřednictvím generačního přenosu, ačkoliv by samozřejmě záleželo na konkrétních případech a okolnostech, jakým způsobem matka dítě nechává vybrečet. Cestu generačním přenosem naznačuje jak analýza nejpopulárnějších výchovných rádců, kde se takovéto přístupy takřka nevyskytovaly, dále skutečnost, že mezi sečtějšími matkami, které uvedly, že se nějakým výchovným rádcem řídí, se odpověď, že nechávají dítě vyřvat či vybrečet, vyskytovala dvakrát méně.

Na jistou míru generačního přenosu poukazuje i otázka na zdroje výchovných rad, kde matky uváděly poměrně stejně často bez ohledu na míru vzdělání známé z generace jejich vrstevníků a známé z generace jejich rodičů či prarodičů. Vůči předešlé generaci rodičů či prarodičů se však matky často poměrně vymezovaly v otázce, zda se jim dostalo někdy nějaké špatné výchovné rady. Dvakrát více zmiňovaných původců rad pocházelo z generace rodičů či prarodičů současných matek, rady vůči kterým se matky vymezovaly byly často z oblasti „regulujících“ přístupů (nechat vyřvat či vybrečet, nechovat a nemazlit apod.) nebo odlišných přístupů k péči, které přirozeně vyplývají z dříve odlišných názorů z oblasti nejen péče, ale také výchovy. Generace našich rodičů a prarodičů zastávala zřejmě v některých otázkách odlišné postoje, přesto však nakonec byly rovnocennou skupinou ve zdroji výchovných rad. Respondentky se na ně obracely s žádostí o radu stejně často jako na své vrstevníky. Více však vystupovala významnost rad od odborníků a z internetových diskuzí maminek, přičemž rady odborníků oproti internetovým diskuzím vyhledávaly matky s vysokoškolským vzděláním více, matky se středním vzděláním pak častěji hledaly rady na internetových diskuzích oproti radám odborným.

Matky přistupují většinou aktivně ke svému mateřství, polovina z nich považuje za žádoucí, je-li dítě nějakým cíleným způsobem (nejčastěji plavání nebo cvičení) v průběhu prvního roku rozvíjeno. Matky přijímají svou mateřskou roli vesměs pozitivně, i když menší polovina přiznává, že je pro ně někdy náročná. Respondentky se zřejmě snaží k otázkám výchovy přistupovat poměrně autonomně, často ve volných odpovědích zdůrazňovaly významnost vlastního citu. Matky jsou obklopené řadou odborných i laických informací a rad, vybavily si přes 50 různých výchovných rádců a 66 matek si vybavilo nějakou špatnou radu, což interpretují jako skutečnost jisté zahlcenosti matek informacemi a radami o výchově, dvakrát častější vymezování vůči radám z generace rodičů či prarodičů dnešních matek zřejmě poukazuje na míru určitého generačního střetu. Více se výchovnými rádci řídily či inspirovaly matky vysokoškolsky vzdělané. Poměrně větší sečtělost matek ve výchovných rádcích je zřejmá, ale z jejich spíše inspirativního přístupu k nim je patrné, že se často snaží být ve svých výchovných přístupech autonomní a podněty z různých zdrojů interpretují jak prostřednictvím odborných informací, tak vlastního citu. V zásadě většině respondentek i navzdory některým náznakům „regulujících“ přístupů vnímá a reflektuje uspokojivě kojenecké potřeby.

5.6. Problematické momenty současného mateřství

Jedním z cílů mé diplomové práce je blíže porozumět naším dnešním přístupům ke kojeneckým potřebám a situaci, ve které se dnešní matky nacházejí, s jakými problémy se potýkají. V dotazníkovém šetření jsem zjišťovala především názory matek na výchovu v kojeneckém věku a jejich inspiraci, na základě pozorování matek ve svém okolí a sledování internetových diskuzí a studiu literatury jsem následně došla k vytyčení třech významnějších problematických momentů současného mateřství: sociální izolace matek a pocit společenské nedocenenosti, narušení generační kontinuity, zahlcení informacemi a radami a mateřský cit a jeho jistota, kterým se budu podrobněji věnovat. Samozřejmě problémů, se kterými se matky setkávají je celá řada, hlouběji zde pojednám tyto typy problémů, které považuje za relativně častější a významnější.

5.6.1. Sociální izolace matek a otázka společenské docenenosti

Zvláštním rysem současného mateřství je podle mého názoru jistá sociální izolovanost matek, která zřejmě vyvstává již s procesem urbanizace a narušením tradičních rodinných vazeb. Domnívám se, že s pocity osamělosti na mateřské dovolené se nějakým způsobem v různé míře potýká většina matek, například jsou-li jejich děti delší dobu nemocné a nemohou se navštěvovat s ostatními maminkami. Nejnáročnější je situace těch matek, které se přestěhují do jiného města a zatímco je manžel celý den v práci, cítí uží v neznámém prostředí pocity osamělosti intenzivněji. Tyto pocity se pak mohou negativně projevit v celkové atmosféře vztahu matky a dítěte, záleží samozřejmě na osobnosti matky, v jaké míře své pocity před dítětem projevuje. Přirozeně nejtěživější je pak situace matek samoživitelek, které jsou sociální izolací ohroženy nejvíce. Toto se zřejmě mohlo odrazit i ve významnosti internetu jako zdroje výchovných rad v dotazníkovém šetření, na který matky významně poukazovaly. Prostřednictvím internetu se totiž mohou poněkud izolovanější matky vzájemně podporovat a sdílet, v internetových diskuzích na téma

osamělosti na mateřské se k těmto pocitům maminky navzájem přiznávají a snaží si poskytnout oporu a rady, jak si pomoci.

Dalším problémem matek je pak podle mého názoru pocit, že jejich práce není dostatečně společensky oceňována, o tomto problému se zmiňuje například Říčan (2004, s. 237) v souvislosti s problematikou ženské emancipace podotýká: „*Chyba společnosti ovládané muži není ani tolik v tom, že neosvobozuje domácnosti (i když v tom také), nýbrž v tom, že ženě stěžuje, aby získala plnou suverenitu a sebevědomí právě jako žena a matka.*“ Tyto tendence vystupují i v Manifestu pražských matek za podporu vzniku Mateřských center z roku 1995: „*Naše muže, otce našich dětí, vypouští po práci nemilosrdný mlýn naší průmyslové společnosti vymačkané jak citrony. Otec jako vzor? Spíš by se dalo mluvit o společnosti bez otců. Také instituce jako škola, školka a družina nejsou o moc více než směřováním do společnosti výkonu a výdělku, do takzvaného světa práce.*“ ... „*Kdo zviditelní práci, kterou děláme? Neměly bychom pořád čekat pomoc od jiných. My matky bychom se měly dát dohromady a navzájem se podporovat.*“ .. „*Všude ve veřejném povědomí schází znalost o matkách, o hodnotách, které poznávají a kterým se učí, když žijí s dětmi.*“ ... „*MC jsou první krok, první dobytý veřejný prostor, který pomůže nám i našem dětem a mužům a tím celé společnosti získat dalších kus onoho povědomí, ukázat je všem a hlavně zbavit se kusu bezmoci.*“ (Opravilová 2000, s. 9.) Od devadesátých let u nás skutečně dochází k rozvoji mateřských center, ty nabízí zpravidla různé kroužky pro děti (př. cvičení, plavání, zpívání), případně pořádají různé besedy o výchově, některé zprostředkovávají matkám hlídání za úplatu. Zajímavé je, že od osmdesátých let vznikají z popudu spíše feministického hnutí v duchu „*uplatnění práva matek na jisté osvobození se od svazujících povinností a vynucené izolace ženy v domácnosti.*“ (tamtéž, s. 8) Myslím si, že by mateřská cetra měla nabízet více prostoru matkám, pro jejich rozvíjení a relaxaci, kterou na mateřské tolik potřebují (zájmové aktivity pro matky se zajištěním hlídání). Některá centra toto nabízejí (př. Nová Trojka Praha 3), ovšem domnívám se, že rozvíjení matek v mateřských centrech tolik pozornosti věnováno není, nemám ovšem k dispozici studii, která by tuto míru mapovala.

K prevenci a „léčbě“ jak sociální izolace matek tak pocitů společenské nedoceněnosti na mateřské dovolené mohou významně přispívat právě mateřská centra, která se těší velká popularitě a stále se rozvíjí. Důležité je podle mého názoru dále

přestování zdravých vztahů s generací prarodičů. Také internet slouží jako významný sociální spojovatel. Reálná situace matek pak nemusí být až tak tíživá v tom smyslu, že většina matek disponuje alespoň některými nástroji přinejmenším k proměně jejich sociální izolace, s pocitem společenské doceněnosti je to již složitější, záleží hodně na rodinném zázemí matky a podpoře jejího partnera.

5.6.2. Narušení generační kontinuity

Sociální izolace se netýká pouze matek na mateřské, v konečném důsledku tato situace dopadá nejen na děti matek, které jiné děti a pestřejší sociální prostředí ke svému rozvoji potřebují, ale také na další skupinu obyvatel, které se narušení tradičních vazeb dotklo a tou jsou senioři. Ti v rámci tradičních vazeb žili takřka ve stálém kontaktu se svými dětmi a vnuky a prostřednictvím generační kontinuity byla zřejmě předávána i určitá tradice v zacházení s dětmi, ačkoliv otázka kvality tradiční výchovy je sporná, byla kontinuální. Dnes řada rodin mezigenerační kontakty udržuje většinou prostřednictvím častých návštěv, jiné je pěstují z nejrůznějších důvodů méně (př. velká vzdálenost bydliště, nejistota ve vzájemných vztazích, neshody v otázce výchovy). Realita osamělých seniorů je poměrně častá a se sociální izolovaností matek s dětmi je vzájemně provázaná. Tyto tendence se projeví i v analýze nejpůvodnějších rádců: negativní projev naší civilizace, kterým je narušení generační kontinuity upozorňuje například Liedloffová, podobně Matějček potřebnost zdravého mezigeneračního kontaktu silně zdůrazňuje. Následně také z dotazníkového šetření vyplynulo, že se určitá skupina matek potýká s jinými názory na výchovu a péči a dostává se jí od předchozí generace rodičů či prarodičů v určité míře rad, vůči kterým se vymezují. Na druhou stranu byla generace rodičů a prarodičů současných matek zhruba stejně frekventovaným zdrojem rad z okruhu známých jako skupina známých vrstevníků současných matek, takže k jisté generační výměně zřejmě dochází i v současnosti, otázkou zůstává nakolik je generační výměna nositelem „respektujících“ výchovných přístupů a nakolik těch „regulujících“. Z volných odpovědí respondentek vyplynulo předávání obou těchto přístupů.

S narušením generační kontinuity souvisí jedna vlastnost současných výchovných

přístupů a to je jejich velká variabilita. Rozličná je také míra, v jaké se dnešní výchovné přístupy vymezují vůči předchozím výchovným stylům. Někdy bývají zaváděny do praxe zcela nové přístupy, které jsou reakcí na zřejmě nedobry stav předešlých tradic ve výchově a nemusí být vůbec špatné, ale v rámci naší kultury nejsou generacemi ověřené a tak dochází podle mého názoru k jistému experimentování s výchovou. Až následující léta ukážou pozitivní či negativní projevy těchto různých přístupů. Jako příklad z oblasti výchovy v prvním roce bych uvedla nové přístupy zdůrazňující potřebu tělesného kontaktu, která v naší kultuře dříve příliš propagována nebyla a v současnosti se stává poměrně silným trendem, který se projevuje v častém nošení dětí v šátku, kolem kterého probíhá poměrně širší debata. Variabilita výchovných přístupů a narušení generační kontinuity, respektive stále proměnné způsoby výchovy v prvním roce se projevují i v další problematice současného mateřství a tím je zahlcení informacemi a radami.

5.6.2. Zahlčení informacemi a radami

Dnešní matky se musí často vyrovnávat s množstvím různých podnětů a tlaků ohledně výchovy v prvním roce, se kterými se především méně jisté matky mohou potýkat. Obklopuje je celá řada přístupů, prezentovaných různými zdroji, které na ně vyvíjejí různě intenzivní tlak, aby jejich přístupy akceptovaly, ale přitom si ve své podstatě mohou odporovat. Mohou se potýkat s doznívající „regulujícími“ přístupy zřejmě nejvíce z generace jejich rodičů či prarodičů, ale i matek z okolí, které se s nimi ztotožňují. Dále s názory různých odborníků (lékařů, psychologů, pedagogů) a informacemi z výchovných rádců, které zcela jednotné také nejsou a někdy si také odporují. Mohou se setkávat také s lidmi či odborníky emotivně velmi silně apelujícími za ten jediný správný způsob výchovy dítěte, často s odstrašujícími poukazy na to, co všechno špatná výchova a zacházení může způsobit.

Konkrétněji bych tyto mechanismy přiblížila na rozdílných přístupech k nošení dětí v šátku v literatuře a příklady rad, se kterými jsem se sama jako začínající maminka ve svém okolí setkala: V *Konceptu kontinua* od Liedloffové (2007, s. 83) je doporučováno takřka nepřerušované nošení dětí v šátku do té doby, dokud dítě samo nechce lézt. Autorka

poukazuje na to, že evropské matky méně disponují potřebnými mateřskými instinkty a že především kvůli nedostatečnému saturování kojenecké potřeb po tělesném kontaktu trpí celá západní civilizace depresi, závislostmi a necítí se šťastná. Dále mi dostaly zcela protichůdné rady: Setkala jsem s paní, která mě pozorovala, když jsem uspávala krátce plačící dítě v kočárku, přistoupila ke mně a emotivně mi sdělila, že „*kočárky jsou zkázou lidstva*“. Má švagrová mě upozorňovala na to, že důsledný fyzioterapeut kvůli rozvoji zad schválí pouze ležení na pevnější a rovné matraci. V porodnici u Apolináře jsem na mou otázku, nakolik je zdravotně vhodné nosit dítě v šátku, dostala od poměrně seriózně působící dětské sestry odpověď, že tuto módu považuje pouze za byznys na rodiče a že je rozhodně nedoporučuje, protože osobně zná maminku, které se dítě v šátku udusilo a že je to nezdravé pro rozvoj správného držení těla. Podobně v publikaci *Knih o těhotenství a dítěti*, jejímiž autory je přes padesát různých lékařů se spoustou odborných titulů stojí, že nošení dítěte v šátku v období prvních čtyř měsíců není vhodné, protože neprospívá správnému rozvoji šíjového svalstva (Pařízet et al. 2005, s. 534). Řada mých známých riziko špatného vývoje páteře vyvrací poukazem na kultury, kde se běžně šátkování a například spaní v závěsných sítích praktikuje a záda křivá nemají. Fyzioterapeut, kterého jsem se na tuto problematiku ptala mi poněkud nejednoznačně odpověděl, že on by děti příliš v šátkách či houpačkách nadržel, protože „*my nejsme indiáni*“. K tomu občas maminky zaslechnou rady prezentující „regulující“ přístupy, že dítě se vůbec přehnaně chovat nemá, aby se nerozmazlilo a neučilo se, že se svět točí kolem něho. A nakonec se od Prekopové v *Malém tyranovi* maminky dočtou, že tělesný kontakt je velmi důležitý, ale pokud se v prostředí blahobytné společnosti, kdy matky mohou být dítěti stále k dispozici, stane nošení v šátku samoučelné, může přispívat k rozvoji dětské panovačnosti. Do půl roku považuje Prekopová nošení v šátku z hlediska potřeb dítěte za velmi potřebné, od půl roku doporučuje nošení omezit, následně zcela vypustit a spíše vozit dítě v kočárku (Prekopová 1993, s. 66).

Záplava takto protichůdných informací a rad může působit na matky nepříjemně, nejsou si jisté, jakým způsobem je mají interpretovat. S podobně protichůdnými informacemi a názory ve svém okolí se maminky totiž setkávají v řadě dalších oblastech výchovy a péče (kojení, spaní s dítětem v posteli, způsob ukládání dítěte k spánku a další). Není divu, že se potom maminky, které se v otázce výchovy více angažují, cítí tak trochu

„atakované“ rozličnými přístupy a radami (jedna maminka se vyjádřila takto: „*Když jsem měla malé dítě, především jsem se soustředila na to, abych se všemožným radám ubránila.*“) Jiné se cítí nejisté a bezradné a další na odborné rady rezignují a řídí se pouze svým citem, většina pak rady a informace vyhledává, ale interpretuje si je podle svého citu, jak převážně vyplynulo i z dotazníkového šetření.

Domnívám se, že dnešní doba je velmi náročná právě z hlediska záplavy informací, které musí lidé vstřebávat. Jsme tlačeni takřka ve všech oblastech života stále „dopředu“, k čemuž nám rozvoj vědění má napomoci. Výchova dětí se přirozeně tlačí do popředí, rodiče a pedagogové si kladou otázku, jakým způsobem děti směřovat. Jednak vystupuje do popředí požadavek, aby děti jednou stačily společenskému tempu (a stále stoupajícímu tlaku na konkurenceschopnost), dále aby jako osobnosti co nejvíce využily potencialit svého vývoje a většinou si také přejeme, aby děti byly šťastné nejen v dětství, ale i v dospělosti. Výchova pak stojí před nelehkým úkolem dosáhnout jisté harmonie mezi těmito různými póly.

Dnes je již dostatečně prokázané, že právě rané dětství je pro formování osobnosti velmi významné a tak se přirozeně matky, které usilují o uvědomělejší mateřství prostřednictvím vyhledávání odborných znalostí, setkávají s informační záplavou, která je nepřehledná, mnohdy silně apelující a zároveň nejednotná. To může u některých matek vyvolávat stres, jednak proto, že množství a protichůdnost informací je značná, dále proto, že je těžké dosáhnout v realitě všedního a mnohdy poměrně náročného života na mateřské dovolené „laťky“, kterou matkám odborná literatura vytyčuje. A nakonec tato informační záplava může navzdory tomu, že řada výchovných rádců významnost instinktů a mateřských citů zdůrazňuje, vést k přílišnému důrazu na racionalitu ve výchově a péči o dítě, což ale nemusí být v konečném důsledku to pravé.

Matějček (2002, s. 83) upozorňuje, že podstata kvalitního mateřství, které harmonicky rozvíjí osobnost dítěte, tkví především v kvalitě vztahů okolo dítěte, především v prvním roce pak ve vztahu k mateřské nebo jiné pečující osobě. Na míře empatie k dítěti, jakým způsobem je matka schopna vycítit jeho potřeby, sdílet s ním jeho pocity a skrze tuto kvalitu jeho osobnost rozvíjet. V porozumění individuálních potřeb jejího dítěte ji odborná literatura může napomoci, ale domnívám se, že to zásadní záleží dále na jejím citu. Věda nám totiž vytyčuje spíše obecné tendence, které samozřejmě mohou být inspirativní.

Poznatky z vývojové psychologie nám v mnohém pomáhají porozumět dítěti a jeho vývojovým zvláštnostem a zkvalitňují náš vztah k dětem a práci s dětmi. Každé dítě je však jiné a ačkoliv některé knihy se vzájemnou odlišností dětí zabývají, v konečném důsledku jedině matka a jeho nejbližší lidé mu mohou nejlépe porozumět a tím se dostávám k významné otázce mateřské empatie, instinktivnosti či intuitivního porozumění dítěti.

5.6.3. Mateřský cit a jeho jistota

Při analýze nejpůvodnější výchovných rádců u třech autorů významně vystoupil názor konstatující nejistotu mateřských instinktů. Harvey Karp poukazuje na to, že rodiče z euroamerické kultury neumí na rozdíl od přírodních národů řešit problém dětské koliky, Liedloffová je velmi radikální v kritice racionální euroamerické kultury, která je podle ní nedostatkem instinktů „postižená“, Prekopová také vyzorovala na základě své praxe v práci s rodiči, nejistotu jejich citu: *„Racionalismem ovlivněný životní styl utlumil naše instinkty. Nevíme a netušíme už úplně, co je pro nemluvně dobré a co mu škodí.“* (Prekopová 1993, s. 57) Všichni tito autoři pak rodičům nabízejí popisy některé konkrétní metody či způsobu zacházení s dětmi, který má problém nedostatku instinktivnosti řešit (přesné návody na tišení, houpání, syčení a chování u Karpeho, napodobení způsobů mateřského chování jihoamerických indiánů u Liedloffové, důraz na specifickou podobu tělesného kontaktu a metoda pevné náruče u Prekopové), s tím že Liedloffová a Prekopová se zabývají hlubšími příčinami naší nejistoty. Vzhledem k charakteru práce, ve kterém jsem se zabývala hlubšími souvislostmi našich dnešních přístupů, se nyní pokusím zamyslet nad možnými příčinami našich dnešních obtíží při výchově kojenců.

5.7. Hlubší souvislosti našich dnešních přístupů k výchově kojenců

Z historického průřezu, který jsem v diplomové práci sledovala, podle mého názoru vyplynulo, že jsme následovnicí kultury, která v různých obdobích z různých příčin zacházela s kojenci způsobem, který často odporoval přirozenému rodičovskému chování.

Tato kultura po dlouhá staletí středověku (ale i dále) zřejmě mohla vnímat projevy dětské přirozenosti jako něco negativního, v průběhu raného novověku zřejmě ve výraznější míře především v měšťanských a aristokratických vrstvách odkládala své děti ke kojným, považovala kojení za něco méně důstojného či nepraktického. Od období antiky do konce 19. století naší civilizaci provází tradice zavínávání do povijanů. Rizikovost těchto přístupů kvůli narušení přirozenosti jsem se již podrobněji zabývala. Tyto různé způsoby mateřského chování, které se zřejmě opíraly především o různé tradice lidového původu, musely podle mého názoru vést k narušení instinktivního chování, které se zřejmě mohlo projevit v následné epoše. V první polovině 20. století již bylo po usilovném boji řady generací různých autorit takřka úplně upuštěno od některých negativních lidových tradic (najímání kojných a povijanové praxe). Domnívám se však, že důvěru v tradici vystřídila v oblasti výchovy v prvním roce víra v racionalitu a vědu. Především v měšťanském prostředí se pak projevila poněkud negativním způsobem slepou důvěrou k chybným vědeckým racionálním závěrům ohledně zacházení s miminky. Některé matky byly kvůli dobře míněné víře v „regulující“ přístupy ke kojeneckým potřebám nuceny v jisté míře rezignovat na své instinkty. Ačkoliv nevíme, jak významným způsobem byla tato praxe rozšířena, je jisté, že v jisté míře byly tyto přístupy praktikovány i v druhé polovině 20. století, výjimečně se s nimi můžeme setkat i v současnosti. Na základě dalších vědeckých výzkumů a úsilí autorit, které si nesprávnost „regulujících“ přístupů ke kojeneckým potřebám uvědomovaly, dochází v průběhu 20. století ke korekci těchto postojů. Nejprve mezi odborníky, následně se díky popularizaci vědy dostává k rodičům. Navzdory pokroku v intelektuální sféře se s narušením přirozeného rodičovského citu, který sféru rozumu nejdnoznačně převažuje, však stále potýkáme.

Z různých dílčích kousků mozaiky, ze které se snažíme usuzovat kvalitu života kojenců v naší historické minulosti, můžeme usuzovat, že zřejmě nebyla příliš dobrá. Erikson upozorňuje, že stylem svých přístupů ke kojencům společnost sebe do značné míry dále formuje a nějakým způsobem se tyto praktiky zřejmě musely promítnout do celkové společenské atmosféry či převládající nálady. Domnívám se tedy, že se s důsledky negativního zacházení s kojenci v historii můžeme potýkat v dnešní době. A sice skrze doznívání některých negativních a nedůvěřivých nálad ve společnosti, které může být jednou z příčin naší dnešní nejistoty v mateřských a rodičovských instinktech. Druhou

příčinou může být přenos životních zkušeností v rámci jednotlivých rodin, které se přirozeně budou odlišovat. Kvalitu našich mateřských a rodičovských instinktů totiž do značné míry určuje kvalita našich vlastních raných zkušeností. Pokud například generace našich prarodičů, prarodičů či rodičů neprožily uspokojivě své rané dětství, pravděpodobně se tato skutečnost mohla v různé míře promítnout do toho, jakým způsobem byly schopné saturovat potřeby svých dětí. Prostřednictvím generačního přenosu se pak tyto zkušenosti mohou promítat i do naší dnešní schopnosti vcítit se do dětských potřeb.

Realita jistě nejistoty našich instinktů a citů vzhledem ke kojencům je zřejmá, ale domnívám se, že se projevuje v rozličné intenzitě, kterou bych poněkud schématicky přiblížila takto: Jsou rodiče, kteří si svými instinkty a intuicí jsou poměrně dobře jistí a nejistotu ani žádné zásadní problémy se svými dětmi nepocítují. Jsou rodiče, kteří si jsou jistí, ale neuvědomují si, že v zacházení s dítětem následují některé nepříznivé přístupy a mohou zacházet s dítětem necitlivě a tím ho v jisté míře poškozovat. Jsou dále rodiče, kteří si svou nejistotu uvědomují a hledají oporu ve výchovných rádcích, odborných informacích. Někteří se hlouběji do diskuze různých přístupů neponořují a prostě se inspiroují tím, co jim sedne a jako první přijde pod ruku. Jiní sledují více různých přístupů a snaží se je interpretovat prostřednictvím svého citu, vzít si z každého tu část, která jim sedne či se jimi spíše inspiroují. S protikladnými tendencemi se vyrovnávají prostřednictvím svého citu, což byl zřejmě nejčastější případ ve zkoumané skupině matek v dotazníkovém šetření. Tato nejvíce vystupující tendence ke zpracování informací a rad v dnešní složitější situaci, která v dotazníkovém šetření nejčastěji vystupovala, je podle mého názoru také nejschůdnější cestou k nalezení určité harmonie. K té se můžeme dostat prostřednictvím rozumového zkoumání našich dnešních poznatků a rozvíjení empatie a citovosti, kterou v nějaké míře disponujeme, je třeba však tyto dva aspekty rozumu a citu harmonizovat.

Závěr

Na rozdíl od kultur s převažujícím cyklickým vnímáním času jsou v evropské

civilizaci především od raného novověku naše vzorce chování a výchovy podrobovány stále kritice z hlediska různých autorit. Od období raného novověku se můžeme setkávat s poukazy na významnost lidské přirozenosti, kterým dal významným způsobem impuls Jean Jacques Rousseau. Toho pak následují další osobnosti zabývající se návratem výchovy k přirozenosti (př. Komenský). Svým dílem k upuštění od negativních lidových tradic v zacházení s kojenci přispěla osvícenská kritika (Pestalozzi, Salzmann, Locke), opírající svou argumentaci o „světlo rozumu“. S narůstající dynamičností evropské kultury se pak dále stává důraz na racionalitu stále významnějším, což má za následek, že věda jako taková získává postupně stále větší autoritu mezi lidmi. To se zřejmě projevilo v průběhu 20. století, kdy část matek podlehla tlaku vědeckých autorit (především lékařských, např. Czerny, Fügnerová-Milerová) a do praxe se v zacházení s kojenci v jisté míře prosadily spíše „regulující“ přístupy ovlivněné behavioristickým výzkumem. Ty zapříčinily další z „vln“ narušení přirozenosti vztahu matky a kojence. Následně dochází k postupné reflexi, která je u nás z důvodu jistého omezení svobodné diskuze o výchově v době totality v důsledku pomalejší než v západních zemích. Na základě dalších psychologických výzkumů postupně dochází k proměně postojů odborných autorit, které dále usilují o prosazování respektu ke kojeneckým potřebám a snaží se prokázat významnost uspokojivě prožitého kojeneckého období (např. Matějček, Langmeier). V dnešní odborné literatuře se s „regulujícími“ přístupy setkáváme velmi zřídka, tyto tendence ještě zřejmě doznívají prostřednictvím generačního přenosu, ale již v menšinové míře. V současnosti již většinou převažují přístupy, které kojenecké potřeby respektují a dostatečně saturují.

Poměrně intenzivní proměnlivost různých přístupů ke kojencům v průběhu několika generací vedla ve svých důsledcích k jistému narušení generační kontinuity, která se spolu s důrazem na význam informací projevuje zahlcením rodičů často protichůdnými a nejednotnými odbornými informacemi a radami z okruhu jejich známých. Dnešní rodiče na tyto tlaky reagují zřejmě tak, že se snaží být ve svých názorových postojích spíše autonomní. Vyhledávají poměrně často prostřednictvím studia výchovných rádců optimální výchovné přístupy, ale zřejmě se jejich stylu většinou nepodřizují úplně, spíše se jimi inspiroují a rozdílné informace a názory interpretují prostřednictvím svého citu. Možnou cestou ze současného poněkud nepřirozeného stavu, kdy jsou rodiče obklopeni řadou protichůdných přístupů a rad a zároveň mohou být nejistí, je podle mého názoru hledání

harmonie mezi rozumovým poznáváním a rozvíjením empatie, která je pro kvalitu našeho vztahu k dětem a jejich smysluplné výchovy velmi významná. Rozvíjení citu a hlubšího porozumění našemu životu by pak mělo být naším celoživotním úkolem, díky kterému jako rodiče lépe porozumíme svým dětem a jejich potřebám.

Literatura:

ABBOT, John. *Matka, vychovatelka dítěte*. Praha : Kněhtiskárny Josefa Koláře 1877. 65 s. bez ISBN.

AMMON, F. August. *Mladá matka, jak by se před porodem i v šestinedělí zachováti a dítě své v prvním jeho věku ošetřovati měla.* Praha : Jaroslav Pospíšil, 1852. 138 s. bez ISBN. Dostupné na WWW: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=16300> .

ARIÉS, Philippe. *Sociální historie dětství.* Praha : Krajský pedagogický ústav, 1969. 54 s. bez ISBN.

CAROLL, John. *Humanismus : zánik západní kultury.* Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1996. 199 s. ISBN 80-85959-13-5.

CZERNY, Adalbert. *Dítě (jeho výchova): rady lékaře rodičům a vychovatelům.* Praha : J. Schubert, 1923. 94 s. bez ISBN.

DYTRYCH, Zdeněk; MATĚJČEK, Zdeněk. *Krizové situace v rodině očima dítěte.* Praha : Grada publishing, 2002, s. 120. ISBN 80-247-0332-7.

ERIKSON, Erik H. *Dětství a společnost.* Praha : Argo, 2002. 387 s. ISBN 80-7203-380-8.

GOODY, Jack. *Proměny rodiny v evropské historii: historicko-antropologická esej.* Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2006. 229 s. ISBN 80-7106-396-7.

HEJLOVÁ, Helena. *Práve dítěte ve vzdělávání – výzva pro učitele.* Praha : Univerzita Karlova v Praze - Pedagogická fakulta, 2010. 163 s. ISBN 978-80-7290-468-6.

HELUS, Zdeněk . *Dítě v osobnostním pojetí.* Praha : Portál, 2004. 228. ISBN 80-7178-888-0.

HORSKÁ, Pavla , et al. *Dětství, rodina a stáří v dějinách Evropy.* Praha : Panorama, 2010. 474 s. ISBN 80-7038-011-X.

IM HOF, Ulrich. *Evropa a osvícenství.* Praha : Lidové noviny, 2002. 268 s. ISBN 80-7106-394-0.

KARP, Harvey. *Nejšťastnější miminko v okolí.* Praha: Ikar, 2005. 322 s. ISBN 80-249-0564-7.

KIEDROŇOVÁ, E. *Něžná náruč rodičů.* Praha: Grada Publishing, 2005. 299 s. ISBN 80-247-1210-5.

KOMENSKÝ, Jan Amos . *Informatorium školy mateřské.* Praha : Kalich, 1992. 140 s. ISBN 80-7017-492-7.

Kterak Gertruda své děti vychovala. In PESTALOZZI, Johann Heinrich. *Výbor z pedagogických spisů.* Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1956.149 s. bez ISBN.

KUTÁLKOVÁ, Dana. *Slovo za slovem: o vývoji a poruchách dětské řeči*. Praha : Knižní podnikatelský klub, 1992. 136 s. ISBN: 80-85267-34-9.

LANGMEIER, Josef . *Komenského poselství rodičům dnes*. In KOMENSKÝ, Jan Amos. *Informatorium školy mateřské*. Praha : Kalich, 1992. 140 s. ISBN 80-7017-492-7.

LENDEROVÁ, Milena; RÝDL, Karel. *Radostné dětství?*. Praha : Paseka, 2006. 376 s. ISBN 80-7185-647-9.

LENDEROVÁ, Milena. *K hříchu i k modlitbě : žena v minulém století*. Praha : Mladá fronta, 1999. 304 s. ISBN 80-204-0737-5.

LIEDLOFFOVÁ, Jean. *Koncept kontinua: Hledání ztraceného štěstí pro nás a naše děti*. Praha : Dharma Gaia, 2007. 176 s. ISBN: 978-80-86685-79-3.

LIVI BACCI, Massimo. *Populace v evropské historii*. Praha : Nakladatelství lidové noviny, 2003. 222 s. ISBN 80-7106-495-5.

LOCKE, John. *Několik myšlenek o výchování. O studování*. Praha : Dědictví Komenského, 1906. 233 s. bez ISBN.

MARKOVÁ, Radka. *Porodní příručky jako pramen poznání těhotenství a porodu v raném novověku*. In Šlechtic mezi realitou a normou [online]. Univerzita Palackého v Olomouci, 2010. Dostupné na WWW: <http://www.historie.upol.cz/esf/downloads/markova.pdf> .

MATĚJČEK, Zdeněk. *Prvních 6 let ve vývoji a výchově dítěte*. Praha: Grada Publishing, 2005. 184 s. ISBN 80-247-0870-1.

MATĚJČEK, Zdeněk. *Rodiče a děti*. Brno: AVICENUM, 1986. 336 s. ISBN 08-011-86.

MEIER, Frank. *Mit Kind und Kegel. Kindheit und Familie im Wandel der Geschichte*. Ostfidern : Jan Thorbecke Verlag, 2006. 186 s. ISBN 978-3-7995-0161-3.

Moudré výchování štěstím rodiny. Litomyšl :Spolek českého učitelství okresu Litomyšlského, 1909. 31 s. bez ISBN.

MROWETZ, Michaela; CHRASTILOVÁ, Gauri; ANTALOVÁ, Ivana. *Bonding – porodní radost*. Praha : DharmaGaia, 2011. 279 s. ISBN978-80-7436-014-5.

NAKONEČNÝ, Milan. *Lexikon psychologie*. Praha: Vodnář, 1995. 397 s. ISBN 80-85255-74-X.

OPRAVILOVÁ, Eva; KROPÁČKOVÁ, Jana. *Studijní texty k předškolní pedagogice (s úvodem do pedagogiky)*. Praha : Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2005. 86 s. ISBN 80-7290-251-2.

- OPRAVILOVÁ, Eva. *Předškolní pedagogika I. : Smysl a proměny dětství*. Liberec : Technická univerzita v Liberci, 2002. 40 s. ISBN 80-7083-656-3.
- PAŘÍZEK, Antonín, et al. *Kniha o těhotenství a dítěti*. Praha : Galén, 2009. 738 s. ISBN 978-80-7262-653-3.
- PETRÁŇ, Josef. *Dějiny hmotné kultury. II/2, Kultura každodenního života od 16. do 18. století*. 481-1003 s. Praha: Karolinum, 1995. ISBN 80-7184-086-6.
- PREKOPOVÁ, Jiřina. *Děti jsou hosté, kteří hledají cestu*. Praha: Portál, 2003. 151 s. ISBN 80-7178-854-6.
- PREKOPOVÁ, Jiřina. *Malý tyran*. Praha: Portál, 2000. 156 s. ISBN 80-7178-485-0.
- ROUSSEAU, Jean Jacques. *Emil : čili o vychování*. Praha : Dědictví Komenského, 1910. 185 s. bez ISBN.
- ŘÍČAN, Pavel. *Cesta životem*. Praha : Portál, 2006. 390 s. ISBN 80-7367-124-7.
- SALZMANN, Ch. Gotthilf. *Wogtěch Krasil, aneb, Nawedenj k rozumnému wychowánj dětj*. Praha : Martin Neuretter, 1837. Dostupné na WWW: <http://kramerius.nkp.cz/kramerius/MShowMonograph.do?id=20264> .
- SOKAČOVÁ, Linda (ed.). *Gender a demokracie: 1989-2009*. Praha : Gender Studies, 112 s. ISBN 80-86520-64-1.
- VÁGNEROVÁ, Marie. *Úvod do psychologie*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, 1996. 122 s. ISBN 80-85864-17-7.
- VAN DÜLMEN, Richard. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. - 18. století) : Díl I: Dům a jeho lidé*. Praha : Argo, 1999. 338 s. ISBN 80-7203-116-3.
- VAN DÜLMEN, Richard. *Kultura a každodenní život v raném novověku (16. - 18. století) : Díl III: Náboženství, magie, osvícenství*. Praha : Argo, 2006. 333 s. ISBN 80-7203-813-3.
- VITÁK, A. Konstantin. *Klín mateřský čili Nauka o výchově rodinné, kterak totiž děti od početí a narození až do čtvrtého roku věku tělesně a duševně ošetřovati a rozumně vychovávati*. Praha : Fr. A. Urbánek, 1903. 221 s. bez ISBN.
- VÍTKOVÁ, Marie. *Dítě, jeho vývoj tělesný a duševní a výchova v rodině*. Praha : Ústř. nakladat. a knihkup. učitelstva čsl., 1923. 130 s. bez ISBN.
- VOREL, Petr. *Dítě na aristokratickém dvoře na počátku raného novověku podle představ Viléma z Pernštejna : "Naučení rodičům" a jeho obsahová interpretace*. In JIRÁNEK, Tomáš; KUBEŠ, Jiří. *Dítě a dětství napříč staletími*. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2002. s. 260. ISBN 80-7194-515-3.

ŽALENSKÝ, Havel. *O ctných manželkách těhotných a rodičkách křesťanských, o jejich před Bohem vzácnosti a nebezpečném kříži, kdo jej na ně a proč vzkládá a jak se ony v něm chovají a čím těšiti mají. Spis krátký, v nové složený, všem počestným matronám ku potěšení od kněze Havla Žalanského, služebníka církve boží u svatého Jiljí.* [Dostupné z: http://www.manuscriptorium.com/apps/main/en/index.phprequest=show_tei_digidoc&virtnum=0&client=# .

Další internetové zdroje:

Demografie: demografické informace, analýzy a komentáře [online]. © 2004-2009 [cit. 2012-04-10]. Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_rozvodhistorie .

VÁLKOVÁ, Hana. Létání miminek policie odloží. Znalcům se nelíbí, matky ale nevyprávěly. *Idnes*. [online]. 16.8.2010 [cit. 2012-04-10]. Dostupné z: http://www.demografie.info/?cz_rozvodhistorie .

Příloha 1.

Dotazník

Dotazník se týká rané péče o děti do jednoho roku a je anonymní. Zjišťuje různé aspekty ovlivňující vztah matky a dítěte. Pokud máte více dětí, odpovídejte vzhledem k nejmladšímu dítěti. Platnou možnost zakroužkujte. V případě otevřených otázek stačí stručné vyjádření.

*Povinné pole

Nejvyšší dosažené vzdělání: *

Věk matky: *

Věk dítěte (v měsících): *

1) Dítě do jednoho roku, kterého se týká tento dotazník, je Vaše: *

2) Na mateřské dovolené (v období prvního roku) dítěte: * Můžete zvolit více odpovědí..

se věnuji pouze rodině

rozvíjím své zájmy

studuji

pracuji

V případě že pracujete, vyplňte následující otázku, jinak pokračujte otázkou 4.

3) Kolik hodin týdně věnujete práci? Pokud pracujete, vyplňte, prosím, textové pole pod otázkou a napište důvod, proč pracujete.

0 - 10 hodin

10 - 20 hodin

20 - 30 hodin

30 - 40 hodin

více než 40 hodin

Z jakého důvodu pracujete?

V otázce 4 vyberte nejvýše TŘI možnosti!

4) Odkud/od koho jste nejvíce čerpali rady při výchově dítěte a péči o něj: * Vyberte nejvýše TŘI možnosti.

manžel

matka/tchýně

otec/tchán

teta

- strýc
- bratr/švagr
- sestra/švagrová
- z časopisu
- psycholog/psycholožka
- lékař/lékařka
- internetové diskuze
- internet - rady odborníků
- řídím se především svým citem
- kamarád
- kamarádka
- Jiné:

5) Dostalo se Vám nějaké rady ohledně výchovy v prvním roce, kterou jste považovala za špatnou? O jakou se jednalo radu, odkud (od koho) byla? *

6) Zkuste si vybavit alespoň tři výchovné rádce (tj. knihy), které se zabývají prvním rokem života dítěte. Které to jsou? *

7) Pokud jste četla, řídila jste se některou z nich? Kterou? *

8) Z uvedené nabídky vyberte DVA aspekty výchovy v prvním roce dítěte, které považujete za NEJVÍCE významné. * Zaškrtněte pouze dvě možnosti.

- Dát mu pocit bezpečí
- Dát mu hodně lásky
- Poskytovat dítěti hodně tělesného kontaktu
- Naučit pravidelnému režimu
- Nerozmažlovat
- Neučit dítě špatným návykům
- Naučit dítě samostatnosti
- Být mu plně k dispozici
- Dbát na zdravou výživu
- Dbát na čistotu a hygienu
- Podporovat jeho rozvoj záměrným učením

Zde vyberte DVA aspekty výchovy v prvním roce dítěte, které považujete za NEJMÉNĚ významné. * Zaškrtněte pouze dvě možnosti.

- Dát mu pocit bezpečí
- Dát mu hodně lásky
- Poskytovat dítěti hodně tělesného kontaktu
- Naučit pravidelnému režimu
- Nerozmažlovat
- Neučit dítě špatným návykům
- Naučit dítě samostatnosti
- Být mu plně k dispozici
- Dbát na zdravou výživu
- Dbát na čistotu a hygienu
- Podporovat jeho rozvoj záměrným učením

9) Mateřská role je pro vás: *

Ne Spíše ne Spíše ano Ano

náročná

přirozená

uspokojující

splnila mé

očekávání

10) Necháváte své dítě vyřvat či vybrečet? (rozuměj bez tělesného kontaktu) *

ano

někdy ano

spíše ne

ne

Zdůvodněte, prosím, svou odpověď. Pokud ano, uveďte jak asi často a jak dlouho.

11) Kojíte? Pokud ano, jakým způsobem (vyberte jednu možnost, která Vám nejvíce sedí):

přesně pravidelně (například přesně po třech hodinách)

snažím se pravidelně, ale ne striktně

podle potřeb dítěte

12) Pokud nekojíte, kdy jste přestala a proč?

13) Rozvíjíte své dítě nějakým konkrétním cíleným způsobem (plavání, cvičení, angličtina, hudební kroužky)? Pokud ano, jak? *

14) Domníváte se, že lze dítě v průběhu prvního roku v negativním smyslu rozmazlit tím, že co nejvíce vyhovujete jeho potřebám? * Doplňte, prosím, svou odpověď o zdůvodnění.

ano

spíše ano

spíše ne

ne

Zdůvodněte, prosím, svou předchozí odpověď. *

Toto byla poslední otázka. Nyní dotazník odešlete kliknutím na tlačítko "Odeslat" pod tímto textem. Děkuji.

Příloha 2

Tabulka 1. - Vnímání mateřské role

	Ne	Spíše ne	Spíše ano	ano
Náročná	11	47	30	12
přirozená	0	12	19	69
Uspokojující	2	3	33	62
Splnila mé očekávání	1	5	34	60

Tabulka 2. - Významné aspekty výchovy v prvním roce

	Dva nejvíce významné aspekty*	Dva nejméně významné aspekty*
Dát mu pocit bezpečí	75,00%	2,00%
Dát mu hodně lásky	68,00%	2,00%
Poskytovat dítěti hodně tělesného kontaktu	25,00%	3,00%
Naučit pravidelnému režimu	11,00%	18,00%
Nerozmazlovat	2,00%	58,00%
Neučit dítě špatným návykům	2,00%	11,00%
Naučit dítě samostatnosti	2,00%	42,00%
Být mu plně k dispozici	5,00%	26,00%
Dbát na zdravou výživu	1,00%	4,00%
Dbát na čistotu a hygienu	6,00%	16,00%
Podporovat jeho rozvoj záměrným učením	4,00%	17,00%

Tabulka 3. - Zdroje výchovných rad

	Obecně	Vyšší a VŠ (60 matek)	Střední (37 matek)
Vlastní cit	67	68	70
Rady od známých z generace současných matek	40	38	43
Rady od známých z generace rodičů současných matek	42	42	43
Rady odborníků (lékař, psycholog, internetové odborné rady, knihy)	63	71,6	54

Internetové diskuze matek	59	51	75
---------------------------	----	----	----